

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SİYASET BİLİMİ VE ULUSLARARASI İLİŞKİLER
ANABİLİM DALI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ERKEN CUMHURİYETTE MODERNLEŞMENİN
MEKÂNSAL TEMSİLLERİ: İSTANBUL'DA
SOKAK İSİMLENDİRMELERİ

Semih ÇAĞMAN

2501210777

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. Adil BAKTIAYA

İSTANBUL - 2024

ÖZ

ERKEN CUMHURİYETTE MODERNLEŞMENİN MEKÂNSAL TEMSİLLERİ: İSTANBUL'DA SOKAK İSİMLENDİRMELERİ

SEMİH ÇAĞMAN

Bu çalışmada Erken Cumhuriyet dönemi İstanbul'unda gerçekleştirilen sokak isimlendirmeleri iktidar ilişkileri ve okunaklılık çerçevesinde incelenmiştir. Sokak isimlerinin neden verildiği, nasıl bir süreç izlendiği, söylemsel ve söylemsel olmayan, kanun, talimatname gibi hukuki düzenlemelerin yanı sıra tartışmalarla, karşı çıkışlarla ve diğer baskı unsurlarıyla nasıl işlediği üzerine çalışılmıştır. Sokak isimlendirmesinin kent planları, kadastro çalışmaları ve mahalle taksimatlarıyla birlikte asayişin sağlanmasını, sokakların düzenlenmesini, ulaşım ağlarının geliştirilmesini ve salgınların önlenmesini amaçlayan bir iktidar mekanizması oluşturduğu gösterilmiştir. Bütün bu siyaset, altyapı çalışmaları, kent güzelleştirmeleri ve sokak isimlendirmeleri modern şehirlerde yığılan nüfusun yönetilmesi ve hareketliliğinin korunması üzerinden ele alınmıştır.

Çalışmada modern kentte oluşan nüfus problemi ve bunun yönetimi sorunsalı okunaklılık kavramı üzerinden takip edilmiştir. Çalışma bu yönetselleşmeyi Osmanlı kentsel modernleşmesiyle başlatarak Erken Cumhuriyet'teki sokak isimlendirmeleriyle tamamlamaktadır. Farklı iktidar ilişkileri, güvenlik düzenekleri ve yönetsellik aracılığıyla modernleşme sürecini inceleyen çalışma, bu anlamda Türk modernleşmesinin Osmanlı'dan Cumhuriyete bir süreklilik içerdiğini savunmuştur. İlk bölümde 19.yüzyılda gelişen modernitenin altyapı çalışmaları, halk sağlığı, asayiş ve kent planlamasıyla kentsel dolaşıma sunduğu mekânsal ortam ele alınmıştır. Kent ölçeğinde başlatılan çalışma ikinci bölümde sokak düzeyinde incelenmiş; sokakların durumu, neden isimlendirmenin konusu haline geldiği ve bu bağlamda Osmanlı'nın isimlendirme tecrübesi gösterilmiştir. Üçüncü bölümde, Erken Cumhuriyet'in isimlendirme siyasetinin bir iktidar teknolojisi olarak nasıl kullanıldığı ve bu sürecin milli mekân ve kimlik oluşumuna katkısı, bunun halk ve aydınlar nezdindeki durumu, propaganda ve tartışma süreci ele alınmıştır. Neticede

isimlendirme politikası; sokak isimlerinin varlığı, düzenlenmesi, tabelaların üretimi ve asılması süreci, kentsel alanda okunaklılığı sağlamak için gerçekleştirilen asayişin, kamu sağlığının, ulaşımın, hijyenin tesis edilmesi gibi kentsel dolaşımı koruyan, nüfus hareketlerini yönlendiren ve teşvik eden bir yönetim aracı olarak araştırma konusu haline getirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sokak isimleri, iktidar mekanizması, yönetimsellik, İstanbul, okunaklılık.

ABSTRACT

SPATIAL REPRESENTATIONS OF MODERNIZATION IN THE EARLY REPUBLIC: STREET NAMING IN ISTANBUL

SEMİH ÇAĞMAN

This study analyses the street naming process in Early Republican Istanbul in 1927 and after. It is analysed why street names were given, what kind of process they followed, how they functioned through discursive and non-discursive, legal regulations such as laws and instructions, as well as debates, oppositions and other pressure factors. It is shown that street naming constituted a mechanism of power together with urban plans, cadastral works, neighbourhood divisions, ensuring public order, regulating streets, developing transportation and communication networks, and preventing epidemics. All these politics, infrastructural works, urban beautification and street naming are discussed through the management of the population accumulated in modern cities and the protection of mobility.

In the study, the problem of population and its management in modern cities is followed by the concept of legibility. The study starts with Ottoman urban modernisation and ends with street naming in the Early Republic. The study, which examines the modernisation process with different power relations, security mechanisms, and governmentality, argues that Turkish modernisation contains continuity from the Ottoman Empire to the Republic. In the first part, the spatial environment offered to liberal circulation by the modernity that developed in the 19th century through infrastructure works, public health, public order, and urban planning is discussed. In the second part, the study started at the city scale is analysed at the street level; the condition of the streets, why they became the subject of naming and the naming experience of the Ottoman Empire in this context are shown. In the third part, how the naming policy of the Early Republic was used as a technology of power and how this process contributed to the formation of national space and identity, its status in the eyes of the people and the intellectuals, the process of propaganda and debate. As a result, the naming policy has become the subject of

research as a governance technique that protects urban circulation, directs and encourages population movements, such as the existence and regulation of street names, the production and hanging of signboards, and the establishment of public order, public health, transport and hygiene to ensure legibility in the urban area.

Keywords: Street names, power mechanisms, governmentality, İstanbul, legibility.

ÖNSÖZ

Erken Cumhuriyet İstanbul’undaki sokak isimlendirmelerini ele alan bu çalışma zorlu bir araştırma sürecinin çıktısı oldu. Daima yanımda olan ve motivasyonumun düşmesine müsaade etmeyen kişiler sayesinde bu süreç benim için daha kolay hale geldi. Yer veremediklerimden özür dileyerek desteğini esirgemeyen kişileri burada anmak istiyorum.

Tez danışmanım Prof. Dr. Adil Baktıaya’ya sabrı ve desteği için teşekkür ederim. Çalışmanın ilk zamanlarındaki süreçteki katkılarıyla tezin olgunlaşmasını sağlayan Prof. Dr. Emine Zeynep Suda’ya ayrıca teşekkürü borç bilirim.

Sokak isimlerini ve isimlendirme sürecini araştırma konusu haline getirmemdeki katkıları ve eleştirileri için Dr. Orhan Hayal’e çok büyük bir minnet duyduğumu belirtmem gerekir. Yorumlarıyla düşüncelerimi geliştirmeme ve yazım sürecindeki desteğiyle teze bağlı kalmamı sağlayan Muhammet Celil Çalışkan olmadan bu çalışma gerçekleşemezdi. Kendisine sonsuz desteği için teşekkür ederim.

Sağladıkları tartışma ortamıyla tezimin şekillenmesinde önemli payı bulunan değerli dostlarım Abdurrahman Akyol, Ömer Çetin ve Muhammet Salih Kahraman’a teşekkür ederim.

Ayrıca varlıkları ve dostlukları için Hidayet Celep ve Abdullah Gümüş’e çok teşekkür ederim.

Maddi-manevi her türlü desteği vererek hayatımın her anında yanımda olan aileme teşekkürden çok daha fazlası gerekir.

Semih ÇAĞMAN

İSTANBUL, 2024

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ.....	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	vi
RESİMLER LİSTESİ.....	ix
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTSEL MODERNLEŞME VE OSMANLI'DA YÖNETİM STRATEJİSİ OLARAK SOKAKLARIN DÜZENLENMESİ

1.1. Modernite ve Kent.....	10
1.2. Osmanlı Kentsel Modernleşmesi	15
1.2.1. Modern Belediyeciliğin Gelişimi.....	16
1.2.1.1. Sokakların Durumu	20
1.2.2. Yangınlar ve Kent Planlaması	22
1.2.2.1. Ulaşım	27
1.2.2.2. Hijyen ve Halk Sağlığı.....	29
1.2.2.3. Asayiş	32

İKİNCİ BÖLÜM

İSİMLENDİRME VE OKUNAKLI KENT

2.1. Osmanlı'da İsimlendirme Tecrübesi	36
2.1.1. Altıncı Daire ve Sokakların İsimlendirilmesi	37

2.1.2.	İttihat ve Terakki Dönemi İsimlendirme	40
2.2.	Erken Cumhuriyette Mekânsal Düzenleme	43
2.2.1.	İstanbul'un Tasarlanması.....	45
2.2.2.	Cumhuriyette Basitleştirme ve Sayısallaşma: Harita ve İstatistik	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET İSTANBULU'NDA SOKAK İSİMLENDİRMELERİ

3.1.	İstanbul'da Sokak İsimlendirmeleri	63
3.2.	İsim Değişikliğine Karşıt Sesler, Tartışmalar.....	70
3.3.	Karmaşadan “Çözüme”	78
SONUÇ.....		87
KAYNAKÇA.....		89

RESİMLER LİSTESİ

Resim 1.1 III. Napolyon tarafından Haussmann'a verilen harita.....	13
Resim 1.2 G. D'Ostoya, Pangaltı Planı.....	19
Resim 1.3 Altıncı Daire'nin hazırladığı kadastro haritalarından bir örnek. ...	20
Resim 1.4 Mühendishane-i Hümayun tarafından hazırlanan tarihi yarımada'nın haritası.	21
Resim 1.5 Helmunt von Moltke, 1837 tarihli İstanbul haritası.	23
Resim 1.6 Dr. Brunetti'nin Pera Yangını üzerine yazdığı Episode de la Catastrophe de Pera adlı kitapta yer alan Pera planı.....	25
Resim 1.7 Charles E. Goad, Eminönü bölgesi sigorta haritası.	26
Resim 1.8 İstiklal Caddesi'nde atlı tramvay.	29
Resim 1.9 Dr. L. Mongeri, 1865 yılı kolera salgını araştırmalarında belirtilen ve nasıl yayıldığını izah eden harita.....	30
Resim 2.1 İsimsiz sokakların adlandırılması ve tahrir komisyonları tarafından binaların numaralandırılması hususu, 11 Ocak 1911.	41
Resim 2.2 Yunan isimlerinin Osmanlı isimleriyle değiştirilmesinin tebliği, 3 Temmuz 1915.	43
Resim 2.3 Tatavla'daki yangının raporu, 1929.....	48
Resim 2.4 Henri Prost, Atatürk Köprüsü planı.	49
Resim 2.5 Henri Prost, Beyoğlu-Galata-Pera haritası.	52
Resim 2.6 Jacques Pervititch, İstanbul haritası lejant.	55
Resim 2.7 Tahrir mıntıkaları ve memur sayıları.	59
Resim 2.8 Nüfus tahriri propaganda heyetinin çalışmalarının anlatıldığı haber.	60
Resim 3.1 Ankara Caddesi'ni gösteren levha.	65
Resim 3.2 Sokak levhalarının kalitesizliğine dair eleştiri yazısı.	67
Resim 3.3 Yabancı sokak isimlerini eleştiren karikatür.	73
Resim 3.4 Gülünç ve anlamsız sokak isimlerine dair eleştiri yazısı.	74
Resim 3.5 Sokak isimleri üzerine gelen şikayetlere dair haberler.	75
Resim 3.6 Tatavla'nın Kurtuluş olarak yeniden isimlendirilmesi.....	76
Resim 3.7 Eski ve yeni sokak isimlerini bir arada gösteren ilanlar.....	78
Resim 3.8 Bina numara ve sokak isim levhaları için ihale.	79
Resim 3.9 İstanbul, Paris ve Berlin sokak sayıları.....	80
Resim 3.10 Sokak levhalarını imal eden fabrikaya ve İstanbul Belediyesi'ne eleştiri yazısı.	81
Resim 3.11 İsimlerin sıklıkla değiştirilmesi ve eski-yeni isimleri gösteren bir liste ihtiyacını dile getiren köşe yazısı.	84

Resim 3.12 Sürekli değıştirilen isimlerin mahalle sakinlerinde yarattığı kafa karışıklığı. 85

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1. Değiştirilen bazı "gayri-milli" sokak isimleri.	64
Tablo 2. Bazı mükerrer sokak isimleri.....	68

KISALTMALAR LİSTESİ

akt.	: Aktaran
A.} MKT.NZD.	: Sadaret Nezaret ve Devair Evrakı
BCA	: Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi
bkz.	: Bakınız
BOA	: Cumhurbaşkanlığı Arşiv Başkanlığı Osmanlı Arşivi
bs.	: Baskı
C.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DH.EUM.3.Şb.	: Dahiliye Nezareti Üçüncü Şube
DH.EUM.THR.	: Dahiliye Nezareti Tahrirat Kalemi
DH.İD.	: Dahiliye Nezareti İdare
Ed.	: Editör
İBB	: İstanbul Büyükşehir Belediyesi
s.	: Sayfa
sy.	: Sayı
TBMM ZC	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

GİRİŞ

Her isim, insan için bir açıl susam açıldı: Ve insan onları adlandırdığı andan itibaren sırlarına nüfuz ettiğini düşünür. Her isim insanın gücünün işaretidir: İsmi elinde bulunduran kimse, şeyi de elinde bulundurduğunu sanır ve ismi telaffuz ederek şeyi ürettiğini hayal eder.¹

Kelimeler, adını verdiği nesneyi aynı zamanda varlığa getirir. Onu bilinmezlik çukurundan çıkarıp görünür kılar. Şeyin kendisini işaret eder ve yönlendirir. İsimler; ona isim atfedenin, şeyi bir tür içerisine koyarak sınıflandırmanın, dolayısıyla insanın ondan yararlanmasını sağlar. Mekânın adlandırılması da benzer bir ilişkisellik içerir. Onu adlandıran için bir güç kaynağı oluşturur. Farklı isim vericilerin olduğu, isimlendirme üzerinde tartışmaların yürütüldüğü ortamda ise bir güç mücadelesi yaratır. Nitekim mekânın kendisi hareket eden bedenleri içermektedir. Eğer beden hareket eden parçalardan yoksun, hareketsiz bir şey olsaydı mekânda belli bir noktada konumlanmış ve tamamen fiziksel, durağan bir şey olurdu. Bu nedenle beden hareketliliği şeylerle ilişkiselliğinin kurucu unsurunu oluşturur.

Hareketli bedenlerin bir araya gelerek oluşturduğu topluluk hali bir nüfusu yaratan yegâne şeydir. Bu nüfusun yürüyüş rotasını belirlemek ve hareketliliği yönlendirmek modern devletin temel sorunsalı olacaktır. Başboş halde dolanan kalabalıklar kendi yerelliklerinden çıkarılarak bir nüfus haline gelecek ve kentsel ağlara dahil olacaktır. Bu anlamda modernite teknik ve teknolojik gelişmelerle, ulaşım ve iletişim ağlarının genişletilmesiyle, matbaa kapitalizminin artmasıyla bizi yerden çıkarıp mekâna taşımaktadır.²

19. yüzyılda Avrupa'nın büyük şehirleri nüfus artışı yaşamış ve kentsel büyümeyle genişleyen alanları yönetme ihtiyacı belirginleşmiştir. Üretim, iletişim ve organizasyon anlamındaki değişimlerle birlikte yeni kentsel uygulamalar ortaya çıkmıştır. Metropoller oluşmuş ve kentsel düzenlemeler yönetsel anlamda gerçekleşmeye başlamıştır. Askeri, diplomasi, altyapı, hukuki ve idari alanlarda reformlar yapılmış ve artan nüfusun düzensizliği için çözüm aranmıştır. Nüfus

¹ Louis Lavelle, **Söz ve Yazı: Sessizlikten Çılgılığa**, çev. Işık Ergüden, Ankara, Fol Kitap, 2021, s. 17.

² Arturo Escobar, "Displacement, Development, and Modernity in the Colombian Pacific", **International Social Science Journal**, C. 55, No: 175, 2003, s. 157-167.

sayımları, haritalar, raporlar ve kadastro incelemeleriyle nüfus her anlamda incelenmiş, analiz edilmiş, hesaplanmış ve planlanmıştır. Böylelikle devlet, hükmetmekten yönetmeye, sınırlandırmaktan özgürleştirmeye doğru evrilmiş ve giderek yönetimselleşmiştir.

Hızlı kentleşmeye eşlik eden düzensizliği gidermek için devletler, nüfus yönetiminde daha sistematik yaklaşımlar benimsemeye başlamıştı. Nüfusun büyüklüğü, bileşimi ve dağılımının daha net bir resmini sunan ayrıntılı demografik verileri toplamak için düzenli olarak nüfus sayımları yapıldı. Kentlerde yapıların ve altyapıların düzenini resmetmek ve belgelemek için haritalar titizlikle oluşturuldu. Halk sağlığından işe, sermaye hareketlerinden yangınlara kadar kentsel yaşamın çeşitli yönlerine ilişkin raporlar, politika kararları kente ve nüfusa dair bilginin toplanması için derlendi. Toprağın etkin kullanımı ve vergilendirme için önem arz eden arazi mülkiyeti ve kullanımının kesin kayıtlarını oluşturmak için kadastro çalışmaları yapıldı. Bu önlemler sayesinde nüfus, sadece analiz edilip hesaplanmakla kalmamış aynı zamanda kapsamlı bir şekilde planlanmıştır. Artık sadece idare etmekle yetinmeyen hükümetler, kentsel yaşamın ayrıntılı yönetimine ve düzenlenmesine dahil oldular. Bu yönetimselleşme süreci, daha müdahaleci hükmetme biçimlerine göre daha geniş bir eğilimi yansıtarak modern devletin temelini oluşturmuştur.

Michel Foucault, modern devletlerin insan yaşamının biyolojik yönleri üzerinde güç uygulama biçimlerini tanımlamak için biyoiktidar kavramını ortaya atmıştır. Ölümüne hükmetme ya da yaşamaya izin verme hakkı aracılığıyla uygulanan egemen iktidarın aksine, biyoiktidar yaşamın idaresi, düzenlenmesi ve optimizasyonu ile ilgilidir.³ Nüfus devletin yönetmeye ve kontrol etmeye çalıştığı kolektif bedeni temsil ettiği için merkezi bir odak noktası haline gelmiştir.⁴ Yönetimsel iktidar nüfusun sağlığını, üretkenliğini ve refahını izlemeyi ve iyileştirmeyi amaçlayan halk sağlığı, demografi ve sosyal refah gibi çeşitli kurumlar ve pratikler aracılığıyla işlemektedir. Devletler istatistiksel verileri analiz ederek

³ Michel Foucault, **Toplumu Savunmak Gerekir**, çev. Şehsuvar Aktaş, 8. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018, s. 245-271.

⁴ Michel Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus: College de France Dersleri (1977-1978)**, çev. Ferhat Taylan, 1. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013, s. 245-246.

doğum oranlarını, ölüm oranlarını, halk sağlığını ve yaşamın diğer yönlerini kontrol etmek için politikalar uygulamaktadır. Bu değişim, toprakların kontrolünden insan bedenlerinin ve nüfusların kontrolüne geçerek iktidarın uygulanmasında önemli bir dönüşüme işaret etmektedir. Demografik verilerin, sağlık istatistiklerinin ve ekonomik göstergelerin toplanması ve analizi, devletin politikalar ve müdahaleler hakkında bilinçli kararlar almasını sağlamaktadır. Bu istatistiksel bilgi, nüfusların bilinebilir ve yönetilebilir hale getirildiği yeni bir görünürlük biçimi yaratmaktadır.

Modern devletin evrildiği yönetsel iktidar biçimi okunaklı kentsel mekânın oluşumuyla birlikte işlemektedir. James C. Scott, okunaklılığın (legibility) modern devletler tarafından denetim sağlamak ve yönetimi kolaylaştırmak için kullanılan temel bir araç olduğunu savunmaktadır.⁵ Toplumun ve çevrenin unsurlarını daha okunaklı hale getirerek, devletler topraklarını ve nüfuslarını verimli bir şekilde yönetebilmekte, düzenleyebilmekte ve izleyebilmektedir. Bu süreç ölçüm birimlerinin standartlaştırılması, nüfusun sayılması, sokakların haritalandırılması, isimlendirilmesi gibi pratikleri içermektedir. Bu çalışmada okunaklılığın kenti tecrübe edenler için de bir gereksinim olduğu ve bu yönde gelişen taleplerin varlığından söz edilecektir.

İktidarın mekânı okunabilir hale getirmek amacıyla soyutlama eylemine başvurusu, harita planları yapması, kayıt tutması, ortak bir ölçüm sistemi belirlemesi kısacası standart hale getirmesi ve basitleştirmesi gerekmektedir.⁶ Bu bağlamda mekânı okunabilir hale getirmek, karma bir çokluğu genel-geçer hale getirerek, bir metin gibi okumayı, sayılara indirgemeyi ve en temelde basitleştirmeyi sağlamaktadır.⁷ Böylelikle iktidarın kent üzerindeki stratejisi; tek bir pratik mantığın var olduğu, ötekinin göz ardı edildiği, homojen bir uzam yaratarak, her bir kelimesini kendi yazdığı bir metin oluşturmaktır.⁸ Bu anlamda okunabilirliğin ihtiyaç duyduğu en önemli şey basitleştirmedir. İktidar bu basitleştirmeyi istatistiksel veriler ışığında gerçekleştirmektedir. İstatistik ise toplumsal gerçekliği sayılara indirgemektedir.

⁵ James C Scott, **Devlet Gibi Görmek: Bazı Toplumsal Kalkınma Planlarının Başarısızlık Hikayeleri**, çev. Ozan Karakaş, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.

⁶ Scott, **a.g.e.**, s. 80.

⁷ Bülent Batuman, **Kentin Suretleri: Mekân ve Görsel Politika**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2019, s. 13.

⁸ Michael Gardiner, **Gündelik Hayat Eleştirileri**, Ankara, Heretik Yayınları, 2016, s. 237.

Toplumsal gerçeklik melez, karma ve çoklu bir gerçeklik iken iktidar bunu daha kolay yönetilebilir kılmak adına böler, parçalar ve homojen hale getirir. Ölüm, yaşam ya da daha özelde cinsiyet, kent, yapı, işgücü gibi argümanlar kâğıt üzerindeki matematiksel bir probleme indirgenerek olasılık hesaplarıyla düşünmeyi mümkün hale getirir. Nihayetinde iktidar istatistikleri kullanarak, “yasaklananla izin verilen arasında bir paylaşım yapmaktan ziyade, önce optimal kabul edilen bir ortalama saptar ve sonra da “kabul edilebilir” olanın, artık ötesine geçilmemesi gerekenin sınırlarını çizer”.⁹ Bu yönüyle istatistik bir devlet bilimidir.¹⁰ İktidar sahip olduğu “devlet bilgisi”ne dayanarak kente müdahale etmektedir.

Michel de Certeau’nun belirttiği gibi istatistik, ait olduğu sistemi baştan yaratmakta ve gündelik yaşamdaki çoklu ilişkileri, hikayeleri dışarıda bırakmaktadır. İstatistik, hesaplamaları için analitik sınıflandırmayı kullanması sebebiyle, araştırdığını sandığı şeyi temsil edemez ve kavrayamaz.¹¹ Bu nedenle istatistiksel verilerde gündelik yaşam içerisindeki pratikler ve karşılaşmalar göz ardı edilmektedir. Bütün bunlardan sıyrılmış, arındırılmış genel geçer bir matematiksel bilgiye indirgenmiştir. Nitekim iktidar, kente kuşbakışı bir perspektiften bakarak insanları ve şeyleri onların yerelliklerinden, bireysel kimlik ve hafızalarından soyutlayarak basitçe yönetilebilir hale getirmektedir.

Bu çalışmada istatistik ve haritalama gibi pratiklerin yanı sıra isimlendirme sürecinin de bir iktidar teknolojisi olarak Osmanlı modernleşme sürecinde ve Erken Cumhuriyet İstanbul’unda nasıl kullanıldığı gösterilecektir. Büyük Avrupa şehirleri gibi İstanbul’un nüfusu da yüzyılın sonunda bir milyona ulaşmıştır.¹² Buna bağlı olarak Osmanlı yönetimi nüfusun kontrolünü tesis etmek ve bunun doğru yönetilmesini sağlamak amacıyla Avrupa’daki gelişmeleri takip etmiştir.

⁹ Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus: College de France Dersleri (1977-1978)**, s. 8.

¹⁰ Foucault, **a.g.e.**, s. 81.

¹¹ Michel de Certeau, **Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları**, çev. Lale Arslan Özcan, 1. bs, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2008, s. 53-54.

¹² Stanford J. Shaw, “The Population of Istanbul in the Nineteenth Century”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 10, No: 2, 1979, s. 265-277; Kemal H. Karpat, “Ottoman Population Records and the Census of 1881/82–1893”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 9, No: 2, 1978, s. 237-274.

Cumhuriyetin yeni başkent Ankara'nın kalkındırılmasına yönelik çabalarının yanında İstanbul devletın ilgisinden mahrum bırakılmıştı.¹³ Ankara, Cumhuriyet'in modern ve ileriye dönük vizyonunun bir yansıması olarak görölüyordu. Bu nedenle büyük yatırımlar, kamu binaları ve şehir planları yeni başkente yönelmiş ve eski rejimi hatırlatan İstanbul geri planda kalmıştı. Milli devletin vitrini açısından ikinci plana itilmesi İstanbul'a yönelik hiçbir yönetimsel müdahalenin olmadığı anlamına gelmez. Nitekim eskiye dair hatıranın yenisiyle değıştirilmesi için verilen çaba eski başkentte daha yoğun olmuştur. Şehir planı denemeleri, modern kent düzenlemeleri, belediyeçilik faaliyetleri bu bağlamda gerçekleştirilmiştir. İstanbul, Türkiye'de kentsel modernleşmenin ilk nüvelerinin atıldığı şehir olmasıyla önem arz etmektedir. Yangınlar, salgın hastalıklar, nüfus yığılması, asayiş ve sokaklar gibi kentsel dolaşım sorunlarına çözüm olarak kentsel altyapının iyileştirilmesi, şehir planlarının yapılması, nüfus sayımı, kadaströ çalışmaları ve haritalama gibi tekniklerin geliştirildiğı ve dolaşımın önünü açacak modern düzenlemelerin yapıldığı görölmektedir. Sokak isimlerinin değışimi, düzenlenmesi ve resmîyete erişmesiyle bütün bu modern düzenlemelerin bir arada işlediğı görölmüştür. Bu teknik ve teknolojik gelişimin sokak isimleriyle bir arada işlediğini ve eski rejimin kozmopolit başkentinin Cumhuriyetin kuruluşundaki dönüşümünü göstermek amacıyla çalışmanın kapsamı İstanbul ile sınırlandırılmıştır.

Çalışmanın odak noktası sokakların kendisi ve sokakların isimlendirilmesi sürecidir. Sokak isimlendirmeleri bir kolektif hafıza, ulus devlet inşası ve toplum mühendisliğiyle birlikte de düşünölebilmektedir. Ancak bu çalışmada sokak isimleri, İstanbul'da piyasa ilişkilerine dahil olarak nüfus hareketliliğine imkân tanıyan iktidar mekanizmalarından birisi olarak kabul edilmekte ve bununla sınırlandırılmaktadır.¹⁴

¹³ Çağlar Keyder, "The Setting", **İstanbul: Between the Global and the Local**, ed. Çağlar Keyder, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 1999; Murat Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, çev. Büşra Helvacıoğlu, 3. bs, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2018, s. 96-118; Sibel Bozdoğan, **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye'sinde Mimari Kültür**, 3. bs, İstanbul, 2012, s. 82-83.

¹⁴ Patrick Joyce sokakları temizleyen, kanalizasyon, şebeke boruları, aydınlatma gibi altyapı faaliyetlerini öznelerin özgürlüğünün önündeki engellerin kaldırılması ve liberal dolaşımın sağlanması olarak ele almaktadır. Çalışmasında bu teknolojilerin haritayla, istatistikle birlikte nasıl işlediğini 19. yüzyılın son iki on yıllık sürecinde Britanya'daki bazı şehirler üzerinden incelemektedir. Patrick Joyce, **The Rule of Freedom: Liberalism and the Modern City**, London, Verso, 2003.

Tek yönlü bir devlet müdahalesinden öte çeşitli iktidar ilişkilerinin dahil olduğu yönetsel bir süreç olarak incelenmektedir.

Kentsel mekânın adlandırılmasını politik bir işleve sahip olması açısından inceleyen bilim eleştirel toponimi alanıdır. Belli bölgedeki yer isimleri üzerine çalışmayı ifade eden toponimi kavramının kökeni Yunanca “topos” ve “onomia”, yani sırasıyla yer ve isim kökeninden gelmekte ve onamistik bilimin (ad bilim) alt dalını oluşturmaktadır.¹⁵ Geleneksel olarak yer isimlerinin tarihini ve etimolojik kökenlerini bulmaya çalışan toponimi, sosyal bilimlerin farklı alanlarında kullanılmaya başlamıştır. Eleştirel bir boyut kazanan toponimi, yer isimlendirmelerini bir mücadele alanı olarak görmekte ve politikanın bağlamı içerisinde ele almaktadır. Bu disiplin içerisinde yer isimleri, ulus devlet inşasındaki rolü bağlamında ulusal kahramanların isimlerinin kullanımı¹⁶, post-kolonyal yaklaşımla yeni bağımsızlığına kavuşan sömürge devletlerin sömürgeci izleri ortadan kaldırması¹⁷, katliam veya soykırım gibi geçmişte hatırlanmaması gereken tarihin silinmesi¹⁸ ya da ulusal kimliğin yaratılması¹⁹ gibi farklı incelemelere konu olmuştur.

¹⁵ Alpaslan Aliağaoğlu, Alper Uzun, “Şehirsel Toponimi (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, C. 9, No: 2, 2011, s. 124.

¹⁶ Wilbur Zelinsky, “Nationalism in the American Place-Name Cover”, **Names**, C. 31, No: 1, 1983, s. 1-28; Roger W. Stump, “Toponymic Commemoration of National Figures: The Cases of Kennedy and King”, **Names**, C. 36, No: 3, 1988, s. 203-216; Brenda S. A. Yeoh, “Street-naming and Nation-building: Toponymic Inscriptions of Nationhood in Singapore”, **Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming**, ed. Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho, New York, Routledge, 2009; Monika Palmberger, “Nationalizing the streetscape: The case of street renaming in Mostar, Bosnia and Herzegovina”, **The Political Life of Urban Streetscapes**, ed. Reuben Rose-Redwood, Maoz Azaryahu, Derek Alderman, London, Routledge, 2017.

¹⁷ Brenda S. A. Yeoh, “Street Names in Colonial Singapore”, **Geographical Review**, C. 82, No: 3, 1992, s. 313-322; Garth Andrew Myers, “Naming and Placing the Other: Power and the Urban Landscape in Zanzibar”, **Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming**, ed. Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho, New York, Routledge, 2009.

¹⁸ Maoz Azaryahu, “The politics of commemorative street renaming: Berlin 1945–1948”, **Journal of Historical Geography**, C. 37, No: 4, 2011, s. 483-492.

¹⁹ Maoz Azaryahu, Rebecca Kook, “Mapping the Nation: Street Names and Arab-Palestinian Identity: Three Case Studies”, **Nations and Nationalism**, C. 8, No: 2, 2002, s. 195-213; Eva Bodnar, “‘I Have Often Walked Down This Street Before...But What Was It Called?’: Changes to Street Names in Budapest from the End of Turkish Rule to the Present”, **Past Imperfect**, C. 15, 2009; Derek Alderman, Joshua Inwood, “Street naming and the politics of belonging: Spatial injustices in the toponymic commemoration of Martin Luther King, Jr.”, **The Political Life of Urban Streetscapes**, ed. Reuben Rose-Redwood, Maoz Azaryahu, Derek Alderman, London, Routledge, 2017.

Türkiye bağlamında eleştirel toponimi alanında çeşitli çalışmalar mevcuttur.²⁰ Ana teması İstanbul'da sokak isimlerinin değişimi üzerine iki yüksek lisans tezi bulunmaktadır. Merve Akgül, *Ethnic Homogenization in Turkey: The Case of Toponymic Practices in Istanbul* çalışmasında Cumhuriyet dönemi boyunca İstanbul'daki sokakların yeniden adlandırılmasını etnik homojenleştirme ve ulus yaratımı süreci olarak işlemektedir.²¹ Eda Nur Dalgıç ise, *Redefining Urban Identity Through Urban Toponymy: Istanbul's Street Name Changes in the Early Republican Period (1927-1934)* adlı yüksek lisans çalışmasında 1927 yılında yapılan kitlesel sokak isimlendirmelerinin yeni ulus inşasındaki etkisini ve kentsel peyzajdan silinen gayri-milli hafızayı Beyoğlu, Adalar, Fatih ve Üsküdar semtleri özelinde incelemektedir.²² Her iki çalışmanın da ortak noktası yukarıdan aşağıya, tek yönlü bir siyasete işaret etmektedir. Bu çalışma ise farklı iktidar ilişkilerinden bahsederek isimlendirme sürecini yönetsel bir teknoloji olarak nitelendirmektedir.

Çalışmanın birinci bölümünde modern kentin içerdiği yeni iktidar biçimlerinden bahsedilecek ve bunun Osmanlı modernleşmesindeki yansımaları gösterilecektir. 19. yüzyılda gelişen modernitenin altyapı çalışmaları, halk sağlığı, asayiş ve kent planlamasıyla gelişen mekânın okunaklılığı sunduğu imkân ele alınacaktır.

İkinci bölümde, kent ölçeğinde başlayan çalışma sokak düzeyinde incelenecektir. Sokakların durumu, neden isimlendirmenin konusu haline geldiği ve bu bağlamda Osmanlı'nın isimlendirme tecrübesi gösterilecektir. Erken Cumhuriyet'in Osmanlı modernleşmesiyle bulunduğu süreklilik ilişkisi haritacılık ve istatistiğin gelişimi üzerinden ele alınacaktır.

²⁰ Kerem Öktem, "The Nation's Imprint: Demographic Engineering and the Change of Toponymes in Republican Turkey", **European Journal of Turkish Studies Social Sciences on Contemporary Turkey**, No: 7, 2008, s. 102-128; Niyazi Doğan, "İktidarın Mekanla İmtihanı: Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Toponomi Politikaları Bağlamında İktidarın Yeniden Üretimi", Malatya, İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2019; Hayati Tüfekçioğlu, **Sormagır Sokak'tan Başkurt Sokak'a: İstanbul'da Sosyal Dönüşümün Sokak İsimlerine Yansıması**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2021; Ahmet Çelik, "Cumhuriyet Döneminde Yer İsimlerinin Türkçeleştirilmesi Meselesi", **Rifat Özdemir'e Armağan**, ed. Rahmi Doğanay, Ahmet Çelik, Fatih Özçelik, İstanbul, Hiperyayın, 2018.

²¹ Merve Akgül, "Ethnic Homogenization in Turkey: The Case of Toponymic Practices in Istanbul", İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2017.

²² Eda Nur Dalgıç, "Redefining Urban Identity Through Urban Toponymy: Istanbul's Street Name Changes in the Early Republican Period (1927-1934)", İstanbul, Kadir Has Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2023.

Çalışmanın son bölümünde iktidarın kente müdahale biçimlerinden birisi olan sokak isimlendirmelerinin bir iktidar teknolojisi olarak nasıl kullanıldığı gösterilecektir. Bu sürecin Erken Cumhuriyet tecrübesinde milli mekân ve kimlik oluşumuna katkısı, bunun halk ve aydınlar nezdindeki durumu, propaganda ve tartışma süreci inceleme konusu olacaktır. Hafıza, karşı hafıza, ulus ve milli kimlik oluşumu gibi konular Erken Cumhuriyet isimlendirme tecrübesi içinde yer almakla birlikte çalışma içerisinde bunlara değinilmekle yetinilmiştir. Nitekim bunların bir inşa süreci olarak görüldüğü durumda yukarıdan aşağıya işleyen tek yönlü bir siyaset söz konusudur. Ancak çalışma farklı iktidar ilişkilerinin ve odaklarının bir arada işlediğini, kimi zaman çekişme halinde olduğunu göstermektedir. Bu anlamda isimlendirme politikası; sokak isimlerinin varlığı, düzenlenmesi, tabelaların üretimi ve asılması süreçleri, kentsel alanda okunaklılığı sağlamak için gerçekleştirilen asayişin, kamu sağlığının, ulaşımın, hijyenin tesis edilmesi gibi kentsel dolaşımı koruyan, nüfus hareketlerini yönlendiren ve teşvik eden bir yönetim aracı olarak görülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTSEL MODERNLEŞME VE OSMANLI'DA YÖNETİM STRATEJİSİ OLARAK SOKAKLARIN DÜZENLENMESİ

Kentsel modernleşmeyi, şehirlerin düzenlenmeye başladığı geleneksel idare biçimlerinden ayrı olarak yeni tekniklerin, teknolojilerin kullanımıyla, kenti sayısız mikro bileşenin ortaya çıkardığı bir bütün olarak düşünerek nüfus ve mal hareketliliğini tesis etme ve koruma süreci olarak nitelendirebiliriz. Moderniteyle birlikte kentin sınırları belirlenerek çeşitli birimlere ayrılmakta ve kategorize edilmektedir. Ortaya çıkan yeni birimlerin her biri kent idaresinin parçalarını oluşturmaktadır. Bu parçalar kendi içerisinde daha küçük parçalara ayrılmaktadır. Bu bölümlendirme, kenti basit ve okunaklı hale getirerek yönetilebilir ve kolay müdahale edilebilir kılmaktadır.

Kent üzerindeki canlı ve cansız kümelenmelerin bilgisine ihtiyaç duyan modern iktidar, kentsel mekânı rasyonalize ederek nesneleştirmektedir. Bu rasyonelleştirme bilimsel bilginin kullanımıyla devreye girmektedir. Kadastro haritalarının, tapu sicillerinin ortaya çıkışı, nüfus sayımlarının, kente dair istatistiki bilgilerin kullanımı mekânın rasyonelleştirilmesine ve okunaklı kılınmasına hizmet etmektedir.²³

Çeşitli iktidar odaklarının dahil olduğu kentsel modernleşme süreci artan nüfusun kontrol edilmesi ihtiyacıyla gelişmiştir. Bu anlamda siyasal iktidar kadar sermaye, kent sakinleri ve yabancılar da okunaklı bir kent arayışındadır. Kent planlarının hazırlanması, sokakların temizliği, aydınlatılması, genişletilmesi, güvenliğin sağlanması, salgınların önlenmesi, temiz şebeke suyunun getirilmesi, ulaşım araçlarının ve yolların zenginleştirilmesi gibi kentsel düzenlemeler okunabilirliği sağlamakta ve kentsel ağları geliştirmektedir.

Bu bölümde modernite sürecinde kentle kurulan ilişki Osmanlı İstanbul'u örneğiyle ele alınacaktır. Modern kentlerin oluşumunda teknik ve teknolojik gelişmelerin etkisi ve nüfus yönetiminin bu teknolojik gelişmelerle ilişkisi

²³ James C Scott, **Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu**, çev. Nil Erdoğan, İstanbul, Versus Kitap, 2008, s. 71.

gösterilecektir. Osmanlı'nın kenti modernleştirme tecrübesi ve sokakların nüfus hareketliliğine uygun hale getirilmesi gerekmiştir. Bu anlamda Osmanlı'da modern belediyeçilik sonrası kent planları, ulaşım projeleri, halk sağlığı çalışmaları ve asayişin sağlanması süreci bu bölümde açıklanacaktır.

1.1. Modernite ve Kent

Modernite, 17. yüzyılda Avrupa'da başlayan ve devam eden süreçte diğer dünya devletlerine yayılan toplumsal düzen ve üretim tekniklerini ifade etmektedir. Bu kapsamda modernite, üretim pratikleri, sanat, kültürel yaşam ve devletlerin egemenlikleri üzerinden toplumsal düzen alanında varlık göstermektedir. Yaşam pratiklerinin hemen her alanında etkisini gösteren modernitenin kentsel gelişim ve şehir planlamasına olan etkisi de kaçınılmaz olmuştur. Bu etki, modern dönemde kentsel çevrenin dönüşümünde ve kentsel yaşamın düşünsel alanında açıkça görülmektedir. Nitekim modernite, dönemin teknik ve teknolojik ilerlemelerini ve sosyal değişimlerinin yansıtan yeni düşünme ve yaşama biçimine işaret etmektedir.

Bir Aydınlanma projesi olarak modernizm, aklın öncülüğünde bireysel özgürlüğe, dinin kurumsal etkisinin ortadan kaldırılmasına ve bilimsel bilginin değer kazanmasına işaret etmektedir. Aydınlanmada bilimsel bilginin değer kazanmasından öte bu bilginin gerçekliğin kendisi yahut temsili olacağı savunulmaktadır. Ayrıca ahlakın, hukukun, sanatın evrensel bir şekilde tesis edileceği ve insanların adil, eşit ve özgür bir ortamda yaşayacağı kabul edilmektedir. Böylelikle ahlakın evrensel olarak temellendirildiği; bilginin rasyonel olarak, aklın öncülüğünde doğa ve toplum yasalarını açıklayabildiği bir durumda bilim adamlarının, uzmanların, plancıların ve teknokratların topluma öncülük etmelerinin düşünsel zemini hazırlanmış olmaktadır.²⁴ Uzman olan kişinin toplumu evrensel olarak belirlenen değerlere ulaştırması nesnelliği ve bilimsel bilgisiyle mümkün hale gelecektir. Bu bilginin sürekli artarak biriktiği bir süreç oluşacak ve böylece modernizmin ilerleme ve gelişme fikrinin temelini oluşturacaktır.

²⁴ İlhan Tekeli, **Modernizm, Modernite ve Türkiye'nin Kent Planlama Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009, s. 15.

Aydınlanmanın akla verdiği bu meşruiyet, teknokratları ve uzmanları evrensel bir hedef olarak toplumun ilerlemesinde rol sahibi ve dahası yönlendiricisi yapmaktadır. Ancak toplumun ilerlemesi adına kullanılan teknik ve uzman akıl, bireylerin özgürlüğünün kısıtlanmasını da beraberinde getirmektedir. Bu anlamda Zygmunt Bauman modernliği daha geniş bir modernite bağlamına oturtturarak onun doğasında var olan ikircikliğe vurgu yapmaktadır. Modernizmin düzen arayışının ve ilerlemeci mantığının doğası gereği kaotik olan bir gerçekliğe rasyonellik ve öngörülebilirlik dayatma arzusundan kaynaklandığını savunan Bauman, modernist projelerin hayatın çeşitli yönlerini kategorize ve kontrol etmeye çalışırken, belirsizliği bastırmakta ve makul olarak belirleneni teşvik etmekte olduğunu ifade etmektedir.²⁵ Dolayısıyla bireyleri geleneksel kısıtlamalardan kurtarmayı ve özgürlüğe kavuşturmayı amaçlayan modernizm, yeni tahakküm ve tekdüzelik biçimlerini yaratan bir paradoks oluşturmaktadır.

Modernitenin ve buna bağlı olarak kentsel modernleşmenin başlangıç ve gelişim aşaması Kuzey Atlantik ülkelerinde ortaya çıkmıştır. Sanayi Devrimi ve Fransız Devrimi modernist düşüncenin bu ülkelerde doğmasının tetikleyicisidir. Sanayi Devrimi'nin getirdiği makine üretiminin, teknik, teknolojik gelişmenin ve Fransız Devrimi'nin sağladığı düşünsel ve ideolojik boyut modernizmi beslemiştir. Fabrikada makineleşmenin getirdiği düzen, hız ve standart üretimle birlikte kentlerde de benzer bir teknik ilerleme sağlanarak hız ve para ekonomisini geliştirmiştir. Georg Simmel ve Walter Benjamin metropol alanındaki bu ilerlemeyi psikolojik ve fenomenolojik bir bakış açısıyla, birey ve metropolün çatışması ve birlikteliği üzerinden ele almaktadır.²⁶

Modernitenin varlığı öncelikle para ekonomisine yani piyasa mekanizmasına dahil olmakla mümkündür. Uluslararası bir kurum aracılığıyla standart ve evrensel hale getirilmiş bilginin kabul edilmesi ve bu ilişkinin bir parçası olmak gerekmektedir. Giderek artan nüfusun; uluslararası standartlar, araçsal akıl, piyasa

²⁵ Zygmunt Bauman, **Modernlik ve Müphemlik**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2003.

²⁶ Georg Simmel, "Metropol ve Zihinsel Hayat", **Bireysellik ve Kültür**, İstanbul, Metis Yayınları, 2009; Walter Benjamin, **Pasajlar**, çev. Ahmet Cemal, 4. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2002.

ekonomisi ve kabaca modernitenin kendisi ile doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Nüfusun yönetimi ve kentsel dolaşımını engellemeyerek, aksine bu dolaşımın bir parçası ve sürükleyicisi olması sağlanmaktadır. Bu anlamda modernite askeri, hukuki, kültür, ahlak, sanat, ekonomi ve eğitim alanlarında dolaşımları kolaylaştırmaya yarayan bir varlık göstermektedir. Bunların yanı sıra toplumun üzerinde bulunduğu, kendisini yönlendiren ve sosyal ilişkilerini belirleyen mekânın kendisi de modernitenin teknik aklıyla karşılaşmıştır. Bu doğrultuda insan ve mal akışlarının dolaşımını tesis etmek için şehir planlamaları, altyapı inşası, ulaşım ve asayiş gibi düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

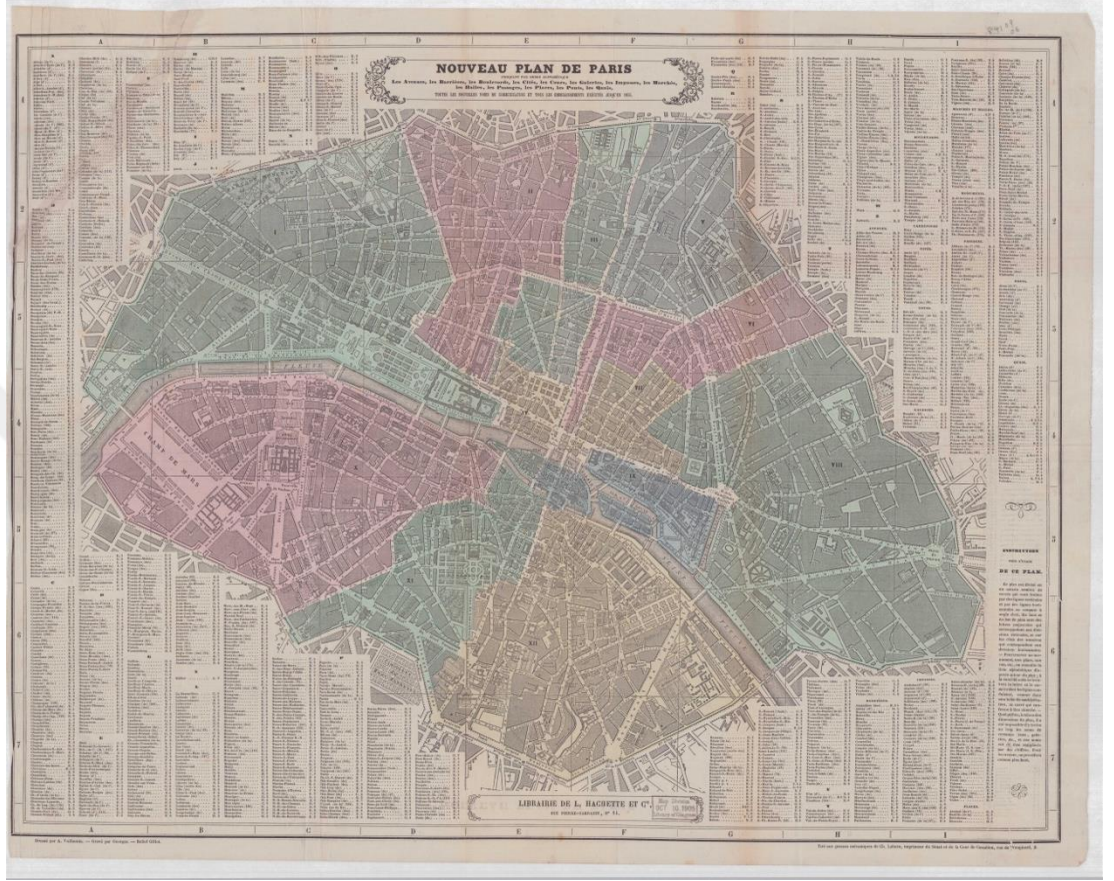
Aydınlanma planlamacıları, şehri bir beden olarak tahayyül ettiler ve bu bedenin sağlıklı bir şekilde işlemesi için düzenlemeler yaptılar. Buna göre, damarları oluşturan sokaklar, caddeler, bulvarlar kentin kalbi olan şehir merkezine bağlanmalıdır ve bu bağlantı hiçbir şekilde kopmamalı, sürekli bir dolaşım hali söz konusu olmalıdır. 18. yüzyılda şehrin sokakları için arter (atardamar) kelimesinin kullanılmasının gerekçesi de bu dolaşımın kesintisiz bir şekilde işlemesinin önemine vurgu yapmaktır.²⁷ Bu dolaşım bir serbestlik içermeli ve özgürlük sağlamalıdır.

Sağlıklı bir beden olarak şehir ve bu bedenin damarlarını oluşturan sokaklar 19. yüzyılda kalabalıkların ve direniş imkanlarının önlenmesi adına farklı bir boyut kazanmıştır. Arterlerin genişletilmesi ve ulaşım imkanlarının geliştirilmesiyle kente hareketlilik getirilmiş ve bireyin kalabalıklardan korunması sağlanmıştır.²⁸ Paris valisi Baron Haussmann şehirde artan nüfusu yönetmek ve ihtiyaçlarını gidermek için III. Napolyon'un ona verdiği renkli kılavuz harita (Resim 1.1) temelinde geniş kapsamlı bir kent planı hazırlamıştır. Buna göre, insan, mal ve hava akışlarını düzenlemek için geniş yollar, bulvarlar, sokaklar düzenlemiş; nüfusun sağlığını yönetmek adına gerekli su ihtiyacını karşılayacak kanalizasyon altyapıları inşa etmiş ve yeraltı gaz boruları kurarak şehrin aydınlatılmasını sağlamıştır. Şehir sınırlarını genişleterek kent merkeziyle bağlantısını sağlayan yollar inşa etmiş ve nüfusun eğlence ve ulaşım ihtiyacını giderecek gar, tiyatro gibi yapılar inşa etmiştir. Bunu

²⁷ Richard Sennett, **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, çev. Tuncay Birkan, 5. bs, İstanbul, Metis Yayınları, 2018, s. 237.

²⁸ Sennett, **a.g.e.**, s. 291.

yaparken şehirdeki eski binaların dahil olduğu büyük bir yıkıma kalkışmış ve yeni binalar tasarlamıştır.²⁹

Resim 1.1 III. Napolyon tarafından Haussmann'a verilen harita.³⁰

Modernitenin şehir üzerindeki en önemli etkilerinden biri mimarlık ve şehir planlamasında gözlemlenebilir. Fransız Le Corbusier ve Alman Walter Gropius gibi mimarlar, işlevselliği, sadeliği ve çelik, cam ve beton gibi modern malzemelerin kullanımını vurgulayan yeni mimari formların teşvik edilmesinde önemli rol oynamışlardır. Le Corbusier'nin Işıldayan Şehir (Radiant City) vizyonu, yüksek binalara, açık alanlara ve düzenli, verimli bir kentsel düzene yaptığı vurguyla kentsel mekânda makineleşmeyi savunarak modernist idealleri örneklemiştir.³¹ Onun

²⁹ David P. Jordan, **Transforming Paris: The Life and Labors of Baron Haussmann**, New York, The Free Press, 1995.

³⁰ "Paris1855titlecoll-scaled.jpg (2560×2061)", (26.07.2024), (Çevrimiçi) <https://blogs.loc.gov/maps/files/2023/05/Paris1855titlecoll-scaled.jpg?loclr=blogmap>, 26.07.2024.

³¹ Le Corbusier, **When the Cathedrals Were White**, çev. Francis E. Hyslop Jr., New York, McGraw-Hill Paperbacks, 1964, s. 67.

kavramları, kentsel çevrelerin ışık, hava ve alan sağlayarak sakinlerinin yaşam kalitesini artırmak için tasarlanması gerektiği fikrini teşvik ederek birçok şehrin gelişimini etkilemiştir.³² Bauhaus ekolünün kurucusu olan Walter Gropius de benzer bir çizgide ilerleyerek hem fonksiyonel hem de estetik bir mimari anlayışını benimsemektedir.³³

Modernist kent aynı zamanda bölgelere ayırma ve kentsel işlevlerin ayrıştırılmasına doğru bir geçiş ile belirginleşmiştir. Bu, geçmişin karışık kullanımlı, kaotik kentsel peyzajlarından bir sapmaydı. Modernist planlamacılar, konut, ticari ve endüstriyel faaliyetler için farklı alanlara sahip, rasyonel ve organize şehirler yaratmayı amaçladılar. Bu yaklaşımın temelinde, iyi planlanmış bir kentin sanayileşme ve kentin aşırı kalabalıklaşmasıyla ilişkili sosyal ve sağlık sorunlarını çözebileceği inancı yatıyordu. Örneğin, Ebenezer Howard tarafından başlatılan Bahçe Kent (Garden City) hareketi hem kentsel hem de kırsal yaşamın faydalarını birleştirmeye çalışmış ve yeşil kuşaklarla çevrili kendi kendine yeten topluluklar önermiştir.³⁴

Modern kent; haritacılık, istatistik, planlama, mimari ve halk sağlığıyla ilişkili olarak liberal yönetimselliğin bir ürünüdür.³⁵ Bu anlamda yönetimsellik gerçeğinin kendisini yönetmede kullanılan siyasi akıl biçimlerini ve bunlara eşlik eden teknolojileri ifade etmektedir. Bunun tamamlayıcısı olan liberallik ise piyasa ekonomisini gerektirecek dolaşımı sağlamak ve “kendi kendini yöneten” özneler yaratmaya işaret etmektedir. Modern kentin bu dolaşımını sağlayan en önemli araçlardan birisini altyapılar oluşturmaktadır. Altyapılar, insan ve mal akışını destekleyen ve bunların mekân üzerinde karşılıklı etkileşime girmesine olanak tanıyan teknik ve teknolojik bütündür. Fiziksel formlar olarak bir ağın doğasını, hareketinin hızını, yönünü, zamansallığını ve bozulmaya karşı kırılganlığını

³² Le Corbusier, **Atina Anlaşması**, çev. Ayla Yörükan, 4. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2021, s. 88.

³³ Susan L. Buck, “A Material Evaluation of the Gropius House: Planning to Preserve a Modern Masterpiece”, **APT Bulletin: The Journal of Preservation Technology**, C. 28, No: 4, 1997, s. 29-35.

³⁴ Ebenezer Howard, **Garden City of Tomorrow**, London, Passim, 1902.

³⁵ Joyce, **The Rule of Freedom**.

biçimlendirmektedir. Bu anlamda modern toplumların temelini oluşturan dolaşımı yaratmakta ve gündelik yaşamın ortamını oluşturmaktadırlar.³⁶

Modern devlet merkeziyetçiliği sağlayarak kurumsal bir sistem halinde işlemektedir. Vergilerin toplanması, standart eğitim, askere alım, halk sağlığı gibi nüfusun yönetilmesiyle ilişkili konularda merkezi bir konumdadır. Bunların yanında kentsel mekânın düzenlenmesiyle şehir planlarının, kadastro çalışmalarının hazırlanması ve nihayetinde kente dair devlet bilgisinin edinilmesi amaçlanmaktadır. Haritalama, istatistik hesapları, halk sağlığı ve kentsel planlama toplum mühendisliğinin mekânsallaştırılmış pratiklerini ifade etmektedir.³⁷

1.2. Osmanlı Kentsel Modernleşmesi

Osmanlı'da modernleşme hamleleri 18. yüzyılın sonlarında başlamış ve yoğun olarak 19. yüzyılda devam etmiştir. Bu süreçte idari, hukuki, askeri, ekonomik ve kentsel anlamda reformlar yapılmıştır. III. Selim döneminde Nizam-ı Cedid reformlarıyla yeni modern ordu kurma gayreti gösterilmiş ve Avrupa'ya elçiler gönderilerek oradaki gelişmeler takip edilmiştir. Böylece devletler arası ilişkiler geliştirilmiştir. 19. yüzyıla gelindiğinde Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilanı ile birlikte mülkiyet haklarının, temel hakların ve hukukun üstünlüğünün konuşulduğu bir süreç başlamıştır. Yine bu yüzyıl içerisinde modern okullar, tıbbi kurumlar, Batı tarzı müfredat uygulanmış ve Avrupa'dan uzman ve hocalar getirilmiştir.

Bu gelişmelere rağmen Osmanlı'nın moderniteyle bütünleşmesi belirli aşamalar neticesinde olmuştur. Modernite öncesi süreçte Osmanlı yönetimi, modernitenin toplumsal yönetim ve yönlendirme projesiyle bütüncül bir dönüşüm başlatmamış, daha çok sistem içerisindeki değişikliklerle yetinmiştir. Askeri alanda alınan bir yenilgi sonrası askeri stratejinin ya da personelin değiştirilmesi yeterli görülmüştür. Ancak toplumsal ilerleme ve dönüşüm projesi olarak moderniteyi benimsemesi ilk olarak piyasa mekanizmasına dahil olmakla gerçekleşecektir. 1838 yılında İngilizlerle imzalanan Ticaret Anlaşması ile ilk adım atılmış ve liberal ekonomik

³⁶ Brian Larkin, "The Politics and Poetics of Infrastructure", *Annual Review of Anthropology*, C. 42, No: Volume 42, 2013, 2013, s. 328.

³⁷ John Pickles, *A History of Spaces: Cartographic Reason, Mapping and the Geo-Coded World*, London, Routledge, 2003, s. 131.

gelişmenin önü açılmıştır. Bundan sonra gelen Tanzimat sürecinde araçsal aklın kullanımı ve teknik, teknolojik gelişimin sağlanıp bunun yönetim stratejisi olarak kullanılması mümkün hale gelmiştir.

Piyasa ekonomisine dahil olma süreci ve bunun gerekliliklerini yerine getirmek için çeşitli altyapı gelişimi ve insan, mal ve sermaye akışlarının düzenlenmesi gerekmektedir. Bu anlamda Osmanlı, öncelikle merkezi bir devlet kurarak vergileri düzenli olarak toplamayı ve merkeziyetçiliği zedeleyecek ayanları zayıflatmayı başarmıştır.³⁸ Daha sonraki süreçte kentteki mobilitayı sağlamak ve giderek artan nüfusu kontrol etmek için modern belediye yapısı oluşturulmuştur. Bunların yanı sıra kent düzenlemeleriyle, asayişle, halk sağlığı ve ulaşım ile bu dolaşımın güvence altına alınması desteklenmiştir.

Osmanlı'da modernleşme süreci belirli alanlarda oluşan ihtiyaçlar neticesinde ortaya çıkmış ve bu alanlarda yeni reformlar gerektirmiştir. Bu süreç, askeri yenilgiler neticesinde düzensiz ordunun modern hale getirilmesi, ayanlara bağlı vergi toplama sisteminin düzenli ve merkezi hale getirilmesi, “evrensel” temel hakların koruma altına alınması için anayasal anlayışın geliştirilerek hukuki ve idari alanda reformlar yapılmasıyla başlamıştır. Daha sonra kentte ortaya çıkan yangınlar kentsel düzenleme, sokakların genişletilmesi, itfaiye teşkilatının geliştirilmesi; imparatorluk coğrafyasına yayılan salgınlar neticesinde doktorluk mesleğinin profesyonelleşmesi, tıp eğitiminin ortak müfredata bağlanması, halk sağlığı için altyapıların tesis edilmesi, şehirde hijyen ve güvenliğin sağlanmasıyla devam etmiştir.

1.2.1. Modern Belediyeciliğin Gelişimi

Modern devletin merkezi yapısı, kendisine bağlı kurumsal ve yerel belediyelerin, resmî kurumların varlığını gerektirmektedir. Bu anlamda kentsel düzenlemelerin gerçekleşmesinin koşullarının başında modern belediyecilik gelmektedir. Merkezi olmayan Osmanlı'nın, coğrafyasına nüfuz etmesi için böylesi idari bir reforma ihtiyacı vardır. Nitekim vergilerin toplanmasının yanı sıra kente müdahalenin de gerçekleşmesi merkeze bağlı, kurumsal yapılarla mümkün olmaktadır.

³⁸ bkz.: Stanford J. Shaw, “The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, *International Journal of Middle East Studies*, C. 6, No: 4, 1975, s. 421-459.

Modern belediyeçilik öncesi şehir yönetimi kadı'nın sorumluluğundaydı.³⁹ Ancak birtakım hizmetlerin yerine getirilmesi gerek mali yetersizlikten gerekse kurumsallaşamamış yapıdan dolayı mümkün olmuyordu. Su, kanalizasyon, temizlik ve itfaiye hizmetleri belli gruplar ve halk tarafından temin edilmekteydi. Mahalle, sokak temizliği ise “arayıcı esnaf” tarafından yapılıyordu. Bunlar çöplük subaşısına para vererek çöplerin toplanmasını sağlamaktaydı.⁴⁰ Belediye özerk bir yapı olmadığından ve kadı, ihtisab nazırı geleneği devam ettiğinden modern bir örgüt olamıyordu.⁴¹ Daha sonra hem Yeniçeri ocağının kaldırılması hem de modernleşme politikalarının hız kazanmasıyla kadının kent üzerindeki görevleri modern belediye ve kurumlara devredilmiştir. Bunun yanı sıra kadının sadrazamlıkla ilişkisi kesilerek Şeyhülislamlağa bağlanmıştır.⁴² Kadının kent üzerindeki tasarrufunun azalması ve yeni kurumların önünün açılması modern belediyeçiliğin gelişiminin önünü açmıştır.

Ticaret anlaşmaları ve Tanzimat Fermanı ile başlayan Batılılaşma, Kırım Savaşı sonrasında kentsel mekânı kapsayacak bir şekilde genişletilmiştir. Savaş boyunca şehirleri karargâh olarak kullanan müttefik kuvvetler, kentlerde modern belediyeçilik ve örgütlenme eksikliğini hissetmişlerdi. Bu durumun getirdiği itici güçle ve önceki denemelerin başarısız kalmasıyla birlikte İstanbul'da Şehremaneti kurumu oluşturuldu.⁴³ Fransız “prefecture de la ville” modelinin mukabili olan Şehremaneti kentin güzelleştirilmesi için çalışmalar yürütmüştü.⁴⁴

Kırım Savaşı'nın başlamasıyla Avrupa'dan asker, gazeteci, diplomatlar İstanbul'a gelmiş ve çoğunluğu Beyoğlu-Galata bölgesine yerleşmiştir. Bu yerleşimlerin Avrupalı belediyeçilik ve modernleşme üzerinde etkisi bulunmaktadır. Geldikleri Avrupa şehirlerinin nizamını burada da görmek isteyen diplomatlar, büyük Avrupa kentlerinde uygulanan hukuki mevzuatı buraya taşıyarak modern belediye

³⁹ İlber Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, 4. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020, s. 126-127.

⁴⁰ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 130.

⁴¹ Ortaylı, **a.g.e.**, s. 138.

⁴² İlhan Tekeli, “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalıcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 1. bs, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006, s. 364.

⁴³ Tekeli, **a.g.e.**, s. 365.

⁴⁴ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. 3, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 1268.

kurumlarını oluşturmaya amaçladılar.⁴⁵ Böylelikle hem ihtiyaç temelinde hem de bir yönetim stratejisi olarak modern belediyeçiliğin ilk nüveleri atılmış oldu.

Ancak bu kurum da yetersiz kaynaklar, bilgi eksikliği, uygulamadaki yanlışlar nedeniyle başarısız projeler arasında yerini aldı. Bir sene sonrasında kurulan İntizam-ı Şehir Komisyonu ise kentsel düzenleme anlamında atılan bir adım olmuştur. Komisyon beyannamesinde, Avrupa başkentlerinin estetiği ve mükemmel mimarisinden bahsedilirken İstanbul'un da benzer şekilde güzelleştirilmeye, temizlenmeye, yolların genişletilmesine, sokakların aydınlatılmasına ve inşaat yöntemlerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyulduğu belirtilmektedir.⁴⁶ Bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için Avrupa standartlarına aşına olan uzmanlardan danışmanlık alınmalı ve buna uygun bir ekip kurulmalıydı.

Şehremanetindeki denetim ve danışma organı eksikliğini İstanbul yerlilerinden ve “teba-i ecnebiyyeden” oluşacak uzman kadroyla Birinci Komisyon kuruldu.⁴⁷ Buna karşın Komisyon'daki ekip ve teknik donanım eksikliği yeni bir düzenleme ihtiyacı gerektirmiştir. 1858'te İkinci Komisyon kurulmuş ve İstanbul 14 belediye bölgesine bölünmüştür. Böylece modern anlamda sınıflandırarak ve ölçeklendirerek yönetme Osmanlı İstanbul'unda başlamış oldu. Yine de kanunun öngördüğü 14 daire kurulamamıştır. Öncelikle Altıncı Daire kurulabilmiş ve devamında Tarabya, Adalar, Yeniköy, Beykoz ve Kadıköy ile sınırlı kalmıştır. Dairelerin tamamının kurulamamış olmasına karşın bütün daire müdürlerinin maaşı ödenmiştir.⁴⁸ Altıncı Daire, Osmanlı'da modern belediyeçiliğin başını çeken kurum olmuş ve aktif bir şekilde çalışmıştır. Gayrimüslimlerin ve Levanten nüfusun yoğun olarak yaşaması sebebiyle de gözde durumda olan daire, kurumsallaşmanın öncülerinden birisi olmuştur.

⁴⁵ Tarkan Oktay, **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti**, 1. bs, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011, s. 16-17.

⁴⁶ Zeynep Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, çev. Selim Deringil, 4. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019, s. 57.

⁴⁷ Ortaylı, **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, s. 141-142.

⁴⁸ Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. 3, s. 1379.

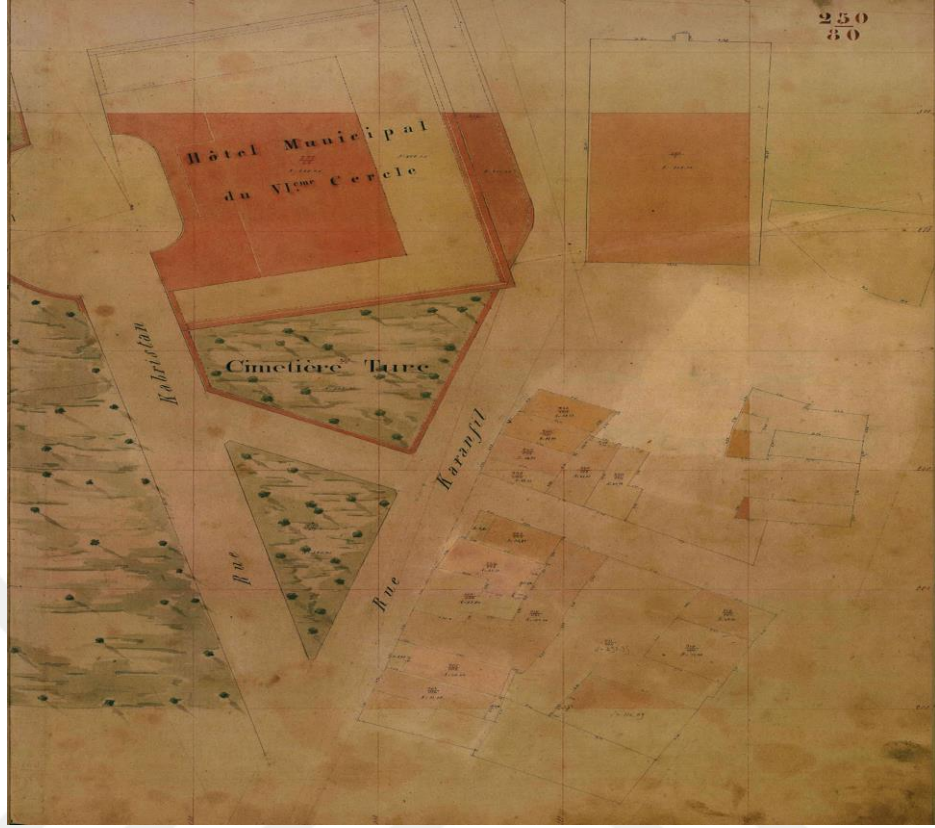
Resim 1.2 G. D'Ostoya, Pangaltı Planı.⁴⁹

Altıncı Dairenin en önemli eylemlerinden birisi bölgenin kadastro haritasını çıkarmak olmuş ve belediye baş mühendisi G. D'Ostoya öncülüğünde başlatılan bu çalışmayla 1858-1860 yılları arasındaki Beyoğlu ve Pera bölgesinin hizmet bölgelerini kapsayan, sokak isimlerinin, sokağın topoğrafyasının gösterildiği, bina yapı ve malzeme bilgilerinin içerildiği, ayrıca ilk defa gerçekleştirilen bina numaralandırmalarına ilişkin bilgilerin olduğu ilk harita ortaya çıkarılmıştır (Resim 1.2).⁵⁰ Bunun dışında, dairenin kuruluşundan 1876 yılına kadar hazırladıkları *Cadastre de la Ville de Constantinople – VI. Cercle Municipal*⁵¹ adlı bir atlas bulunmaktadır. Pera, Beyoğlu bölgesinin bir başka kadastral haritasını oluşturan bu çalışma bölgenin mimari ve kentsel dokusu hakkında bilgi vermektedir (Resim 1.3). Bu anlamda kente dair bilginin elde edilmesinde kadastro haritaları büyük önem taşımaktadır. Dahası kentin en küçük birimi olan sokakların durumunu gözler önüne sermektedir. Nitekim Osmanlı'da sokakların amorf yapısı, kentsel düzenleme çalışmalarının ilk olarak sokaklara yönelmesine neden olmuştur.

⁴⁹ İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_005692,

⁵⁰ Derin Öncel, Figen Orçun Kafesçioğlu, "1858-1860 Galata, Pera ve Pangaltı planı", **Mimarist**, No: 15, 2005, s. 19.

⁵¹ İrfan Dağdelen (ed.), **Cadastre de la Ville de Constantinople**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

Resim 1.3 Altıncı Daire'nin hazırladığı kadastro haritalarından bir örnek.⁵²

1.2.1.1. Sokakların Durumu

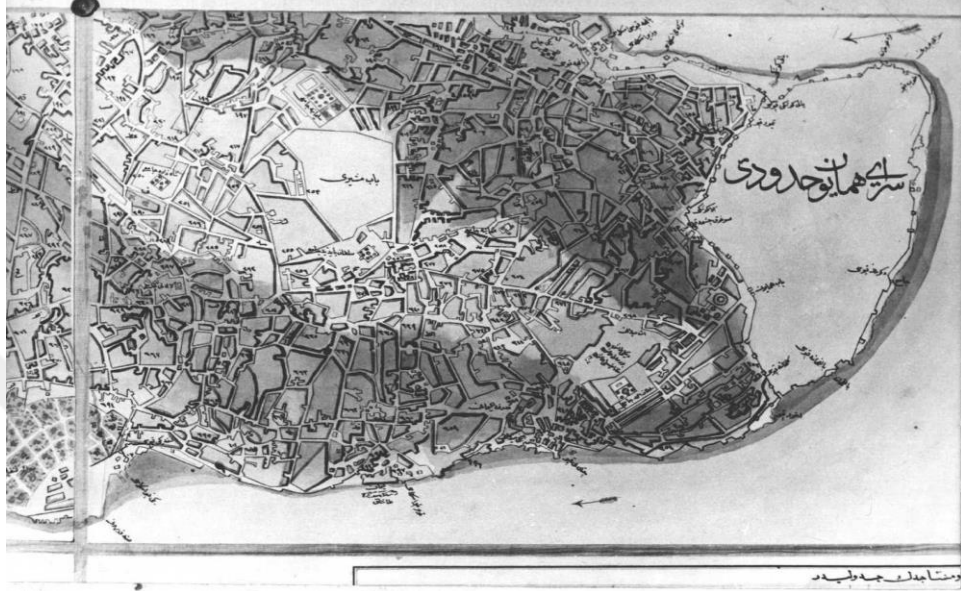
Osmanlı'da sokakların dar ve karmaşık yapısı, toz, çamur ve su birikintisi içerisinde olması modernleşen bir devlet için başlıca sorun haline gelmiştir. Sokaklar “tarih ismi verilmek bile şayan olmayıp eğri büğrü ve iniş yokuş birtakım dar dikler”den oluşmaktadır.⁵³ 1847 tarihli Mühendishane-i Hümayun’un hazırladığı haritalarda sokakların karmaşık yapısı görülmektedir (Resim 1.4). Öyle ki sokakların durumu, labirenti andıran yapısı ve hijyen yoksunluğu Avrupa’dan gelen seyyahlar tarafından da dikkat çekilmiştir. Fransız yazar Theophile Gautier durumu şöyle özetliyor:

Pera'nın ana caddesine yakın bir yerde benim için tutulan bir pansiyona doğru yol alan hamalı takip ederken, kendimi dar, eğri büğrü, adi ve rezilce döşenmiş; çukurlar ve su birikintileriyle dolu, uyuz serseriler ve tuğla ve harç yüklü eşeklerle dolu bir labirentin içinde şaşkın bir halde buldum. Denizden

⁵² a.y.

⁵³ Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. 2, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 940.

bakıldığında şehri saran o göz alıcı serap hızla kayboldu. Cennet bir lağım çukuruna ve şiir de düzyazıya dönüşmüştü; bu çirkin ve yıkık dökük evlerin uzaktan ve perspektiften nasıl olup da bu kadar baştan çıkarıcı bir görünüme, bu kadar yumuşak ve aydınlık bir renge bürünebildiğini üzümlere kendime sormaktan kendimi alamadım.⁵⁴

Resim 1.4 Mühendishane-i Hümayun tarafından hazırlanan tarihi yarımada'nın haritası.⁵⁵

Sokakların girift yapısı, kimi zaman hiçbir yere çıkmayıp, belirli bir bağlantıdan yoksunluğu, çamurlu, tozlu durumu nedeniyle insan ve mal dolaşımını sekteye uğratmakta, halk sağlığını tehdit etmekte ve merkezîyetçi bir yapının gelişmesini engellemektedir. Bu anlamda çıkmaz sokakların kaldırılması, geniş bir kent planlamasıyla sokakların şehir merkezleriyle bağlantısının kurulması, her bir sokağın, binanın tespit edilerek yapı malzemelerinin kaliteli hale getirilmesi ve halk sağlığını tehdit eden unsurların temizlenmesi gerekmektedir. Yerel ölçekte bir ihtiyaç haline gelen bu değişim, Osmanlı hükümetinin modernleşmesi ve yönetim stratejisini geliştirilmesiyle sonuçlanmıştır. Avrupa'dan getirilen uzmanlarla kent planları hazırlanmış, kadastro çalışmaları yapılmış; eğitim, asayiş ve halk sağlığı temelinde sokakların düzenlenmesi yönünde politikalar izlenmiştir. Dahası, kente dair kapsamlı

⁵⁴ Théophile Gautier, **Constantinople of To-Day**, çev. Robert Howe Gould, Londra, David Bogue, 1854, s. 81.

⁵⁵ **Mühendishane-i Hümayun. İstanbul. Şehir 1845**, 1845, (Çevrimiçi)
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116052>, 28.07.2024.

bir veri gerektiren bu süreçte sokaklar isimlendirilmiş ve binalar numaralandırılmıştır.

1.2.2. Yangınlar ve Kent Planlaması

19. yüzyılda İstanbul birçok büyük yangına sahne olmuştur. Çok sayıda ahşap yapının ve çıkmaz sokakların varlığı, sokakların dar ve amorf yapısı, yangınların büyüyerek birçok mahalleye yayılmasına ve büyük kayıplarla sonuçlanmasına neden olmuştur.⁵⁶ Bu yangınların gerçekleşmesi Osmanlı yönetimini, kentsel düzenleme ve modern kent planlaması çizgisinde bir siyaset izlemeye mecbur kılmıştır. Nitekim 19. yüzyılda Osmanlı'nın kentsel düzenlemelerinin ana kaynağını bu yangınlar oluşturmaktadır.

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında üç büyük ve kapsamlı proje hazırlandı. İlk olarak 1839 yılında Alman mühendis Helmuth von Moltke, Tanzimatla birlikte gelen modern düzenlemeler ışığında kapsamlı bir genel kent planı ve İstanbul haritası (Resim 1.5) hazırlamıştır. Diğer iki proje Fransız mühendis F. Arnodin tarafından çevre yolu ve buna bağlanan köprülerin olduğu ve Joseph Antoine Bouvard tarafından hazırlanan Batı kültür ve estetiğine dayanan, anıtların öne çıkarılmasıyla tasarlanmıştır. Bu iki proje de imparatorluğun geçmişteki güçlü mirasını ön plana çıkararak bunu bir güç simgesi olarak göstermeyi hedeflemekteydi.⁵⁷ Ancak geçmişin devlet yapısını kullanmak, bunun üzerine bir gelecek inşa etmekten ziyade mevcut kentsel sistemin dönüştürülmesi gerektiğinden bu iki proje başarısız olmuştur.

⁵⁶ 1854-1908 arası yangınlarda yanan ebniye miktarını gösteren tablo için bkz.: Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. 3, s. 1228-1234.

⁵⁷ Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, s. 135.

Resim 1.5 Helmunt von Moltke, 1837 tarihli İstanbul haritası.⁵⁸

Moltke kentin sokaklarını kategorilere ayırarak geniş bir şehir planı tasarlamıştır. Projeye göre, yeni arterler inşa edilerek kentin idari ve ticari bölgeleri arasında bağlantı kurulmakta ve geniş bir ulaşım ağı oluşturulmaktadır. Ayrıca konut mimarisine de değinerek yangınların etkisini azaltmak için ahşap yapının yavaş yavaş terkedilmesi ve kagir yapıların inşa edilmesini tavsiye etmekteydi. Moltke planı tam anlamıyla gerçekleşmemiş ve planlanan arterlerin tamamının inşa edilememiş olmasına karşın kentin fiziksel sorunlarına belli ölçüde çözüm getirmiş ve gelecek kent planlarının, bulvarlarının, ulaşım odaklı projelerin öncüsü olmuştur.⁵⁹

Tanzimat sonrası kagir yapıların teşviki ve ahşap yapıların terkedilmesi üzerine çalışma yürütülmüş olmasına karşın maliyetin az olması sebebiyle ahşap yapıların varlığı ve yeniden inşası bitmemiştir. Bu nedenle kentte çıkan yangınlar son

⁵⁸ İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_000483.

⁵⁹ Murat Gül, Richard Lamb, "Mapping, Regularizing and Modernizing Ottoman Istanbul: Aspects of the Genesis of the 1839 Development Policy", *Urban History*, C. 31, No: 3, 2004, s. 421.

bulmamış; artan nüfus ve yapı malzemesinin dayanıksız olması sebebiyle daha büyük yangınlar yaşanmıştır. 1856 Aksaray, 1865 Hocaapaşa, 1870 Pera ve diğer mahalle yangınları neticesinde İstanbul'un kentsel düzenlemesi gerek genel kent ölçeğinde gerekse bina ve sokak ölçeğinde şekillenmeye başlamıştır. Haritacılık ve istatistik çalışmaları geliştirilmiş, kadastro işlemleri yapılmaya başlanmıştır. Bu anlamda yangının çıktığı yerler, devletin kente vereceği resmi biçimlerin denenmesine sahne olmuştur.⁶⁰

1856 Aksaray yangınından sonra ilk defa yangın yerinin sistematik bir haritası yapıldı ve bir kent planı hazırlandı. İtalyan mühendis Luigi Storari'ye bölgenin yeniden imar edilmesi için görev verildi. Buna göre bir meydan kuruldu ve çıkmaz sokaklar büyük ölçüde ortadan kaldırıldı. Bir ızgara planı denemesi olarak görülecek bu çalışma sokakların birbirini tam anlamıyla dik açıyla kesmemesi ve tam olarak bütün bölgeye sirayet etmemesi nedeniyle bütünüyle bir ızgara planı örneği sunmamaktadır.⁶¹ Yine de çıkmaz sokakların kaldırılması ve yeni arterlerin açılmasıyla kentsel dolaşıma büyük katkı sağlamıştır.

1865 Hocaapaşa yangınında tarihi yarımada'nın büyük bir bölümü yangından etkilendi. Yanan yapıların malzemesi ve kentin düzenlenmesi, sokakların dokusu tekrar tartışılmaya başlandı. Tanzimatla birlikte başlayan kagir yapı teşvikleri yeterli karşılık bulmadığından yeni çalışmalar ve teşvikler düzenlenmiştir. Ahşap inşasının gerekçesi kagir yapı malzemesinin ahşaptan daha pahalı olmasıydı ve devlet bu durumu düzeltmek adına kagir yapı malzemelerinin fiyatını düşürmüştür.⁶² Ancak yapı malzemesinin düzeltilmesi için verilen bu teşvikler de yeterli olmamıştır. Nitekim Osmanlı'da kagir ve beton yapı üzerine çalışan uzman ekip ve donanım eksikliği bulunmaktaydı.

1870 Pera yangınında yaklaşık 7000 yapı yanmış ve bu yapıların ¾'ünün ahşap yapı olduğu Sun sigorta şirketi tarafından tespit edilmiştir.⁶³ Sigorta şirketi tarafından

⁶⁰ Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, s. 68.

⁶¹ Çelik, **a.g.e.**, s. 70-71.

⁶² Emine Sibel Söğüt, "Tarihi Yarımada'da Hocaapaşa Yangın Alanı'nın Mekansal Dönüşümü", İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi, 2015, s. 83.

⁶³ Hüseyin Akbulut, "Cumhuriyet Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu'nda Sigortacılık", İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014, s. 248.

görevlendirilen Henry Rose İstanbul'a gelerek çalışmalara başlamış ve bir rapor sunmuştur. Bu rapora göre yangın, Valideçeşme'de ahşap bir evde, ev ısıtması ve kahve yapmak için kullanılan mangalın bir çocuk tarafından merdivenlerden düşmesiyle çıkmıştır.⁶⁴ Ahşap yapıdaki binada yangın kolayca yayılmış ve rüzgarında etkisiyle Kasımpaşa'ya kadar ulaşmıştır (Resim 1.6).

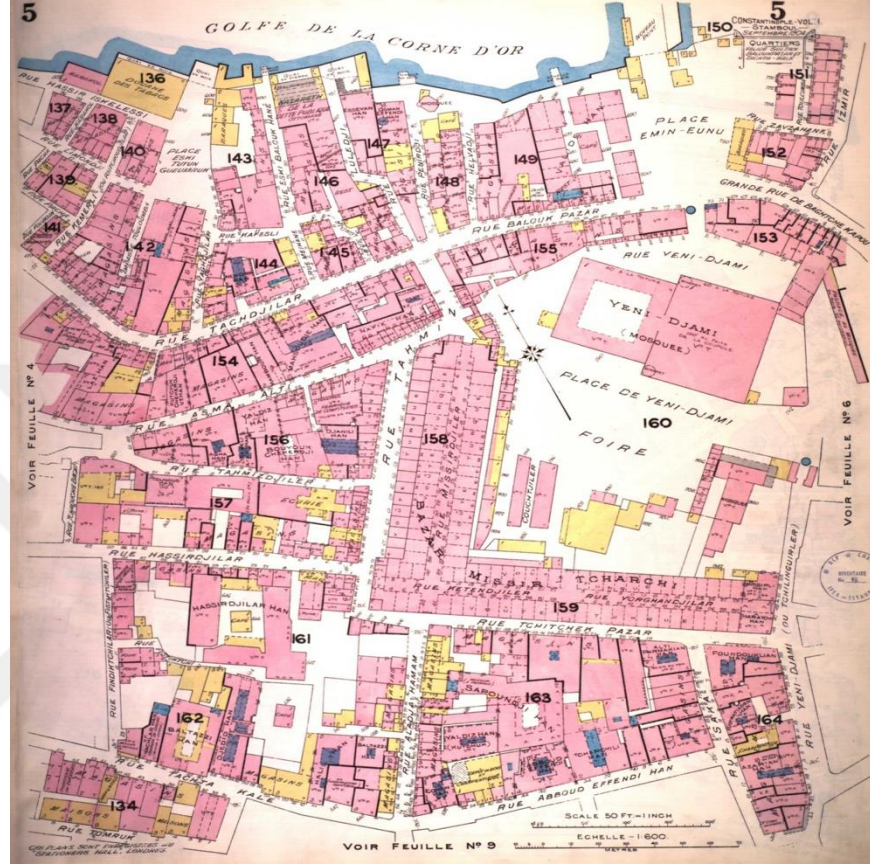
Resim 1.6 Dr. Brunetti'nin Pera Yangını üzerine yazdığı *Episode de la Catastrophe de Pera* adlı kitapta yer alan Pera planı.⁶⁵

Yangınların sebep olduğu bir diğer gelişme sigorta haritalarının hazırlanması olmuştur. Osmanlı'da zararın temini ve yapıların garanti altına alınması için sigorta haritaları geliştirilmiştir. Sigorta haritalarına göre sokaklar bütün detaylarıyla, binaların yapı malzemeleri, numarası, sokakların isimleri bir arada verilmektedir. 1903-1905 yılları arasında Charles E. Goad tarafından kentin detaylı bir haritası

⁶⁴ Akbulut, a.g.e., s. 249.

⁶⁵ Dr. Brunetti'nin Pera Yangını hakkında yazdığı *Episode de la Catastrophe de Péra* adlı kitapta yer alan Pera'nın planı - Map of Pera from the book, *Episode de la Catastrophe de Péra*, written by Dr. Brunetti on the 1870 Pera Fire., 1870, (Çevrimiçi) <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/118163>, 29.07.2024.

çıkarılmış (Resim 1.7) ve kendisinden sonra gelecek Jacques Pervititch için kaynak oluşturmuştur.

Resim 1.7 Charles E. Goad, Eminönü bölgesi sigorta haritası.⁶⁶

Sigorta şirketlerinin yangın bölgelerini tespit için detaylı bir harita hazırlamaları ve istatistikten faydalanarak yangın hasarını belirlemeleri gerekmiştir. Bu durum modern devletin bir yönetim aracı olarak bilim ve uzmanlıkları kullanmasının bir örneğini oluşturmaktadır. Nitekim haritalama ve istatistik, coğrafya içerisindeki insanları belirli bir şekilde görünür kılarak onları devlet yönetimine tabi hale getirmekte ve sigorta gibi yeni uygulamalar için kullanışlı bir hesaplama aracı sağlamaktadırlar.⁶⁷ Sigortanın yanında kent içi ulaşımın, halk sağlığının ve asayişin

⁶⁶ Charles E. Goad'ın hazırladığı sigorta haritalarından 1904 tarihli İstanbul bölgesine ait 5 numaralı pafta - Section No:5 of Charles E. Goad Insurance map of Stambul (Old City) dated 1904., 1904, (Çevrimiçi)
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93329>, 28.07.2024.

⁶⁷ Pickles, A History of Spaces, s. 131.

sağlanması da modern uygulamalardandır ve uzmanlıkların kullanımıyla bir iktidar teknolojisi sunmaktadırlar.

1.2.2.1. Ulaşım

Geniş yolların, bulvarların açılması mahalleler, sokaklar ve şehir merkezleriyle olan bağlantıyı kurarak kentsel dolaşımı artırmıştır. Köprülerin inşası, atlı tramvayın ve sonrasında metronun kurulması, vapurlarla deniz ulaşımının geliştirilmesi, demiryolu inşası gibi yeni teknolojik gelişmeler İstanbul’da insan, sermaye ve mal akışını sağlamıştır. Bütün bu sistemlerin yapılması ancak yeterli teknik uzmanlık ve bütçe ile mümkün olmaktadır. Ancak hükümetin böyle bir donanımı olmadığından özel sermaye sahiplerine ve yatırımcılara büyük teşvikler tanınmıştır. Şirketlere kâr garantisi vererek, herhangi bir zarar durumunda bunun bütçeden karşılanacağını garanti altına alıyordu.⁶⁸ Böylece özel yatırımcılara ciddi imtiyazlar tanınarak ulaşımın geliştirilmesi sağlanmıştır.

1850 yılında ilk kez buharlı bir gemiyle deniz ulaşımını sağlamak için adım atılmıştır. Gemi sabah İstinye’den kalkarak İstanbul’a iniyor ve akşam oradan tekrar İstinye’ye dönüyordu. Ancak tek vapur bütün vatandaşların ihtiyacını karşılamıyordu. Bu nedenle deniz ulaşımından sorumlu olacak bir şirket kurulması kararlaştırıldı ve 1851 yılında Şirket-i Hayriye kuruldu. Şirketin ahşaptan yapılmış 6 buharlı vapuruyla daha sık seferler yapılmaya başlanmıştı. Bu ağın kurulmasıyla önceden İstanbul’dan ayrı kalmış olan Üsküdar da şehre bağlanmıştı.⁶⁹

Deniz ulaşımının yanı sıra köprülerle tesis edilecek bir bağlantı kent içi ulaşımı kolaylaştıracaktır. 18. yüzyılda Galata-Pera bölgesinin bir ticaret merkezi haline gelmesi ve sermayenin bu noktada yoğunlaşması nedeniyle burayla kentsel bağlantının kurulması gerekmiştir. Bu noktada Haliç’te yapılan köprüler ticaret merkeziyle gerekli ağların kurulmasını sağlamıştır. Unkapanı ve Azapkapı’yı birbirine bağlayan 1836 tarihli Haliç üzerindeki ilk köprü daha sonra 1863 yılında sağlam ahşapla yenilenmiştir.⁷⁰ Karaköy ve yarımada’yı birbirine bağlayan bir başka köprü İngiliz firma öncülüğünde yapılmış ve böylece kentin gelişmiş ticari bölgesi ve

⁶⁸ Çelik, 19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul, s. 109.

⁶⁹ Çelik, a.g.e., s. 113.

⁷⁰ Çelik, a.g.e., s. 116.

daha geri kalmış İstanbul kısmı birbirine bağlanmış oldu. Her ne kadar Alman bir firmayla Haliç'te üçüncü köprü üzerine bir anlaşma yapılmış ve köprü inşası gerçekleşmiş olsa da bu köprü iki kıyı arasında ücretli ulaşım sağlayan kayıkçılar tarafından yıkılmıştır.⁷¹

19. yüzyıl İstanbul'unda deniz ulaşımında önemli gelişme yaşanmıştı. Ancak kara ulaşımının da gelişmesi için birkaç reform gerekliydi. Bu noktada atla çekilen vagon veya vagonlardan oluşan tramvay hatları geliştirildi (Resim 1.8). Atlı tramvay yapımını üstlenen İstanbul Tramvay Şirketi aynı zamanda tramvay hatlarının geçmediği sokaklar için omnibüs hattı kurmuştu.⁷² Bu hat sayesinde mahallelerin tramvaya erişimi ve kent içi ulaşım ağı geliştirilmiştir. Kent içinde nüfus hareketliliğini geliştirmek ve bu akışları tüketim ekonomisi içerisine dahil etmek kentsel düzenlemenin bir uzvu olarak ulaşım teknolojisinin geliştirilmesiyle mümkün olmuştur.

⁷¹ Semavi Eyice, "Haliç", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s. 278.

⁷² Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, s. 122.

Resim 1.8 İstiklal Caddesi'nde atlı tramvay.⁷³

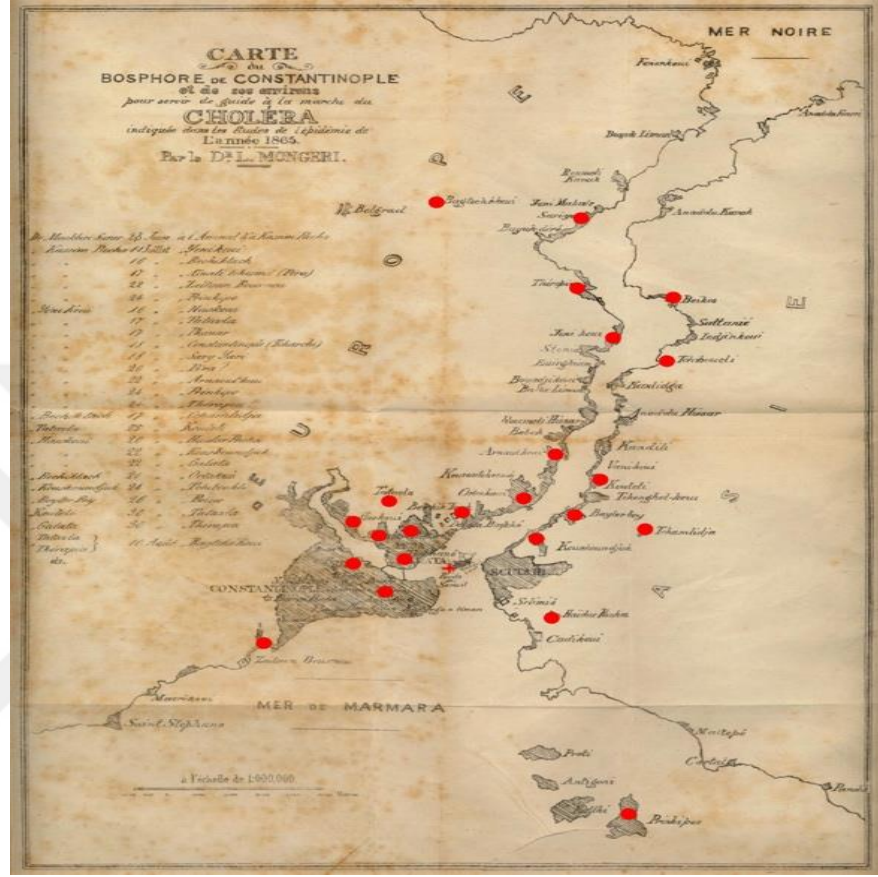
1.2.2.2. Hijyen ve Halk Sağlığı

Giderek artan nüfus beraberinde belirli salgın hastalıkları da getirmiştir. Kolera bunların başında gelmektedir. Özellikle ticari faaliyetlerle gelişen insan ve mal hareketliliği kentte salgın hastalıkların baş göstermesiyle sonuçlanmıştır. Bu salgınların önlenmesi ve nüfus dolaşımının kontrol altına alınması için bilimsel faaliyetlerin ve uzmanlıkların, buna bağlı olarak teknolojilerin geliştirilmesi gerekmiştir. Bu anlamda bilimsellik ve uzmanlaşma modern devletin nüfusu yönetilebilir kılmasında ayrıcalıklı bir konumdadır.⁷⁴ Hasta sayısının bilinmesi, raporlanması, salgının çıktığı yerin tespit edilmesi ihtiyacı, kontrol altına alınmasını sağlayacak ilaçların temini, kapatma ve gözetlemenin tesis edilmesi nüfus kontrolü

⁷³ **İstiklal Caddesi, Ağa Camii - İstiklal Avenue, Ağa Mosque**, (29.07.2024), (Çevrimiçi) <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/126502>, 29.07.2024.

⁷⁴ Graham Burchell, "Peculiar Interests: Civil Society and Governing 'The System of Natural Liberty'", **The Foucault Effect: Studies in Governmentality with Two Lectures by and Interview with Michel Foucault**, ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller, Chicago, The University of Chicago Press, 1991; Nikolas Rose, Peter Miller, "Political Power beyond the State: Problematics of Government", **The British Journal of Sociology**, C. 42, No: 2, 1992, s. 173-205.

ve dolaşımı açısından önem arz etmektedir. İstatistik hesaplamaları ve harita üzerinde salgının belirtilerek okunaklı hale getirilmesi söz konusudur (Resim 1.9).

Resim 1.9 Dr. L. Mongeri, 1865 yılı kolera salgını araştırmalarında belirtilen ve nasıl yayıldığını izah eden harita.⁷⁵

Koleranın Osmanlı İmparatorluğu’nu istilası, İstanbul’da Osmanlıca basınla başlamasıyla eşzamanlıdır. Hindistan’dan kara ve deniz yoluyla yayılan kolera, Osmanlı resmî gazetesi Takvimi Vekayi’nin ilk kez yayınlandığı yıl olan 1831’de İstanbul’u vurmuştu.⁷⁶ Osmanlı basını bundan sonra salgın hastalıkların görülme sıklığı ve hükümetin bunları kontrol altına alma girişimleri hakkında haberler yaptı. Öyle ki Osmanlı basınında kolera ciddi bir yer aldı ve hükümet eleştirisinin de başlıca konusu haline gelmişti. Eleştirilerin odak noktası içme suyunun kirletilmesi

⁷⁵ 1865 yılı kolera salgını araştırmalarında belirtilen, salgınının yayılmasını açıklayan, Dr. L. Mongeri tarafından çizilmiş İstanbul Boğazi ve civarı haritası, 1865., 1865, (Çevrimiçi) <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/118924>, 28.07.2024.

⁷⁶ Orhan Koloğlu, “Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 6, No: 2, 2005, s. 143.

olduğu belirtilmekte ve koleranın beklenen bir problem olduğu ifade edilmekteydi.⁷⁷ Bu durum mevcut kent idaresinde büyük bir baskı oluşturmuş ve buna uygun çözümler aranmaya başlanmıştır.

Bu noktada iki temel görüş ortaya çıkmaktadır: kentsel dolaşımı tehdit eden karantina görüşü ve dolaşımın devam etmesi için altyapı ve hijyen üzerine çalışmalar yapılmasını savunan liberal görüş. Karantina, Orta Çağ'dan beri Akdeniz havzasında kullanılan bir kontrol mekanizması olmasına rağmen, koleranın kötü hava, yoksulluk ve ahlaki çöküntü ile ilişkilendirilmesi, bulaşmasına yönelik kontrollerin sistematik olarak uygulanmasını engellemiştir. Ancak bunun bir de ekonomik bir boyutu bulunmaktadır. Miyasma görüşü, kentsel akışların yoğun olması sebebiyle mikropların bulaşmasıyla salgının yayıldığını savunmakta ve karantina uygulamasını tavsiye etmektedir. Diğer taraftan kentsel mobilite ve serbest dolaşım için bu durum bir kabustur. Karantina görüşüne karşıt olarak, dolaşımın engellenmesinden ziyade altyapı faaliyetlerinin geliştirilmesi, temiz şebeke suyunun getirilmesi, kanalizasyonların yapılması, sokakların temizlenmesi, malların standarda bağlanarak hijyen içerisinde olması gibi kentsel düzenleme uygulamalarını önermektedir. Dolayısıyla bir tarafta miyasma görüşünü ve kapatmayı savunan disiplinci iktidar diğer tarafta liberal dolaşımın önünü kesmek istemeyen bunun yerine nüfusun kontrolünü sağlayarak altyapı düzenlemelerini geliştirmeyi savunan yönetsel iktidar söz konusudur.⁷⁸

Halk sağlığıyla kent düzeni, altyapı, su şebekesi, kanalizasyonlar, sokakların temizliği birlikte düşünülmektedir. Sokakların halk sağlığına yönelik ana tehditlerden biri olarak gösterildiği 1868 tarihli Meclis-i Tahaffuz raporu bunu kanıtlamaktadır.⁷⁹ Bu nedenle temiz suya erişim, çöplerin toplanması, sokakların aydınlatılması, dükkanlardaki malların korunması, çamur ve tozdan arındırılması, çukurların ortadan kaldırılması gerekmektedir.

⁷⁷ Palmira Brummett, **Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911**, New York, State University of New York Press, 200M.S., s. 275.

⁷⁸ Orhan Hayal, "Devlet İş: 19. Yüzyıl İstanbul'unda Halk Sağlığı ve Sıhhi Altyapıların Materyal-Politikleri.", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 56, No: 2, 2023, s. 63-94.

⁷⁹ Dr. Marchand, "Rapport de la Commission Nommée par le Conseil Supérieur de Santé pour s'Occuper de la Question d'Hygiène Publique, dont il a été saisi par le Gouvernement Impérial", C. 13, **Medicale d'Orient**, (1869).

Yeterli su temini sorunu, İstanbul'un tarihi boyunca mücadele ettiği bir sorundu. Hem yeraltı hem de yüzey sularına yeterli miktarda kolayca erişilemiyor ve talep yeraltı sularıyla beslenen kuyularla karşılanamıyordu. Bu zor çevresel koşullar nedeniyle, suyun çevre bölgelerden şehre getirilmesi gerekiyordu. Geleneksel olarak İstanbul'da su, barajlar, su kemerleri ve uzun mesafeli şebekelerden oluşan bir sistemle sağlanmaktaydı.⁸⁰ Kentin fiziksel değişimi ve artan nüfus yeni modern su teknolojilerini gerektirmekteydi. İstanbul'un su kıtlığı bu süreçte gazetelerce çokça ele alınmış ve eleştirilmiştir.⁸¹

Şehre temiz suyu sağlayan boru hatlarının birçoğu toprak ve kurşun maddeden oluşuyordu. Ancak bunlar yapısı itibarıyla hasar görmeye ve dolayısıyla suyun kirlenmesine zemin hazırlıyordu. Su kaybını ve kirliliğini azaltmak için demir boru gerekiyordu ve bunlar ilk defa Dersaadet Su Şirketi tarafından ithal edilerek kullanılmıştır.⁸²

Sokakların toz ve çamur içerisinde olması, yol malzemesinin kalitesizliği, temiz su yetersizliği, kanalizasyon eksikliği gibi altyapı sorunları kent idaresi üzerinde bir baskı yaratmıştır. Bu nedenle halk sağlığı ve hijyeni yönünde geleneksel yöntemlerin işe yaramadığı fark edilmiş ve modern teknolojilerin dahil olduğu uygulamalarla çözüm getirilmiştir. Kanalizasyonlar (Resim 1.10), temiz su boruları ve şebekeleri kurulmuş, sokaklar temizlenmiş, çöpler düzenli olarak toplanmıştır. Bunlar kimi zaman kent sakinlerinden gelen talepler neticesinde kimi zamansa doğrudan idari yönetimin müdahalesiyle gerçekleştirilmiştir.⁸³

1.2.2.3. Asayiş

⁸⁰ Noyan Dinçkal, "Reluctant Modernization: The Cultural Dynamics of Water Supply in Istanbul, 1885–1950", **Technology and Culture**, C. 49, No: 3, 2008, s. 680.

⁸¹ Bunlardan bazıları için bkz.: Journal de Constantinople, 4 Mayıs 1851, 12 Aralık 1857, 12 Ekim 1859, 24 Eylül 1864; "La Dissette d'Eau", Levant Herald, 21 Mayıs 1869, 6 Temmuz 1868, 7 Ağustos 1868; "La Dissette d'Eau à Pera", Levant Herald, 24 Nisan 1869; "La Question des Eaux", La Turquie, 19 Eylül 1874, 21 Mayıs 1869, 29 Mayıs 1869.

⁸² Hayal, "Devlet İş: 19. Yüzyıl İstanbul'unda Halk Sağlığı ve Sıhhi Altyapıların Materyal-Politiği.", s. 78.

⁸³ Bkz.: Samatya civarında Davudpaşa İskelesi'nde bulunan çöplerin toplanması için ilgililere tebligatta bulunulması, BOA, DH.EUM.THR., 51-77, H-29-09-1328; Kolera salgınının önlenmesi için cadde ve sokakların temiz tutulması, çöplerin bekletilmeden toplanması vesair gerekli önlemlerin alınması, BOA, A.} MKT.NZD., 65-18, H-03-02-1269

Sokakların genişletilmesi, temizliği, yangından arındırılması gibi çalışmalar kent içi hareketliliği artırmaktadır. Bütün bunların yanında bu hareketliliğin ve düzenin korunması için asayişin sağlanması gerekmektedir. Dolaşım halindeki nüfusun ihtiyaçlarının giderilmesi ve kent içi hareketliliğinin korunması bir asayiş sorunsalı haline gelmekte ve polis gibi kolluk kuvvetlerinin nesnesini oluşturmaktadır. Polisin varlık sebebi ve yönetmekle hükümlü olduğu şey insanların bir arada bulunmasının biçimleridir. Bu anlamda polis “bir arada yaşamının, iletişim kurmanın, bütün bunların devletin kuvvetlerine dönüştürülmesini sağlayan tekniklerin bütünüdür.”⁸⁴

Osmanlı’da geçmişte yeniçeriler, kadılar ve subaşıları kentsel asayiş ve nizamı sağlamaktaydı. Yeni modern düzende kurumsallaşmış bir kolluk kuvveti yapısının oluşturulması bir zorunluluk halini aldığından polis, jandarma ve zabıta teşkilatları kurulmuştur. Polis teşkilatının iki önemli faaliyeti bulunmaktadır: suçla mücadele ve kamu düzeninin tesis edilmesi. Ferdan Argut’a göre Osmanlı’da polis teşkilatı suçlarla mücadele edilmesinden ziyade yeni kurulmuş düzeni korumakla meşgul olmuştur.⁸⁵ Nitekim profesyonelleşmiş polis teşkilatı bir toplumsal denetim projesi olarak ortaya çıkmıştır.⁸⁶

Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ortaya çıkan yeni kuvvetler yeniçerilerin bütünlükten ve sistemden yoksun yapısını sürdürmektedir. 1845 yılına gelindiğinde ise Tophane-i Amire Müşiri’ne bağlı olarak çalışacak, kamu güvenliği ve asayişten sorumlu bir polis teşkilatı kurulmuştur.⁸⁷ Böylelikle ülke içerisinde güvenlik ordunun meselesi olmaktan çıkarılmış ve kolluk kuvvetlerine devredilmiştir. Ancak teşkilatın kurulduğu ilk yıllarda oldukça zayıf bir örgütlenmeye sahip olduğu ve gereken etkiyi

⁸⁴ Foucault, **Güvenlik, Toprak, Nüfus: College de France Dersleri (1977-1978)**, s. 285-286.

⁸⁵ Ferdan Ergut, **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, 3. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015, s. 121.

⁸⁶ Clive Emsley, **The English Police, A Political and Social History**, New York, Routledge, 2014.

⁸⁷ Polis teşkilatının görev ve sorumluluklarını anlatan tezkere için bkz.: Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye*, 1995, 2:875-78.

gösteremediği görülmektedir.⁸⁸ Polisin görev tanımının netleşmesi ve işlerliğinin artması ise 1896 tarihli tezkere sonrasında gerçekleşecektir.⁸⁹

Üniformalı polislerin şehirdeki hareketliliği ve bir kamu binası olarak karakolların kent içerisindeki varlığı asayişin sağlanmasında önemli bir adım olarak 19. yüzyıl İstanbul’unda modern kent yönetiminin bir parçasını oluşturmaktadır.

Bu bölümde modernliğin ve modern kent oluşumunun bir nüfus problemiyle birlikte şekillendiği gösterilmiş ve bunun Osmanlı’daki idaresi ele alınmıştır. Osmanlı’nın kente ve nüfusa dair rasyonel bilgiye erişme gayreti modernleşen devlet etkisidir. 19. yüzyılda gelişen Osmanlı kentsel modernleşmesi iktidar mekanizmalarının, güvenlik düzeneklerinin, yönetsel stratejilerin, çeşitli tekniklerin, uzmanlıkların bir araya geldiği bir süreçte işaret etmektedir. Halk sağlığının ve hijyenin, asayişin, ulaşımın, kent planlarının, haritaların, istatistiklerin nasıl bir iktidar teknolojisi oluşturduğu gösterilmiştir. Bu anlamda makro ve mikro ölçekli iktidar mekanizmaları açısından kent ilişkileri bağlamında sokağın düzenlenmesine, şekillendirilmesine ve isimlendirilmesine zemin hazırlanmıştır.

⁸⁸ Noemi Levy-Aksu, **Osmanlı İstanbulu’nda Asayiş 1879-1909**, çev. Serra Akyüz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 174.

⁸⁹ Tezkere metni için bkz.: Osman Nuri Ergin, **Mecelle-i Umur-ı Belediye**, C. 1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995, s. 114-116.

İKİNCİ BÖLÜM

İSİMLENDİRME VE OKUNAKLI KENT

İmparatorlukta modern kentin inşası, Avrupa'daki muadil ülkelere bakıldığında 19. yüzyıl gibi geç bir dönemde başlamış olmasına karşın teknik ve teknolojik anlamda belirli bir mesafe kat edildiği görülmektedir. Yangınların, düzensizliğin, salgınların, kirliliğin yarattığı krizin çözüme kavuşması için istatistiklere, haritalara, uzmanlıklara başvurulmuştur. Bunlarla birlikte kente müdahale edilmiş ve geniş ölçekli kent planları yapılmıştır. Planların gerçekleştirilmesi için kent içi ulaşım yolları açılmıştır. Bu ulaşımın kesintisiz bir şekilde yapılması için nüfusun hareketliliği korunmuş ve teşvik edilmiştir. Bu anlamda nüfusun sağlıklı hareketi için halk sağlığı ve hijyen alanında yeni uygulamalar gerçekleştirilmiş ve kentte asayiş sağlanması yönünde çalışmalar yürütülmüştür. Bütün bu siyasetin izlenmesi için kentin en küçük birimi olan sokakların düzenlenmesi gerekmiştir.

Sokakların kentsel planlamanın bir parçası olması için düzenlemenin nesnesi haline gelmeleri gerekmektedir. Bu nesneleşme süreci ise isimlendirmeye mümkündür. İsimlendirmek sokağın kendisini tespit etmek ve işaretlemek anlamına gelmektedir. Sokağın tespit edilmesi ve damgalanmasıyla kurumsal ve sistematik müdahaleye uygun alan yaratılmaktadır. Arazi tesviyesinin yapılması, sokakların genişletilmesi, aydınlatılması, temizlenmesi, binaların yıkılması/inşa edilmesi gibi kentsel düzenlemeler, kadastral sınırları belli olan ve isimlendirilmiş bir sokakta kolaylıkla uygulanabilecektir.

Kentsel müdahalenin baş aktörü ve rehberi olarak harita kullanımı bu isimlendirmeden nasibini almaktadır. Geleneksel haritalar sokaklara dair kapsamlı bilgiden yoksunken özellikle yangınların doğurduğu bir ihtiyaç halinde ortaya çıkan sigorta haritalarıyla sokak isimleri, bina yapı malzemeleri, yapı türleri haritalarda gösterilmeye başlanmıştır. İlk bölümde gösterildiği üzere Osmanlı'da gerek salgın tespitlerinin yapılması gerekse ulaşım ve asayiş sağlanması açısından sokaklara dair veri gerekmektedir. Bu verilerin harita üzerine yerleştirilmesini sağlayan sokak isimlendirmeleri Osmanlı'da modern belediyeçilikle eş zamanlı gerçekleştirilmiştir.

Bu bölümde sokakların isimlendirilme gerekçeleri ve bunun okunaklılık bağlamında nasıl gerçekleştirildiği ele alınacaktır. Öncelikle Osmanlı'nın modern belediyeleşmeyle başlayan sokak isimlendirme tecrübesi aktarılacak ve sonrasında Erken Cumhuriyet'teki yeniden isimlendirme ihtiyacının kaynağı ve isimlendirme öncesi okunaklı kent kurma stratejileri incelenecektir. Sokakların isimlerinin gösterildiği Osmanlı sigorta haritalarının Erken Cumhuriyet'te daha kapsamlı ve geliştirilmiş versiyonlarından bahsedilecektir. Nihayetinde istatistiksel veriye duyulan ihtiyaç ve sokakların kitlesel olarak yeniden adlandırılmasına gerekçe oluşturan nüfus sayımıyla bu ihtiyacın nasıl giderilmeye çalışıldığı gösterilecektir.

2.1. Osmanlı'da İsimlendirme Tecrübesi

Sokak isimlerinin, tabelaların varlığı kentin okunaklı kılınması ve iktidar perspektifinden tespit edilebilir durumda olmasını sağlamaktadır. Kent planlaması, tramvay güzergahlarının ve omnibüslerin yol haritasının çizilmesi için; kolera gibi salgınların tespit edilmesi ve bölgesel raporlarının hazırlanması için; şehirde asayişin sağlanması, suçların tespiti ve polislerin görev yerlerinin belirlenmesi için sokak isimlendirmelerinin ve bina numaralandırmalarının önemli bir işlevi bulunmaktadır. Nitekim devlet tarafından isimlendirilmiş sokaklar resmi bir varlığa bürünmektedir ve harita üzerinde görülebilir hale gelmektedir. Sokak isimlerinin görünür kılma niteliği kentsel düzenleme, ulaşım ağının genişletilmesi, halk sağlığının vurgulanması ve şehirde asayişin sağlanması gibi kentsel dolaşım uygulamalarından biridir.

Osmanlı'da modern belediyeciliğin etkin bir örneği olan Altıncı Daire ile sokak isimlendirmeleri ilk defa resmi olarak gerçekleştirilmiştir. Geleneksel olarak sokaklar, yerel bağlamına uygun olarak coğrafi şekil, kamusal alandaki herhangi bir yapı ya da yön tayin edici niteliğine göre isimlendirilmiştir. II. Abdülhamit ile bu isimlendirme ideolojik boyuta taşınmış ve hanedan isimlerini yaşatma politikası güdülmüştür. İttihat ve Terakki yönetiminde ise benzer bir strateji uygulanmış ve karşı hamle olarak hanedan isimleri kaldırılarak Cemiyete ait isimlendirmeler yapılmıştır. Sokağa, caddeye, meydana yapılan anıtsal bir isimlendirme, belirli bir tarihsel gönderimde bulunduğunda, o tarih kültürel yaşantıda somut bir gerçekliğe

bürünmektedir. Belirli bir tarihsel gönderimde bulunan sokak adının sembolik işlevi, pratik işleve tabiidir.⁹⁰ İşaret edilen tarihsel anlatı kültürel olarak paylaşılan bir deneyim haline gelmektedir. Bu anlamda mekân isimlendirmesi aynı zamanda bir güç göstergesidir.

Sokak isimleri, kenti tecrübe edenler için mekânsal yönelim sağlamakta ve kenti okunaklı hale getirerek idari kontrolü mümkün kılmaktadır. Bu yönüyle egemen sosyo-politik düzenin resmi temsillerini içermektedir. İktidarın müdahalesiyle şekillenen sokak isimleri, kentsel alan ile resmî ideolojiler arasında kesişmekte ve siyasi elitler ile kenti tecrübe eden sıradan insanlar arasında aracılık etmektedir.⁹¹ Nitekim Osmanlı'da II. Abdülhamit'le başlayan ve İttihatçı yönetimle devam eden isimlendirme süreci bir mekânsal kontrol mücadelesi sunmaktadır.

2.1.1. Altıncı Daire ve Sokakların İsimlendirilmesi

Sokak isimleri ve bunları gösteren levhalar ilk kez Cumhuriyet döneminde görülmüş değildir. Osmanlı modernleşmesinin kentsel ve bürokratik ölçekteki öncü kuruluşu olan Altıncı Daire-i Belediye, sokak esnafının dükkânı nasıl temiz tutacağından mahallenin çöplerinin toplanmasına kadar mikro ve makro önemli dönüşümlere girişmiştir. 1857'de kurulan Altıncı Daire-i Belediye'nin Avrupalı bir kent oluşturma çalışmalarının pilot bölgesi olarak Galata civarı seçilmiştir. Bu durumun en önemli nedeni sermaye sahibi Levanten nüfusun yoğun olarak varlık göstermesiydi.

Altıncı Daire'nin başlattığı sokakların aydınlatılması, çöplerinin temizlenmesi, genişliğinin ayarlanması gibi kentsel reform politikalarının faydasını buradaki nüfus görmekteydi.⁹² Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı için yapılan seçimlerde isimleri Türkiye topraklarından kaldırılacak olan Levanten nüfus, Osmanlı modernleşmesinin en gözde aktörleriydi. Galata bölgesinin bankerleri ve tüccarlarının elinde bulundurduğu maddi varlık İstanbul'un bu bölgesini ayrıcalıklı hale getirmekte ve

⁹⁰ Maoz Azaryahu, "The Power of Commemorative Street Names", **Environment and Planning D: Society and Space**, C. 14, No: 3, 1996, s. 312.

⁹¹ Maoz Azaryahu, "Naming the Past: The Significance of Commemorative Street Names", **Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming**, ed. Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho, New York, Routledge, 2009, s. 54.

⁹² Çelik, **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, s. 58-61.

oteller, restoranlar, kafeler, opera salonları gibi yatırımlar Pera sokaklarına aktarılmaktaydı.⁹³ Bu nedenle kentsel ölçekteki modernleşmenin başlangıç noktası olarak burası seçilmiş ve Avrupalı bir kent tasarımı, modern ve steril bir kentsel mekânın inşası için Pera'nın zenginlerinden de faydalanılmak istenmişti. Nitekim modernleşmenin mikro yansıması olarak sokak levhalarının kullanımı da bu bölgede gerçekleştirilmiş ve Altıncı Daire-i Belediye önderliğinde 1859 yılında çıkarılan Sokaklara Dair Nizamname⁹⁴ ile hayata geçirilmiştir. Bu tarihten önce sokak isimleri ya da sokak levhaları görülmemektedir; adresler aşağı, yukarı, öte köy, beri mahalle gibi ifadelerle belirtilmekteydi.

Abdülhamit döneminde birçok köyün adı değiştirilmiş ve eski adın yerine genellikle padişah Abdülhamid'in, az sayıda ise geçmiş padişahların adı verilmiştir.⁹⁵ Beşiktaş'taki Teşvikiye mahallesi bayındır hale getirildikten sonra Hamidiye Mahallesi, Kadıköy'deki Numune-i Şükran Mekteb-i Rüşdiyesi Numune-i Şükran Hamidi, Giresun kazasına bağlı Kızılkaya Mahallesi Hamidiye Mahallesi olarak değiştirilmiştir.⁹⁶ Hanedan isimlerinin ve bilhassa padişahın kendi adının imparatorluk coğrafyasında yer almasıyla tebaa ile padişah arasında yer adı üzerinden bir ilişki üretilmek istenmiş ve mülkün sahibinin kim olduğu gösterilmek istenmiştir. Bu anlamda siyasal gerekçelerle isimlendirme pratiği özellikle II. Abdülhamit döneminde başlamıştır. Hamidiye ismi İmparatorluk genelinde oldukça yaygın bir yer adı haline gelmiştir. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin siyasal iktidarı devraldığı 1908 yılından sonra ise bu isimlerin büyük çoğunluğu kaldırılmıştır.⁹⁷

Cumhuriyete kadar mahallelerin, hatta nahiyelerin sınırları geçirgen, esnek bir durumdaydı; kent sakinleri arasındaki konvansiyonlara dayanıyordu. Kadastral bir

⁹³ Murat Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, çev. Büşra Helvacıoğlu, 3. bs, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2018, s. 61-62.

⁹⁴ Sokakların aydınlatılması, lağım kanallarının açılması, kaldırımların inşa edilmesi, kahvecilerin sokaklara sandalye/masa koymalarının yasaklanması gibi oldukça kapsamlı düzenlemelere değinen 103 bentlik nizamnamenin Latin harfleriyle tercümesi için bkz.: Mehmet Seyitdanlıoğlu, **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, 1. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.

⁹⁵ Doğan, "İktidarın Mekanla İmtihanı: Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Toponomi Politikaları Bağlamında İktidarın Yeniden Üretimi", s. 67.

⁹⁶ Doğan, **a.g.e.**, s. 68.

⁹⁷ Uğur Tanyeli, **Korku Metropolü İstanbul: 18. Yüzyıldan Bugüne**, İstanbul, Metis Yayınları, 2022, s. 390.

sınırlama, keskin çizgiler bugünkü anlamda bulunmamaktaydı. Postalar, mektuplar vs. genellikle imama geliyor, doğrudan adrese gitmiyordu. Mahalleler birbirine girmiş durumdaydı, 25-30 metrede bir mahalle bulunabiliyordu ve neredeyse yalnızca mahalle sakinleri hangi mahallede oturduklarını biliyordu.⁹⁸ Resmi olarak sokaklara ad verilmeye başlanan 1859 yılı itibariyle bu adresleme sistemi 19. Yüzyılın ikinci yarısında aşınmış ve yerel olarak kullanılan sokak ve cadde isimleri yaygınlaşmıştı. Kilisenin önünden geçen sokağa Kilise Sokak, mescidin bulunduğu sokağa Mescit Sokak gibi isimler verildiği görülmektedir. Bu anlamda adlandırmanın orada halihazırda bulunan tanımlayıcı verilere göre yapıldığı ve ideolojik kaygıların gözle görülür boyutta olmadığı anlaşılmaktadır.⁹⁹

İstanbul'da sokakların adlandırılması uygulaması Pera ve Galata öncülüğünde 19.yüzyılın ikinci yarısından sonra gerçekleştirilmiştir. Nur Akın'ın Journal de Constantinople'den aktardığına göre numaralandırma için Fransız sistemi esas alınacak ve isimlendirmelerin ülke içerisinde konuşulan bütün dillerde, bilhassa Fransızca olarak gerçekleştirileceği belirtilmektedir.¹⁰⁰ Pera bölgesinde yaşayan Avrupalı vatandaşların bölgede yoğun olarak yaşadığı ve sokak isimlendirmelerinin bunların talebi neticesinde gerçekleştiği göz önünde bulundurulduğunda şaşırtıcı bir sonuç değildir.

14 Nisan 1865 günlü Osmanlı Posta İdaresi duyurusunda, İstanbul'un tüm sokaklarının adlandırıldığı, evlerin numaralandırıldığı belirtilmiş ve mektupların ellerine ulaşmasını isteyenlerin yakınlarına adreslerini bildirmeleri gerektiği belirtilmiştir.¹⁰¹ Galata bölgesindeki yeni isimlendirmeler büyük ölçüde oradaki esnaflardan gelmektedir. Kalafatçılar, Kürekçiler, Makaracılar, Lüleci Hendek, Mumhane gibi sokak isimleri bunlardan bazılarıdır.¹⁰²

İsimlendirmeler tamamlanmış olmasına karşın sokaklar üzerindeki değişiklikler bitmemiştir. 22 Nisan 1865 tarihli Journal Constantinople'de, Galata'daki sokak

⁹⁸ Tanyeli, **a.g.e.**, s. 381.

⁹⁹ Tanyeli, **a.g.e.**, s. 391.

¹⁰⁰ Nur Akın, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, 3. bs, İstanbul, Literatür Yayınları, 2011, s. 125.

¹⁰¹ Akın, **a.g.e.**, s. 126.

¹⁰² Semavi Eyice, "Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle Bazı Notlar", **Tarih Dergisi**, C. 1, No: 1, 1949, s. 211.

isimlerinde yenileme yapıldığı yazılmakta, Azapkapı ve Yorgancılar sokakları Mahmudiye Sokak adıyla birleştirildiği, Galata Caddesi'nin Topçular Sokak, Mumhane Sokağı'nın da Kılıç Ali Paşa Sokak olarak adlandırıldığı duyurulmaktadır.¹⁰³

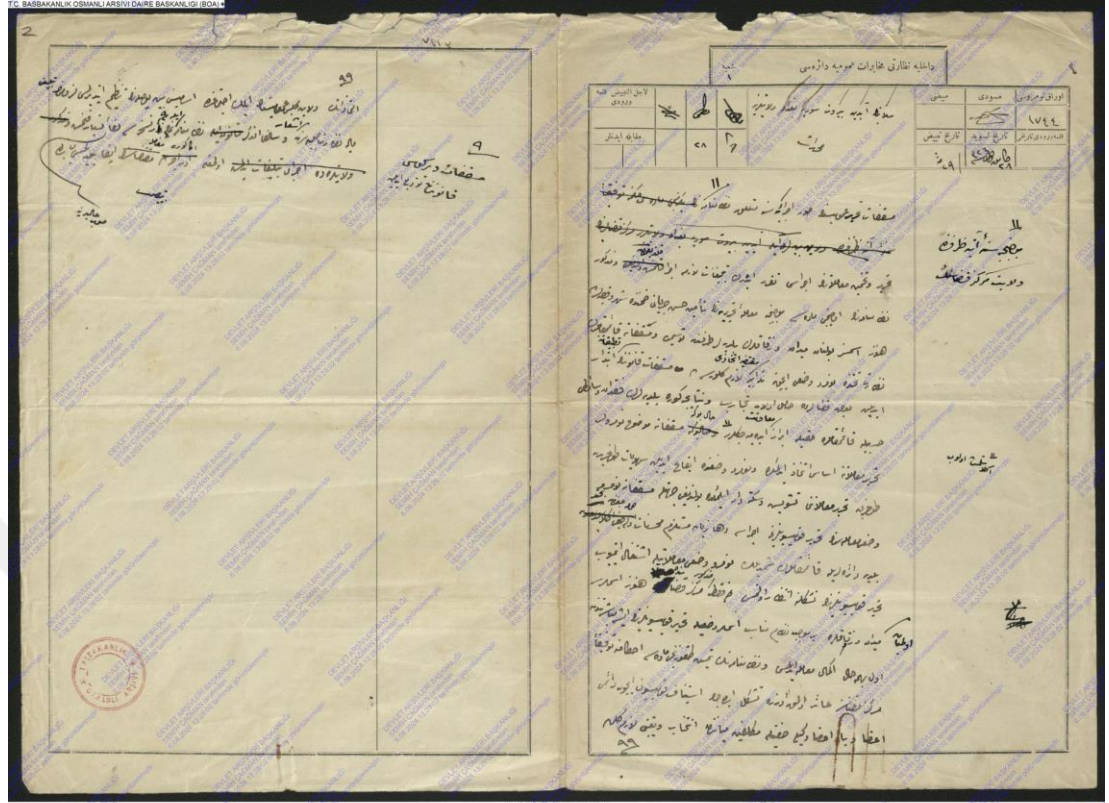
2.1.2. İttihat ve Terakki Dönemi İsimlendirme

1908 yılında II. Meşrutiyet'in ilan edilmesi ve gelecek yıl II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle İttihat ve Terakki Cemiyeti İmparatorluk'ta en büyük söz sahibi olmuştu. 1913 sonrasındaki tek parti sürecinde ise yönetimde tek söz sahibi olmuştur. İttihatçıların temel kaygısı imparatorluğun nasıl kurtarılacağı idi ve bunun çaresini Türk egemenliğini sağlamakta görüyorlardı.¹⁰⁴ Bu nedenle imparatorluk coğrafyasında Türkleştirme politikalarına giriştiler ve milliyetçi bir siyaset izlediler. Coğrafyanın Türkleştirilmesi, coğrafi adların da Türkçeleştirilmesiyle birlikte ilerlemişti. Bu anlamda İttihatçı yönetim köylerin, vilayetlerin, semt, mahalle ve sokakların Türkçe isimlerle yeniden adlandırılması hususunda çalışmalar yürüttüler.

İttihat ve Terakki yönetiminde sokak isimlendirmeleri anlamında birkaç gelişme yaşanmıştır. Sokakların isimlendirilmesi ve binaların numaralandırılması gerektiği görülmüştür (Resim 2.1). Buna binaen isimsiz sokaklara kaymakam ve belediye tarafından uygun isimler verilmesi ve nüfus sayımlarının doğru bir sonuç vermesi için sayım komisyonları tarafından binaların numaralandırılması kararlaştırılmıştır.

¹⁰³ Akın, **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, s. 126.

¹⁰⁴ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, 12. bs, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2021, s. 288-289.

Resim 2.1 İsimsiz sokakların adlandırılması ve tahrir komisyonları tarafından binaların numaralandırılması hususu, 11 Ocak 1911.¹⁰⁵

İttihat ve Terakki yönetimi Rumların İstanbul ve çevresinde kurdukları okul, gazino gibi mekanların bulunduğu cadde ve sokak isimlerini eski Yunan isimleriyle adlandırdıklarını tespit etmiş ve bunların Osmanlı isimleriyle değiştirilmesini tebliğ etmiştir (Resim 2.2). Benzer bir girişim 6 Ocak 1916'da Enver Paşa'nın yayınladığı genelgeyle ile gerçekleştirilmeye çalışılmıştır. Bu genelgeye göre, "Memalik-i Osmaniyye'de Ermenice, Rumca ve Bulgarca, hasılı İslam olmayan milletler lisanıyla yad edilen vilayet, sancak, kasaba, köy, dağ, nehir, ilah bilcümle isimlerin Türkçeye tahvili mukarrerdir."¹⁰⁶ İslami olmayan isimlerin kaldırılmasıyla yeni gelecek isimlerin şekli coğrafyaya uygun olması ve "vatanın şanlı tarihine" atıfta bulunması gerektiği belirtilmiştir. Ahalinin alıştığı ve değiştirilmesiyle bile eski

¹⁰⁵ BOA, DH.İD., 66-1, H-10-01-1329.

¹⁰⁶ Akt. Sevan Nişanyan, **Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Değiştirilen Yeradları**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2011, s. 41.

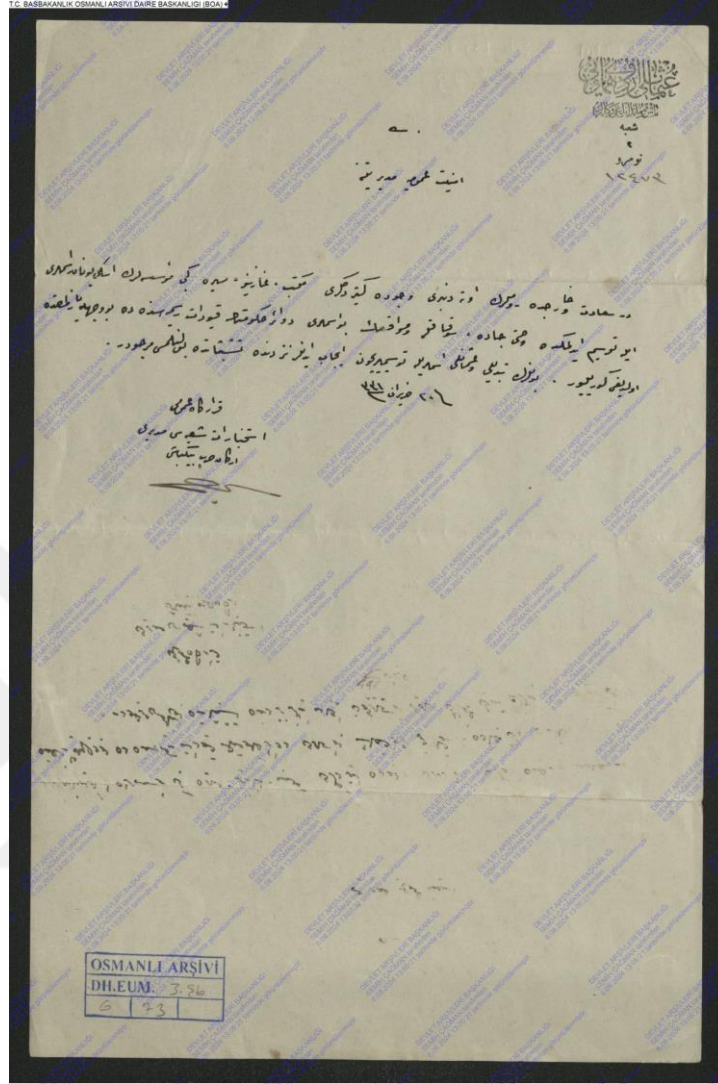
ismin kullanılacağıının düşünüldüğü isimler için ise küçük değişikliklerle yetinilmesi ifade edilmiştir.¹⁰⁷

İttihat ve Terakki döneminde Milli Musiki, Milli Filmcilik, Milli Coğrafya Cemiyeti gibi milli kavramını içeren kurumlar oluşturulmuş ve “milli”liğin imparatorluk coğrafyasında yaygınlaştırılması amaçlanmıştır.¹⁰⁸ Bunun bir cüzü de sokak, mahalle, köy, vilayetlerin “milli” bilince değinen isimlerden oluşturulması çabasıdır. Her ne kadar İttihat ve Terakki’nin tüm Osmanlı coğrafyasını Türkçe isimlerle yeniden adlandırma girişimi sistematik ve kapsayıcı bir şekilde planlansa ve katı bir talimatla hızla uygulamaya koyulsa da I. Dünya Savaşı’nın yarattığı ortamda bunların nihayete ermesi mümkün olmamıştır.¹⁰⁹

¹⁰⁷ Örneğin “Ereğili” yerine “Erikli” veya “Ergili”; “Gelibolu” yerine “Velibolu” denilmesi uygun görülmektedir. Bkz.: Nişanyan, **a.y.**

¹⁰⁸ Ahmet Yıldız, “**Ne Mutlu Türküm Diyebiline**” Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001, s. 81.

¹⁰⁹ Doğan, “İktidarın Mekanla İmtihani: Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Toponomi Politikaları Bağlamında İktidarın Yeniden Üretimi”, s. 72.

DH.EUM.3.Şb.00006.00073.001

Resim 2.2 Yunan isimlerinin Osmanlı isimleriyle değiştirilmesinin tebliği, 3 Temmuz 1915.¹¹⁰

2.2. Erken Cumhuriyette Mekânsal Düzenleme

İmparatorluğun kentsel modernleşmedeki geç kalmışlığına karşın büyük bir ilerleme sağladığı görülmektedir. Haritacılık alanındaki gelişme, sıhhiye, asayiş, ulaşım ve kent planları alanında önemli ilerlemeler sağlamıştır. Kentsel dolaşımın gerektirdiği nüfus yönetimi üzerine gidilmiş ve modernliğin kentsel alandaki yansıması ortaya çıkmıştır. Yine de bu süreç tek yönlü bir şekilde gerçekleşmemiştir. Modernlik, yalnızca siyasal iktidarın baskısıyla gerçekleşmemiş, aynı zamanda bir ihtiyaç dahilinde ve kimi zaman bir mecburiyet içerisinde toplumun, mekânın ve

¹¹⁰ BOA, DH.EUM.3.Şb, 6-73, H-20-08-1333.

sermayenin siyasal iktidara baskısıyla mümkün olmuştur. Bu anlamda Osmanlı modernleşmesi erken cumhuriyetteki modernleşme süreciyle bir süreklilik içerisindedir.

Erken Cumhuriyet üzerine yapılan çalışmalar genellikle devletin reformist, dönüştürücü ve baskıcı gücüne vurgu yapmaktadır. Bazı çalışmalar cumhuriyet elitlerinin, Osmanlı yönetiminde cahil bırakılmış halkı aydınlatmaya ve medenileştirmeye yönelik politikalar izlediğini ifade etmektedir.¹¹¹ Buna eleştirel yaklaşan çalışmalar ise bu yöntemin baskıcı bir şekilde işlediğine ve yerelden gelen seslere kulak verilmediğine işaret etmektedir. Bu yaklaşımların ortak noktası baskıcı bir devlet gücünün olduğu ve tek yönlü bir modernleşme sürecinin işlediğidir.¹¹² Ancak geç Osmanlı modernleşmesi gibi erken Cumhuriyet de teknik-teknolojik gelişmelere bağlı olarak farklı iktidar odaklarının dahil olduğu bir süreç yaşamıştır. Hükümetin yanı sıra aydınların, yazarların, kentin önde gelenlerinin ve halktan gelen taleplerin şekillendirdiği bir modernlik söz konusudur.¹¹³

Cumhuriyet döneminin modernleşme sürecine katkısı, bir ulus devlet olarak vatandaş ve milli kimlik oluşumudur. Bir kimlik etrafından toplanmak ve ulus olma hali yalnızca ulusal toplumun kendisini tahayyül etmesiyle değil, aynı zamanda ulusal mekânın tasarımıyla mümkündür.¹¹⁴ Bunun gerçekleşmesi ise mekânsal müdahale, düzenleme ve üretimle sağlanmaktadır. Nitekim devletin mekâna müdahalesi kendini mekânda inşa etmesidir. Böylelikle devlet mekânda kendisini görünür kılmakta ve gündelik yaşam içerisinde sıradan insanın karşısına çıkmaktadır.

¹¹¹ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 35. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2023; Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**; Daniel Lerner, **The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East**, London, Free Press, 1964; Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975**, New York, Cambridge University Press, 1977.

¹¹² Murat Belge, **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012; Mete Tunçay, **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981; Levent Köker, **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993; Çağlar Keyder, **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 21. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

¹¹³ Örneğin Nezihe Muhittin Akşam gazetesine verdiği röportajda şehrin güzelleştirilmesi ve temizliği konusunda erkeklerin değil, kadınların ilgilenmesi gerektiğini belirtiyor. Erkekler şehrin ekonomisi ve büyük işleriyle ilgilenirken kadınların şehir güzelliği ve temizliğiyle ilgilenmeye daha yatkın olduğunu ifade ediyor. Bkz.: Akşam, 16 Nisan 1934, s.1.

¹¹⁴ Alev Çınar, **Modernity, Islam and Secularism in Turkey: Bodies, Places and Time**, London, University of Minnesota Press, 2005, s. 99.

Büyük kamu binalarının, parkların ve anıtların inşasının yanı sıra trafik levhasının, sokak lambasının, bina numaralarının, sokak isimlerinin ve tabelalarının varlığı bu görünürlüğün örneklerini oluşturmaktadır. Yine de bu süreç siyasal iktidarla birlikte çeşitli iktidar ilişkilerinin, mekanizmalarının, tekniklerin dahil olmasıyla ilerlemektedir.

2.2.1. İstanbul'un Tasarlanması

İstanbul, Cumhuriyetin ilk yıllarında kentsel müdahale anlamında rejim tarafından yeterince ilgi görmemiş ve kent planlamalarından yoksun bırakılmıştır. Yeni cumhuriyetin kent planlaması bütçesi büyük ölçüde yeni başkent Ankara'ya aktarılmıştır. Başkent baştan aşağıya kent planlarıyla okunaklı kılınmış ve kamu binalarının inşasıyla devlet varlığının hissedildiği bir mekân haline getirilmiştir. İmparatorluk başkenti ise genel düzenlemelerden yoksun kalarak beledi iyileştirmelerle sınırlı bırakılmıştır. 1940'lara kadar birkaç küçük örnek dışında büyük ölçekli bir kamu binasının dahi inşa edilmemiştir.¹¹⁵ Şehremanetinden belediyeye dönüştürülen yerel yönetimdeki tecrübesizlik ve yetkisizlik bu iyileştirmelerin yeterli seviyeye gelmesini engellemiştir.¹¹⁶

İstanbul'un üst-ölçekli planlamasının yapılabilmesi için önce kentsel mekânın sınırlarının belirlenmesi yani kadastro çalışmalarının yürütülmesi gerekliydi. Bu anlamda kente doğrudan bir müdahale birtakım sorunlar ortaya çıkaracaktır. Bunların giderilmesi için haritacılık, istatistik, kadastro gibi uzmanlıkların geliştirilmeli ve uygulamaya konmalıdır. İstanbul kentsel planlama noktasında bu eksikliği taşımaktaydı. Kadastro işlemlerinin halledilmesi, kent mülkiyetinin fiziksel sınırlarının çizilmesi ancak 1930'lardan sonra çözüme kavuşturulabilmiştir.¹¹⁷

Cumhuriyetin ilk on yılı geride bırakıldıktan sonra yöneticiler ve şehir plancıları yüzünü İstanbul'a dönmüştür. 1932 yılında belediye yetkilileri şehrin modernleştirilmesine yönelik bir kent planlama yarışması düzenlemeye karar

¹¹⁵ Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, s. 104.

¹¹⁶ Sıla Durhan, "Erken Cumhuriyet İstanbul'unda Kentsel Değişim (1928-1950)", İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi Tezi, 2009, s. 23.

¹¹⁷ Zafer Toprak, Erol Tümertekin, Uğur Tanyeli, "Cumhuriyet İstanbul'u", **İstanbul'un Dört Çağı**, 1. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 85.

verdiler. Bir yıl sonrasında ise dönemin belediye başkanı Muhittin Üstündağ, kent planlarını görmek üzere Henri Prost, Jacques Henri Lambert, Donat Alfred Agache ve Hermann Ehlgötz'ü İstanbul'a davet etti. Ancak Prost yarışmaya katılmayı reddetti. Katılımcıların Fransa, Almanya, Avustralya gibi Avrupa ülkelerinden seçilmesinin gerekçesi, modern kent tasarımlarının bu ülkelerde gerçekleştirilmiş olmasıydı ve Avrupalılaşmak için Avrupalı tedrisatından geçmiş, orada çalışmış plancılara, mimarlara ihtiyaç vardı. Dönem Türk mimarlarından ve plancılarından gelen tepkilere karşın yeni cumhuriyetin kentsel modernleşme hedefleri doğrultusunda bu stratejiye bağlı kalındı. Yarışma jürisi, projeler içerisinde en rasyonel ve uygulanabilir kent planını Ehlgötz'te bulmuşlardı.¹¹⁸ Yarışmada birinci olmasına karşın Ehlgötz'ün planı hiçbir zaman uygulamaya konmamıştır. Bu sıralarda Alman mimar Martin Wagner de kente dair raporlar ve planlar hazırlamak üzere İstanbul'a geldi.

Ne yarışmayı kazanan Ehlgötz'ün ne de Wagner'in planları uygulanmıştı. Bu planların yanı sıra aynı dönemde Le Corbusier tarafından hazırlanan bir imar planı önerildi. Fakat diğerleriyle aynı kaderi paylaştı ve hiçbir zaman hayata geçirilmedi. Ehlgötz ve Corbusier'in planları, İstanbul'un radikal bir değişiminden ziyade şehrin büyük ölçüde muhafaza edilmesini esas almaktaydı. Daha sonra Corbusier, İstanbul'un tarihi dokusunun korunmasını vurguladığı ve Atatürk'e gönderdiği mektubundan pişmanlık duyduğunu itiraf etmiştir.¹¹⁹ Gül'e göre, yöneticilerin eski Osmanlı başkentini topyekûn bir düzenlemeden geçirmek istememeleri ve tarihi yapıyı bozacak büyük yıkımlardan uzak durmaları bu projelerin uygulanmamasındaki neden olabilir. Bunun yerine yarışmaya katılmayan Henri Prost tekrar davet edildi ve İstanbul üzerine planlama çalışmalarına başladı. 20.yüzyılın ortalarına kadar sürecek olan İstanbul kentsel planlama süreci bu gelişmeler ışığında başlatılmış oldu.

Prost 1913-1924 yılları arasında Fransız sömürgesi altındaki Kuzey Afrika şehirleri için planlar hazırlamıştı. Koloniler, Fransız mimarlar ve şehir plancıları için

¹¹⁸ İpek Akpınar, "The Rebuilding of İstanbul Revisited: Foreign Planners in the Early Republican Years", **New Perspectives on Turkey**, C. 50, 2014, s. 76.

¹¹⁹ Şemsa Demiren, "Le Corbusier ile Mülakat", **Arkitekt**, C. 1949, No: 215-216, 1949, s. 230-231.

“modern planlamanın gerçek laboratuvarı” idi.¹²⁰ Sömürge topraklarında yapılan denemeler coğrafya üzerindeki insanların hareketliliğini yönetme tecrübesi kazandırmıştır. Buradaki kent “yaratma” tecrübesinden sonra Prost, Paris üzerine çalışmış ve sonunda İstanbul’a gelerek burada 1951’e kadar görev almıştır.

İstanbul gibi amorf yapıya sahip kentlerde tarihi dokunun korunmaya çalışılması ve bunun yanında modern, akışkan, okunaklı bir kent kurulması mümkün olmadığından, tarihsel yapının belirli oranda göz ardı edilmesi, yöneticiler tarafından problem teşkil etmemiştir. Kent ulaşımını geliştirmek ve nüfus dolaşımını sağlamak için kentsel mekânın basit, erişilebilir ve düzenli olması gerekmektedir. Eski düzenin “karışıklığı”, rastgeleliği, dolambaçlı morfolojik yapısı kentin okunabilirliğine, haritalandırılmasına engel teşkil etmektedir. Kentin hem siyasal iktidar hem de kenti tecrübe edenler açısından okunaklı kılınması modern bir kentin ihtiyacıdır. Cadde ve sokakların genişletilmesi, bunların erişilebilir hale gelmesi gerekmektedir. Nitekim erken Cumhuriyette hala yangınlardan ve itfaiyenin dar sokaklara erişiminden yakınılmaktadır. Bu anlamda kentleşmeyi araç olarak kullanan Cumhuriyet kadrosu, kentleri bilimsel ölçütlere göre düzenleyerek ve ihtiyaç duyulan ekonomik gelişim koşullarına zemin oluşturmuştur.¹²¹

1929 yılında Tatavla’da ahşap bir binada ortaya çıkan yangın kaçak rakı fabrikasındaki ispirotaların tutuşmasıyla bütün mahalleye yayılmıştır.¹²² Asayiş konusundaki eksiklik ve idaresizlik, bunun yanı sıra sokakların düzensizliği ve ahşap yapıların hala büyük bir problem teşkil ettiği bu yangında tekrar görülmüştür. İtfaiye erleri dar ve bozuk sokaklarda yangına müdahale etmeye çalışmasına karşın bu çabalar yetersiz kalmıştır. Böylelikle yangın büyük bir alana yayılarak 500’e yakın binanın kül olmasına neden olmuştur (Resim 2.3.). Prost bu yangınların ve sokaklara erişim problemlerinin ortadan kaldırılması için cadde ve sokakların genişletilmesi, yeni bulvarlar açılması ve kent merkezlerine, iş yerlerine ulaşımın kolaylaştırılması üzerine kenti tasarlamıştır.

¹²⁰ Akpınar, “The Rebuilding of İstanbul Revisited”, s. 74.

¹²¹ E. Zeynep Suda, “1930 ve 1940’larda İstanbul’da Modernleşme ve Kentsel Planlamaya Dair Düşünceler: ‘Güzelleşen İstanbul’”, **Toplum, Tarih ve Siyaset Üzerine Yazılar, Prof. Dr. Cemil Oktay’a Armağan**, ed. H. Birsan Hekimoğlu, İnci Özkan Kerestecioğlu, Ankara, Gazi Kitabevi, 2021, s. 335.

¹²² Cumhuriyet, 24 Ocak 1929, s.1.

Tatavlada 500 ev yandı

Yangın susuzluk, rüzgârın şiddeti, sokakların bozukluğu yüzünden pek ziyade tevessü etti

(baş tarafı birinci sahifede)

Bu esnada yangın tevessü etmişti. Rüzgârın anafor yapacak surette sağdan, soldan esmesi it-faiyenin vazifesini mükülâta sevk ediyordu.

Saat 12den sonra Beyoğlu ve İstanbul bütün grupları faaliyete başlamışlar, fakat yolların çok gayri muntazam olmasından itfaiye arabaları işliyememiştir.

Yangın çok feci ve o nispette elim bir manzara arz ediyordu:

Bir sokakta bir kaç ev yanmış, 5 sokak yangın tahribatına uğramış, diğer bir mahalleye atlamış ve burada da bir kaç evi yaktıktan sonra diğer bir semte geçmişti.

Bu suretle yangın Tatavlanın müntehasına kadar dayanmış ve sabah saat 7,5 ta söndürülebilmıştır.

Yangın Ayatanaş sokağını yaktıktan sonra, Kâhaya Leşki ve civarını kâmilten Rize sokağını kısmen, Direkçi başını Tulumbacı yokuşunu tamamen, yokuşbaşını kısmen, kavurma, Sarı Aleksi, Çerkeş, yeni Mahalle Çeşme meydanı, Fırın sokaklarını tamamen yakmıştır.

Yanan evler, sabahleyin yapılan tahkikata göre, 500 olarak tespit edilmiştir.

Yanan evlerden başka Tatavla karakolu bir mektep de vardır. Evinden yangın çıkan yani tevkiif edilmiş ve ihtilâttan menolunmuştur.

Nüfusca ziyat yoktur. Yalnız bazı adamlar yüz ve gözlerinden yaralanmışlardır. Harikzedelerin eşyası mühafaza altına alınmıştır.

Zabitanın raporu

Zabita yangın hakkında şu raporu tanzim etmiştir:

Tatavlada Adalar sokağında 47 numeroda oturan demirci Aleko ile bakkal yanının evinden yangın çıkmış ve 400 hane ile dükkân yanmıştır. Bu meyanda Tatavla polis karakolu da muhterik olmuştur.

İki yangın daha

Bundan mada dün gece iki yangın daha olmuştur:

1 — Kadıköyünde Mühürdarda Kız orta mektebinde piyano ders-banesinden gece saat 20 radde-sinde yangın çıkmış derhal yetişi-le-rek söndürülmüştür.

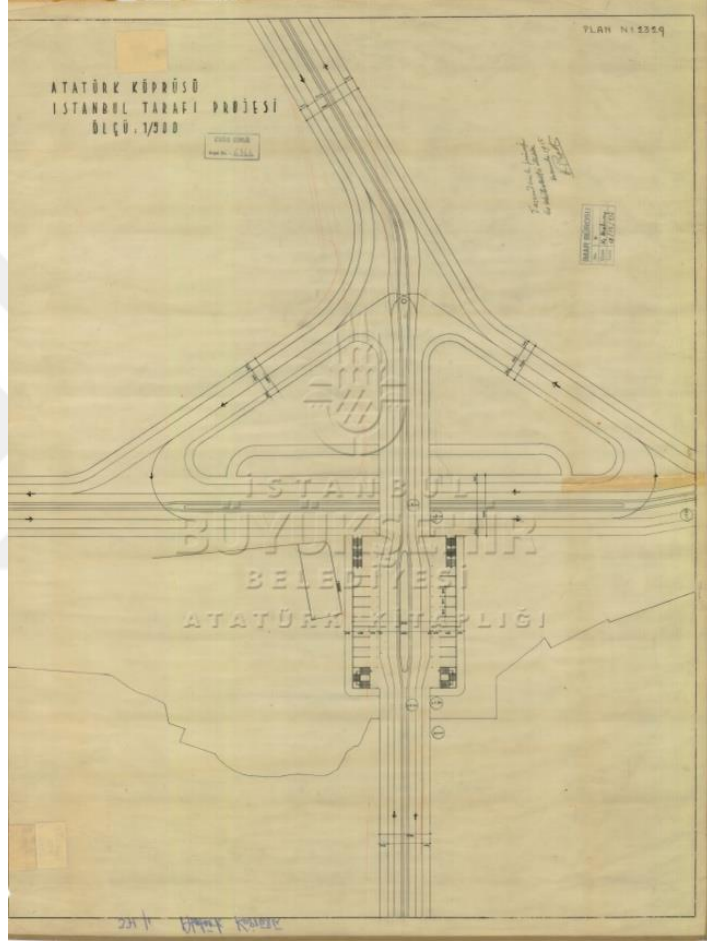
2 — Galatada Arkadi sokağında Dimitrinin rakı fabrikasın-dan yangın çıkmıştır. Yangın fab-rika tamamen yandıktan sonra söndürülebilmıştır.

Resim 2.3 Tatavla'daki yangının raporu, 1929.¹²³

Prost'un planı esas olarak şehrin sanayi, ticari ve ikamet yerlerinin bölümlere ayrılması ve kent için ulaşımın geliştirilmesi üzerine kurulmuştu. Proje, kentin dokusunu radikal biçimde değiştiren, morfolojisini kökten yenileyen düzenlemeler içermektedir. Şehrin belirli bölümleri hariç, tarihsel dokusunu muhafaza etmek gibi bir kaygı taşımamaktaydı. Modern ilkelere dayalı bir tasarım benimseyerek kenti buna uygun bir şekilde yeniden kurmayı hedeflemekteydi. Bu doğrultuda Marmara Denizi kıyısındaki surları yıkmak ya da Haliç'in kuzey kıyısı ve Taksim arasındaki bölgeyi tamamen ortadan kaldırmayı önermekteydi. Ayrıca şehirde kurmayı

¹²³ Akşam, 23 Ocak 1929, s.3.

planladığı kesintisiz trafik ağı ve ulaşım kanalları için, Haussmann'ın Paris'te yaptığına benzer şekilde, geniş caddelerin ve bunlarla bağlanan viyadüklerin, köprülerin yapılmasını planlamaktaydı.¹²⁴ Geleneksel kent dokusunun üzerine geniş bulvarların inşasını planlamasıyla Paris kadar Fransız sömürge şehirleriyle de benzerlik göstermektedir.¹²⁵

Resim 2.4 Henri Prost, Atatürk Köprüsü planı.¹²⁶

Prost'un planı doğrultusunda kent etaplara ayrılmış ve bölgeleri ayrı ayrı haritalandırmıştır. İş merkezini Kapalıçarşı etrafında toplarken, burjuvazinin ikameti için Boğaz sırtlarını ve Beyoğlu'nu tercih etmiştir. 1940'ta tamamlanan Atatürk Köprüsü'nü ise tarihi yarımada erişim için tasarlamıştır (Resim 2.4). Özellikle tepeler, yollar ve bölgeler arası bağlantıya önem veren Prost, bunun için yollar,

¹²⁴ Gül, **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, s. 126.

¹²⁵ Akpınar, "The Rebuilding of İstanbul Revisited", s. 81.

¹²⁶ İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_006366/01.

viyadükler, köprüler, tüneller inşa edilmesini planlamıştı. İlk olarak Taksim'den Haliç'e, Yenikapı Limanı'ndan başlayarak Atatürk Bulvarı üzerinden Unkapanı Limanı'na, Azapkapı'ya, Şişhane'ye ve son olarak Taksim'e uzanan iki otomobil yolu inşa edilmesini önerdi. İkinci yol ise Taksim'i Karaköy'e bağlayacaktı. Taksim-Maçka ve Maçka-Beşiktaş-Mecidiyeköy üçgeni gibi belirli bölgelerde, Kurtuluş sırtı boyunca ve Anadolu yakasında Moda ve Marmara kıyılarında yeni yerleşim alanları üzerine öneride bulundu.¹²⁷ Bu stratejik yerleşim, Marmara kıyısının manzaralarından yararlanmayı ve uyumlu, güzel, düzenli bir yerleşimi teşvik etmeyi amaçlamıştır.¹²⁸ Nitekim Prost'un planlarındaki temel etkenlerden birisi de çağdaşları gibi estetik kaygılardı.¹²⁹

Kentin güzelleştirilmesi ve estetik görüntüsü şehir sakinlerini, yabancıları ve turistleri kenti tecrübe etmeye çağırır ve hareketliliği sağlar. Bu anlamda kentsel ortamdaki insan ve mal akışlarına olumlu bir etkisi bulunmaktadır. Şehrin güzelleştirilmesi konusu dönemin gazetelerinde ele alınmış ve hangi aktörlerin dahil olması gerektiği tartışılmıştır. İstenen estetiğin ve güzelliğin sağlanması için belirli teknik donanımın sağlanması ve buna uygun bir bütçenin olması gerekmektedir. Prost'un planı açısından bu gereklilikler tam anlamıyla sağlanamamıştır. Bu nedenle uzun bir zaman yayılan İstanbul şehir plancısı görevi belli seviyede kentsel müdahaleyle sınırlı kalmıştır.

Prost'un planları ve önerileri büyük ölçüde gerçekleştirilemedi. Gül'e göre, bunun iki temel nedeni, İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği ekonomik kriz ve imar planının tasarı düzeyinde kalmasıydı.¹³⁰ İkinci Dünya Savaşı'na katılmamış olmasına rağmen Türkiye küresel ölçekteki savaşın etkisi sebebiyle ekonomik bir buhrana girmişti. İstanbul gibi büyük ve tarihi geçmişi olan bir şehrin radikal bir biçimde planlanması ciddi bir bütçe gerektirmekteydi. İmar planındaki eksiklik ise topografyanın tam olarak hesap edilememiş olmasıydı. Bunun sonucunda da yolların yapılması için gerçeklikten uzak geniş ölçekli ve gereksiz yıkımların olduğu görüldü.

¹²⁷ Son Posta, 17 Temmuz 1937, s.4.

¹²⁸ Seda Bayındır Uluskan, "Atatürk Dönemi İnde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936- 1939)", *Erdem*, C. 16, No: 48, 2007, s. 123.

¹²⁹ Gül, *Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu*, s. 131.

¹³⁰ Gül, *a.g.e.*, s. 135-147.

Temel bilgilerin eksikliği ve kartografik malzemenin yeterli kalitede olmaması da planın taslak niteliğinde kaldığını göstermekteydi.

İstatistiki verilerin ve analizlerin olmayışı imar planını gerçeklikten uzak, soyut bir zemine oturtuyordu. Dolayısıyla modern kent inşasının olmazsa olmazı olan bilimsel veri, uzmanlık, belgeleme gibi eksikliklerin varlığı, Prost'un kent planının hayata geçmesini engellemiştir. Ayrıca geniş caddelerin kurulması fikri, kentin mevcut ihtiyaçlarına göre değil de modern kent gerekliliği ezberinden hareketle kurulduğundan gerçekleştirilememiştir. Şehre ait herhangi bir topografik verinin bulunamaması, demografik ve sosyal yerleşime ait verilerin eksik olması sebebiyle Prost, doğrudan planlama aşamasına geçememiş ve bu bilgileri elde edebilmek için farklı işlere müdahale etmiştir. Bunun için 1937'de Beyoğlu ve Pera bölgesinin de dahil olduğu Avrupa yakası üzerine çalışma yapmış, bunu takiben 1939'da 1:5000 nazım planıyla 1:2000 ölçekli detaylı bir plan hazırlamıştır (Resim 2.5).¹³¹

¹³¹ Uluskan, "Atatürk Dönem İnde İstanbul'un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936- 1939)", s. 122.

Resim 2.5 Henri Prost, Beyoğlu-Galata-Pera haritası.¹³²

Planlarını tasarlayabilmek için kadastro çalışmaları ve topografik planlardan faydalanan Prost, bunların da yetersiz kaldığından bahsetmekte ve şehre her bir detayın bilgisine sahip olmanın gerekliliğini vurgulamaktadır. Topografik planların öneminin yanı sıra yetersizliğine değinmektedir. Topografik plan toprağın yüksekliğini, kabarıklığını ve yolları, meydanları, parkları ve demiryolu hatlarını temsil etmektedir. Ancak şehir yalnızca bunlardan ibaret olmayıp özel ya da kolektif binaları, antrepoları, fabrikaları, okulları, hastaneleri de içermektedir. Topografik plan bu binaların toplandıkları adacıkları bir kümeye alır, sınırlarını belirler fakat arazinin yoğunluğu ve tabiatı hakkında malumat veremez. Kadastro çalışmalarının topografik planları tamamlayıcı bir niteliği olmasına karşın arazinin önemi, alanı ve hedefleri hakkında büyük ölçüde yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlikleri ortadan

¹³² İBB Atatürk Kitaplığı, Hrt_004554.

kaldırmak ve şehre dair detaylı bilginin elde edilmesi için Prost, İstanbul planlaması için görevlendirilmeden önce “herhangi bir etütten evvel imar edilecek arazinin bütün alanını kapsayan fotografik bir planın verilmesi” şartını koşmuştur. Bu işi uygulayacak şirket olmadığından hükümet, askeri tayyareciliğin uzman bölümünü bu işle görevlendirmiştir. Böylece askeri uçakların yardımıyla İstanbul arazileri kuşbakışı fotoğraflanmıştır. Prost’a göre, imar konusunda her şehrin fotografik planı olduğu takdirde Türkiye’de şehircilik alanındaki ilerleme kolaylaşacaktır.¹³³

2.2.2. Cumhuriyette Basitleştirme ve Sayısallaşma: Harita ve İstatistik

İstanbul’da kentsel planlama girişimlerinin büyük ölçüde başarısızlığa uğramasının temel sebeplerinden birisi kente dair veri eksikliğidir. Kadastro çalışmalarının tamamlanmamış olması, kartografik malzemenin yetersizliği ve buna bağlı olarak haritacılığın gelişmemiş olması, kente dair istatistik bilgisinin yetersiz olması kentsel modernleşme projelerinin uygulanması noktasında engel teşkil etmektedir. Bu engeli ortadan kaldırmak ve gerekli veriyi elde etmek isteyen yeni Cumhuriyetin yöneticileri istatistik alanında gelişme göstermiş ve sigorta haritalarıyla kartografya alanındaki eksikliği gidermeye çalışmıştır. Haritacılık alanında İstanbul’a dair bilgi, büyük ölçüde Jacques Pervititch tarafından sağlanmıştır. Onun 20 yıldan fazla bir zamana yayılan sigorta haritacılığı çalışmasıyla İstanbul sokakları; biçimiyle, binaların yapısıyla ve malzeme bilgisiyle birlikte karış karış çizilmiştir. 1922 yılında oluşmaya başlayan Pervititch haritalarının, Goad ve Huber’in sigorta haritalarından daha farklı bir yerde durduğu belirtilmelidir. Pervititch projesi daha geniş bir bağlama oturmakta, daha detaylı işlemekte ve haritaları Üsküdar ve Kadıköy’ün yanı sıra tarihi yarımada’nın tamamını içermektedir.¹³⁴

Pervititch, her bir bölge için ayrı ayrı kılavuzlar hazırlamış, kenti mıntıkalara bölmüş ve bunların imar planı üzerinde büyük ölçekli çizildiği haritalar tasarlamıştır. Bu anlamda kendinden önceki çalışmaların eksikliğini ortaya koymuş ve 1922-1945

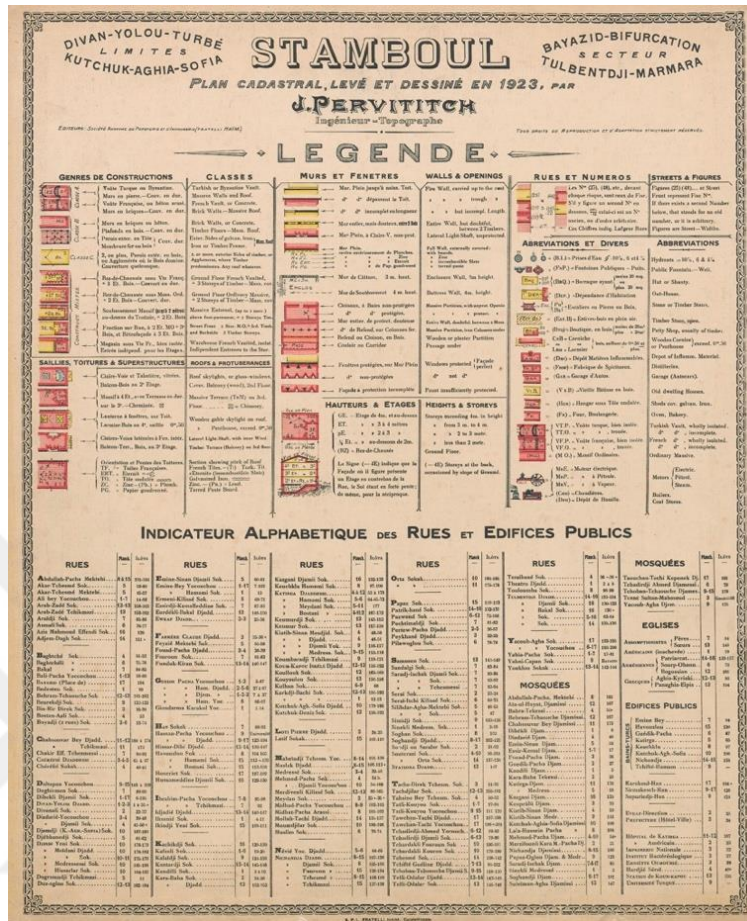
¹³³ “Hava Fotoğrafı”, Cumhuriyet, 31 Ocak 1940, s.3.

¹³⁴ Müsemma Sabancioğlu, “Jacques Pervititch and His Insurance Maps of Istanbul”, *Dubrovnik Annals*, No: 7, 2003, s. 91.

yıllarını kapsayan haritalandırma sürecini başlatmıştır. Haritaları oldukça detaylı bir şekilde ele alınmış, ayrıntılarla donatılmıştır. Binaların yapısını ve niteliğini göstermek için harfler ve işaretler kullanarak harita üzerinde işaretlemiş ve farklı renkler tercih etmiştir. Ahşap malzemeyi temsil eden sarı renk, kargir ya da beton yapı için pembe renk; havuz, kuyu, çeşme ve cam çatılar için mavi renk kullanırken park ve bahçeler için yeşil renk tanımlayıcı olmuştur.¹³⁵

Sokaklardaki binaların yerleşim durumu, bunların niceliği ve kalitesi, hangilerinde teras bulunduğu, hangi katlarının ahşap yapıda olduğu, çatıların hangi malzemeden yapıldığı, binalar arasında yangın duvarının olup olmadığı, pencere düzenleri gibi detaylı bilgiler yer almaktadır. Ayrıca ahşap ya da beton yapıdaki merdivenlerin varlığına, çeşmelere, dükkanlara, garajlara dair bilgi vermektedir. Bunların yanı sıra sokak isimlerinin, camilerin, kiliselerin, konakların, hanların, antrepoların ve kamu binalarının hangi sokaklarda olduğuna dair tablo bulunmaktadır. Pervititch hazırladığı harita lejantlarında bütün değerleri açıklamaktadır (Resim 2.6).

¹³⁵ Sabancioğlu, **a.g.e.**, s. 92.

Resim 2.6 Jacques Pervititch, İstanbul haritası lejant.¹³⁶

Kentin bölümlenerek her bir parçasından veri elde edilmesi, kent bilgisinin sayılara, harflere ve sembollere indirgenmesi, bunlarla basitleştirilmesi iktidar için kenti kategorize ederek okunaklı kılmaktadır. Dolayısıyla kartografya ve modern haritacılık iktidar için kente nüfuz edebileceği bir teknoloji sunmaktadır.

Haritacılığın getirdiği basitleştirme etkisinin bir diğer yöntemi istatistik biliminin kullanımıyla mümkün olmaktadır. Cumhuriyetin yarattığı en önemli yenilik sayısallaşmaktır.¹³⁷ Yeni ulus devleti teritoryal sınırları içerisindeki her bir bireyin sınıflandırılması ve bir numara haline gelmesi modern istatistik malzemeleriyle şekillenen nüfus sayımıyla gerçekleştirilmiştir. Bir iktidar teknolojisi olarak istatistiğin kullanımı, ülke toprakları içerisindeki popülasyonun coğrafya üzerindeki

¹³⁶ Jacques Pervititch, *Légende. Stamboul. Plan cadastral levé et dessiné en 1923.*, 1923, (Çevrimiçi) <https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/108083>, 07.08.2024.

¹³⁷ Zafer Toprak, "Sayısallaşma ya da Cumhuriyet'in Rasyonelleşmesi", *Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu*, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2002.

dağılımını göstermekte ve iktidar müdahalesi için okunaklı bir şema sunmaktadır. Osmanlı son döneminde istatistik ve nüfus sayımı çalışmaları yapılmış olmasına karşın bunlar oldukça yetersiz kalmış ve gerekli veriyi üretememiştir.¹³⁸ Her ne kadar Şehremaneti döneminde bu konu üzerinde ciddi girişimler olmuşsa da yayınlamış olduğu istatistiki çalışmalar “affolunamaz hatalar”¹³⁹ içermekteydi. Cumhuriyet döneminde ise istatistiksel veri eksikliğinin farkına varılmış ve bunu geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmıştır. 1926 Mart tarihli Şehremaneti mecmuasındaki tercüme makalede Batı belediyelerinin istatistik konusundaki gelişmeleri gösterilmiş ve konunun ehemmiyeti vurgulanmıştır. Almanya’da birçok şehirde belediyelerin kendi istatistik daireleri bulunmakta ve bunların faaliyetleri neticesinde “şehirlerin ve bilhassa büyük şehirlerin o kadar muhtelif, karışık ve güç olan umur-ı idaresi, ahval-i iktisadiye ve içtimaiyesi ve tebeddülât-ı daimesinin tanzim ve tedvirinin rüyet ve teshili kabil olabilmektedir”.¹⁴⁰

Ülke coğrafyası üzerindeki nüfusun iktisadi, medeni, eğitim ve sosyal durumuna dair veri elde edinmesi bir mecburiyet haline gelmişti. Demografi üzerindeki yetersiz bilgi iktisadi ve idari anlamda zorluk çıkarmaktaydı. Nüfus mübadelelerinin getirdiği demografik değişim de nüfus üzerindeki kontrolü baltalamıştı. Bu nedenle Türkiye’deki nüfusa ait verilerin elde edilmesi için bir nüfus sayımı yapılması planlanmıştı. 4 Ağustos 1926’da Resmî Gazete’de yayınlanan 893 sayılı Umumi Tahrir-i Nüfus İcrası Hakkında Kanun çıkarılmış ve buna göre 28 Ekim 1927 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti coğrafyasının genelinde bir nüfus sayımı yapılacağı belirtilmişti.¹⁴¹ Sayımın sağlıklı bir şekilde gerçekleştirilmesi için Sivas, Ankara, Mersin, Tekirdağ ve birkaç kasabada tecrübe sayımları yapıldı. Vatandaşların cevaplamakla mesul oldukları sorular ve sayımın sonucuna etki edecek tedbirler

¹³⁸ Karpas, “Ottoman Population Records and the Census of 1881/82–1893”, s. 237-274; Stanford J. Shaw, “The Ottoman Census System and Population, 1831–1914”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 9, No: 3, 1978, s. 325-338; Shaw, “The Population of Istanbul in the Nineteenth Century”, s. 265-277; Fuat Dündar, “From listing religions to tabulating nationalities: Ottoman identity policies and enumeration practices”, **Middle Eastern Studies**, C. 60, No: 1, 2024, s. 16-32; Fuat Dündar, “Empire of Taxonomy: Ethnic and Religious Identities in the Ottoman Surveys and Censuses”, **Middle Eastern Studies**, C. 51, No: 1, 2015, s. 136-158.

¹³⁹ Toprak, “Sayısallaşma ya da Cumhuriyet’in Rasyonelleşmesi”, s. 245.

¹⁴⁰ “Garp Belediyeleri: Belediye İstatistikleri”, **Şehremaneti Mecmuası**, No: 19, 1926, s. 19.

¹⁴¹ Kanunun müzakeresi için bkz.: TBMM, ZC, C.26, İ.113, 02.06.1926, s.53

alınması konusunda Camille Jacquot'un başında bulunduğu İstatistik Umum Müdürlüğü sorumlu tutuldu. Avrupa'dan getirilen uzmanın bilgisinden faydalanmak aynı zamanda Batı kavramlarını, standardını ve bilimini de getirmeyi amaçlamaktaydı. Bu standardın sağlandığı Batı merkezli uluslararası kuruluşlar büyük önem taşımaktadır. Nitekim Jacquot'un Uluslararası İstatistik Cemiyeti'ndeki görevi ve mevkisi de Türkiye'ye davet edilmesinde etkili olmuştur.¹⁴² Ulus devletlerin istatistik alanında uluslararası bir standart sağlaması için kurulan cemiyet, modern Türkiye için bir başvuru noktası sunmaktadır. Bu anlamda yeni cumhuriyet istatistik konusunda gerek Jacquot'ı seçerken gerekse Jacquot sonrasında bu kurumun önerisine başvurmuştur.

Her bir sokağın, hanenin ve vatandaşın tespiti için mühendislik, haritacılık, istatistik gibi uzmanlıklar devreye girdi. Modern ve kapsamlı olan bu sayımda ayrıca delikli kartlarla çalışan istatistik makinesi kullanıldı. İlk defa kullanılan bu makineyle her bir vatandaşın verisi delikli kartlara kodlanmış ve bunların sınıflandırılması yapılmıştır.¹⁴³ Delikli kartların kullanımı nüfus sayımını daha kolay bir hale getirmiş ve bilgilerin rahat bir şekilde sınıflandırılmasını sağlamıştır. İlk ortaya çıktığı süreçte dokuma tezgâhları için kullanılan delikli kartlar, 1880'lerin Amerika'sında Herman Hollerith'in bunu bir istatistik aracı haline getirmesiyle nüfus sayımlarında kullanılabilir hale gelmiştir. Kâğıdın üzerindeki delikten ince metal çubuğun geçmesi ve diğer metalle temasıyla elektrik devresini kapatan, deliğin olmadığı durumda ise teması engellemesiyle çalışan bir sistem oluşturulmuş ve kişisel bilgiler elektronik olarak delikli kartlara kodlanmıştır.¹⁴⁴

Tahrir memurlarının bütün binaları birer birer ziyaret edebilmeleri için insan ikamet eden her yerin sayım öncesinde tespit edilmesi ve görevlendirmelerin yapılabilmesi zaruri bir ihtiyaçtı. Dolayısıyla alınan tedbirlerden birisi de hanelerin

¹⁴² Aykiz Dogan, "Modernising Turkey with statistics: implementing ISI expertise in the Turkish statistical reform at the end of the 1920s", **European Review of History: Revue européenne d'histoire**, C. 30, 2023, s. 75.

¹⁴³ Adil Bakıaya, "Osmanlı'dan Cumhuriyete Delikli Kartlar ve İstatistik Makineleri", **Toplumsal Tarih**, No: 347, 2022, s. 4.

¹⁴⁴ Adil Bakıaya, "Herman Hollerith'in Dünyayı Değiştiren Delikli Kartları", **Toplumsal Tarih**, No: 346, 2022, s. 3.

numaralandırılarak her sokağın haritalandırılmasıydı. Tecrübe sayımlarında görüldüğü üzere birçok sokağın ismi bulunmamaktaydı.

Binaların ait olduğu sokakların da bilinmesi gerektiğinden isimsiz sokağın kalmaması amaçlanmıştır. Buna binaen 10 Nisan 1927’de kabul edilen ve on gün sonra Resmî Gazete’de yayınlanan 1003 sayılı Binaların Numaralandırılması ve Sokaklara İsim Verilmesi Hakkında Kanun yayınlanmıştır.¹⁴⁵ Kanuna göre, belediye teşkilatının olduğu yerlerde belediye sınırları içerisinde bulunan kamu binaları, ev, mağaza, dükkân, gazino, hamam ve camii gibi ikamete mahsus olsun olmasın bütün binaların belediyece numaralandırılması ve bu numaraların levhalara yazılarak binaların kapıları üzerine asılacağı bildirilmektedir. Ayrıca belediye sınırları içerisindeki her sokağa bir isim verilmesi, bu isimlerin levhalara yazılarak sokakların başladığı ve bittiği noktalara asılacağı eklenir. İkamete mahsus olan ve olmayan bütün yapıların içerildiği, bunların adet ve türlerinin belirtildiği cetveller hazırlanacaktır. Yeni verilen isimlerin ve numaraların hükümet ve belediye işlerinde kullanılması zorunlu tutulmaktadır.

Sayım öncesi binaların numaralandırılması büyük önem arz etmekteydi. Bu doğrultuda her mevki 30-60 binadan oluşan bloklar halinde sınıflandırıldı ve tahrir mntıkaları oluşturuldu.¹⁴⁶ Bu bloklardaki nüfus yoğunluğuna göre memurlar, bir veya birkaç tahrir mntıkasında görevlendirildi. İstanbul vilayetinde merkez ve köylerde toplam 3454 mntıka belirlenmiş ve tahrir için 5097 memur atanmıştır (Resim 2.7).

¹⁴⁵ Kanun 111 kabul, 2 çekimser olmak üzere 113 vekilin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Bkz.: TBMM, ZC, C.31, İ.49, 10.04.1927

¹⁴⁶ Bu sürecin gelişimi için bkz.: Hakimiyet-i Milliye, 18 Mayıs 1927, s.2; Cumhuriyet, 18 Mayıs 1927, s.2; Milliyet, 20 Mayıs 1927, s.3; Hakimiyet-i Milliye, 22 Mayıs 1927, s.2; Cumhuriyet, 23 Mayıs 1927, s.4; Milliyet, 24 Mayıs 1927, s.3; Cumhuriyet 27 Mayıs 1927, s.4.

G

[MARAT-SUITE]

Vilâyet itibarile tahrir mntakaları ve memurları adedi

Nombre des circonscriptions et des agents- recenseur par vilayets

VİLÂYETLER VILAYETS	Tahrir mintakaları adedi Nombre des circonscriptions formées			Tahrir memurları adedi Nombre des agents-recenseurs nommés				Yekûn Total
	Merkezlerde	Köylerde	Yekûn Total	Merkezlerde	Köylerde - Dans les villages		Yekûn Total	
	Dans les chefs-lieux	Dans les Villages		Dans les chefs-lieux	Mahallinden De la localité	Merkezden Envoyés des chefs-lieux		
İstanbul	2,819	635	3,454	4,405	486	206	692	5,097
İzmir	1,893	1,368	3,261	1,905	801	538	1,339	3,244
Kars	95	568	663	95	72	417	489	584
Kastamonu	244	1,364	1,608	244	493	621	1,114	1,358
Kayseri	237	721	958	246	225	484	709	955
Kırklareli	86	266	352	99	138	154	292	391
Kırşehir	112	298	410	109	89	216	305	414
Kocaeli	268	861	1,129	272	340	524	864	1,136
Konya	577	1,334	1,911	565	490	771	1,261	1,826
Kütahya	267	902	1,169	267	230	622	852	1,119
Malatya	209	1,018	1,227	197	172	711	883	1,080
Manisa	587	1,238	1,825	609	441	839	1,280	1,889
Meraş	112	448	560	113	34	416	450	563
Mardin	111	431	542	103	61	227	288	391
Mersin	142	242	384	232	132	123	255	487
Muğla	174	711	885	174	215	386	601	775
Niğde	247	501	748	218	142	351	493	711
Ordu	62	485	547	62	218	265	483	545
Rize	83	700	783	83	187	425	612	695
Samsun	269	716	985	264	64	665	729	993
Siirt	73	302	375	71	72	225	297	368
Sinop	69	614	683	69	90	300	390	459
Sivas	276	1,076	1,352	271	71	619	690	961
Şebinkarahisar	56	379	435	61	56	272	328	389
Tekirdağ	172	396	568	171	219	170	389	560
Tokat	161	709	870	161	94	614	708	869
Trabzon	116	778	894	109	252	321	573	682
Urfa	201	446	647	201	136	309	445	646
Van	42	189	231	39	2	170	172	211
Yozgat	73	647	720	85	160	454	614	699
Zonguldak	167	736	903	164	192	419	611	775
Umumi yekûn Total général	15,764	37,909	53,673	17,522	10,607	24,147	34,754	52,276

Resim 2.7 Tahrir mntakaları ve memur sayıları.¹⁴⁷

Sayımın ehemmiyetini ve gerekliliğini anlatmak için propaganda heyeti kurulmuş (Resim 2.8) ve buna binaen yayınlar yapılmıştır. Zaman zaman heyet memurları, köşe yazarları, Jacquart'ın kendisi¹⁴⁸ veya doğrudan İsmet (İnönü) Paşa bu konuda nutuk vermiş ve yayın yapmıştır. Başvekil İsmet Paşa nüfus tahririnin gerçekleştirileceğinden bahsederken “ne eksik ne fazla” diyerek sağlıklı bir sonuç almanın ehemmiyetini belirtmiştir.¹⁴⁹ Bir başka yayında numaralandırma işleminden

¹⁴⁷ Başvekalet İstatistik Umum Müdürlüğü, **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III: Usuller Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tahlili**, Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1929, s. 78.

¹⁴⁸ Camille Jacquart, “Nüfus İşleri: Tahrir-i Nüfusun Neticeleri”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, (02.1927); Camille Jacquart, “Umumi Nüfus Tahriri ve Çocuklar”, C. 2, **Gürbüz Türk Çocuğu**, (10.1927).

¹⁴⁹ Bkz.: Cumhuriyet, 5 Ocak 1927, s.2

sonra İstanbul'da ne numarasız ev ne de isimsiz sokak kalmayacağı ifade edilmektedir.¹⁵⁰

Resim 2.8 Nüfus tahriri propaganda heyetinin çalışmalarının anlatıldığı haber.¹⁵¹

19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın başında gerçekleştirilen sokak isimlendirmeleri Osmanlı'nın son dönem ideolojik kavgalarını da içermektedir. Gerek Abdülhamit dönemi isimlendirmelerinin gerekse İttihat ve Terakki yönetiminin isimlendirme pratiklerinde bu çekişme görülmektedir. Ancak isimlendirme sürecinin kendisi nüfus hareketliliğiyle ve dolayısıyla sıhhiye, ulaşım, asayiş, kent düzenlemesi, haritalama ile doğrudan ilişkilidir. Sokaklar hem kenti

¹⁵⁰ Cumhuriyet, 31 Mayıs 1927, s.3

¹⁵¹ Hakimiyet-i Milliye, 23 Eylül 1927, s.1.

tecrübe edenler hem de devlet tarafından okunaklı hale gelmektedir. Bu okunaklılık nüfus hareketlerini yönetilebilir kılmakta ve kent deneyimini artırmaktadır.

Erken Cumhuriyetin sokak düzenlemeleri de benzer bir nüfus kontrol stratejisiyle ilişkilidir. Haritacılık alanındaki gelişme ve istatistiğin kullanımı bir güvenlik mekanizması oluşturmaktadır. Kentteki dolaşımın güvenliğini sağlayan bu düzenlemeler Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir süreklilik içermektedir. İmparatorluk döneminin kente müdahale biçimi, haritaları, teknik aklı kullanımı Erken Cumhuriyet yönetimi için örnek teşkil etmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ERKEN CUMHURİYET İSTANBULU'NDA SOKAK İSİMLENDİRMELERİ

Adlandırma siyasetiyle birlikte sokaklar görünür kılınmakta ve tecrübe edilebilir hale gelmektedir. İsmi kendisi yerin doğasına ışık tutmakta ve onu açığa çıkarmaktadır.¹⁵² Sokakların süpürülmesi, çöplerin toplanması, arazi tesviyesinin yapılması gibi isimlendirilmesi de bu görünürlüğü sağlayarak bir gezinti alanı açmaktadır. Sokak isimleri, kenti şekillendiren ve ulaşım ağlarını oluşturan diğer iktidar mekanizmalarıyla birlikte sokaklarda özgürce dolaşım imkânı sunmaktadır. Sokakların işaretlenmesi, yönünün belirlenmesi, bir belirten haline getirilmesi mekanla birlikte insan ve mal hareketliliğine yardım etmektedir. Bu anlamda sokak isimlendirmeleri yol gösterici niteliği sebebiyle kentsel akışların vazgeçilmez bir unsurudur.

Erken Cumhuriyet'te sokakların isimlendirilmesi bir yönetsellik biçimi olarak İmparatorluktaki süreçle benzerlik göstermektedir. Bu nedenle kent yönetimini ve nüfus hareketliliğini yönetmek için gerçekleştirilen adlandırma siyaseti bir süreklilik içermektedir. Yangınlar sonrası ortaya çıkan sigorta haritalarının Cumhuriyette Jacques Pervititch ile yeniden oluşturulması ve sokak isimlerinin haritalar üzerinde tekrar görünür hale gelmesi söz konusudur. Ancak Cumhuriyet'in sokak isimlendirme süreci; Osmanlı'daki eksiklikleri gidermek, resmi olmayan isimleri kaldırmak, yeni açılan sokakları adlandırmak ve ulus devlet tahayyülüne vurgu yapması açısından İmparatorluktaki isimlendirmesine katkıda bulunmaktadır. Lakapların kaldırılarak soyadı uygulamasının getirilmesi¹⁵³, ölçü birimlerinin uluslararası standartlarla eşlenmesi, kadastro ve tapu işlemleriyle mülkiyet hakkının korunması, hukuk ve dil alanında reformlar yapılması ve bunların

¹⁵² Anu Kapur, **Mapping Place Names of India**, London, Routledge India, 2019, s. 2.

¹⁵³ Soyadı Kanunu'nu ve lakapların kaldırılarak soyadlarının getirilmesini okunaklılık kavramı üzerinden inceleyen çalışma için bkz.: Meltem Türköz, **"Bu soyadı alınmamış ise..." Ulus İnşası ve Soyadları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023.

standartlaştırılması, kentsel planlama, ulaşım ve asayişin örgütlenmesi gibi süreçler isimlendirmeye birlikte okunaklılığa dair girişimlerdir.¹⁵⁴

Bu bölümde Erken Cumhuriyette isimlendirme politikası incelenecek ve bunun yönetsel bir strateji olarak nasıl şekillendiği gösterilecektir. Öncelikle sokak isimlendirmeleriyle ilgilenecek Osman Nuri Ergin önderliğinde bir ekip kurulmuş, isimsiz sokaklar, mükerrer isimler, Türklükle ve Türk tarihiyle alakalı olmayan isimler tespit edilmiş ve değiştirilmiştir. Gayri-milli isimler üzerine çeşitli tartışmalar yürütülmüş ve bitmeyen bir isimlendirme süreci işlemiştir. Bu anlamda yalnızca siyasal iktidarın müdahil olmadığı çeşitli faktörlerin de dahil olduğu bir isimlendirme siyaseti söz konusudur.

3.1. İstanbul'da Sokak İsimlendirmeleri

Sokak isimlendirmelerinin gerekçesi olarak; mevcut sokak isimleri içerisinde gülünç olanların, eski rejimin kelimelerini taşıyanların ve mahalle sakinlerini rahatsız edenlerin kaldırılması; meskenin bulunduğu yere, yapısına, ününe vurgu niteliği gerektirenlerin düzeltilerek sokak isimlerindeki yazım hatalarını, isimleri, yönleri değiştirmek; sokağı daha net tanımlayacak mekânsal bilgi taşımasını sağlamak, daha belirtken ve tutarlı bir hale getirmek, milli kimliğe ve yeni rejim unsurlarına gönderimde bulunmak; diğer kimlikleri ortadan kaldırmak ve yerelden gelen talepler üzerine değişiklik yapılması ihtiyacı gösterilebilir. Değişikliklerin en önemli gerekçelerinden birisi de mükerrer sokak isimlerinin varlığı ve bunların tek ve farklı isimlere indirgenmesi ihtiyacıdır. Ayrıca birçok yeni sokağın açıldığı ve bunların ilk defa isimlendirildiği bir durum da söz konusudur. 1927 yılındaki değişikliklerle birlikte 471 adet yeni sokak açılmış ve isimlendirilmiştir.¹⁵⁵

Osman Nuri numarataj işlemleri boyunca eksikliklere, gerekliliklere ve sürecin kendisine dair bilgiler içeren iki rapor hazırlamıştır. 23 Haziran 1927 tarihli “Sokak Levhalarıyla Bina Numaraları Hakkında Rapor”da¹⁵⁶, mevcut sokakların isimlerinin ve

¹⁵⁴ Scott, **Devlet Gibi Görmek: İnsanlık Durumunu Geliştirmeye Yönelik Projeler Nasıl Başarısız Oldu**, s. 16.

¹⁵⁵ Bkz.: Osman Nuri Ergin, **İstanbul Şehri Rehberi**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1934.

¹⁵⁶ Osman Nuri Ergin, “Sokak Levhalarıyla Bina Numaraları Hakkında Rapor”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, (07.1927).

isimsiz sokakların tespit edildiğini ve sürecin başladığını ifade etmektedir. Talimatname gereğince müstehcen ve “hoş olmayan” sokak isimlerinin kaldırıldığını belirtirken mükerrer ve gayri-milli sokak adlarının ciddi oranda olduğundan bahsedip bunların da değiştirildiğini vurgulamaktadır (Tablo 1). Buna göre gayri-milli isimlerin varlığı yeni ulus devlet için bir tehdit olarak görülmüş ve bu isimler Türk milletine gönderimde bulunan isimlerle değiştirilmiştir.

Tablo 1. Değiştirilen bazı "gayri-milli" sokak isimleri.

ESKİ ADI	YENİ ADI	MAHALLE	SEMT/NAHİYE
Adalı Dimitri Sk.	Adalı Fettah Sk.	Arnavutköy	Arnavutköy/Boğaziçi
Ermeni Bostanı Sk.	Türk Bostanı Sk.	Yeniköy	Yeniköy/Boğaziçi
Hacı Serkis Sk.	Eski Türk Sk.	Ortaköy	Beşiktaş
Berber Kalost Sk.	Berber Şefik Sk.	Kocamustafapaşa	Samatya
Haşacı İstefan Sk.	Haşacı Sk.	İcadiye	Üsküdar
Gemici Ohanes Sk.	Reisülküttap Sk.	Bağlarbaşı	Üsküdar
Laz Oğlu Sk.	Türk Oğlu Sk.	İskele	Büyükkada
Rus Sk.	Türk Beyi Sk.	Bozkurt	Şişli
Hançerli Kilise Sk.	Ulubatlı Hasan Sk.	Avcı Bey	Fener
Basmacı Avram Sk.	Basmacı Ruşen Sk.	Keçeci Piri	Hasköy
Boyacı Artin Sk.	Tayyareci Muammer Sk.	Bağlarbaşı	Üsküdar
Büyük Ayazma Sk.	Büyük Kuyu Sk.	Ortaköy	Beşiktaş

İlk raporun en önemli vurgusu ise sokak levhalarının hangi maddeden yapılacağı ve nasıl ihale olunacağı meselesidir. Her sokağa, başına ve sonuna olmak üzere iki adet levha asılacağı, bunların kırmızı zemin üzerine beyaz boyayla yazılacağı ve sokağın yönünü gösteren bir ok işareti bulunacağı belirtilmektedir. Osman Nuri, her

ne kadar levhaları kaliteli bir malzeme olan emayeden yapılmasını istese de ülke içerisinde bunun üretimi olmadığından ve Avrupa'dan ithal etmeye vakit yetmeyeceğinden galvanizli saçtan yapılması uygun görülmüştür. Çeşitli şirketlerle görüşülmüş, fiyat alınmış ve hazırlıkların ne kadar süreceği üzerine mülhaza edilmiştir. Buna göre, galvanizli saçtan yapılacak levhaların daha kısa sürede ve emayeden çok daha ucuza hazırlanacağı rapor edilmektedir. Bina numara levhaları için önceden yapılmış binalarda asılı bulunan, ambarlarda duran ya da belediyelerde halihazırda bulunan eski levhaların kullanımı da gündeme gelmiş fakat kanunun belirlediği levha standartlarına uymadığı için uygulanmamıştır. Eski levhalar beyaz zemin üzerine kırmızı boyayla işlenmişken kanun bunun tam tersi şekilde yapılmasına hükmetmiştir. Dolayısıyla levhalar kırmızı zemin üzerine beyaz boyayla, Osmanlıca harflerle ve rika yazısıyla imal edilmiştir (Resim 3.1).

Resim 3.1 Ankara Caddesi'ni gösteren levha.¹⁵⁷

1 Ağustos 1927 tarihli Nümerotaj Hakkında Rapor'da¹⁵⁸ bu tarihe kadar yapılanlar ve bundan sonra yapılacak olanlar on altı maddede ele alınmıştır. Binaların

¹⁵⁷ "Yeni Sokak Levhaları", Cumhuriyet, 31 Ocak 1927, s.1

numaralandırılması ve şehrin mıntikalara ayrılması işlemi daha önceden yapılmış 1/500, 1/1000 ve 1/5000 ölçekli haritalar yardımıyla sağlanmıştır. Toplamda 10.000 kadar olduğu tespit edilen sokakların yüzde altmışı değiştirilmiştir. Bunu Osman Nuri önderliğinde “tarihe aşına” ve İstanbul’u iyi bilen bir heyet yürütmektedir. 10.000 sokağa 20.000 adet levha ve 140.000 adet tahmin edilen bina için numara levhası Sirkeci Teneke ve Saç İmalat Fabrikası’na ihale edilmiştir. Levhalar galvanizli saç üzerine ripolin boyalı, kabartmalı ve oval 15x10 boyutlarında bina levhalarının tanesi 9,5 kuruşa ve 30x20 boyutundaki sokak levhalarının tanesi 45 kuruşa imal edilecektir. Bunlardan 50.000 tanesi yapılmış olup henüz sokaklara asılmamıştır. Bina levhalarının iki ay, sokak levhalarının ise üç ay içerisinde tamamen teslim edileceği belirtiliyor. Numarataj işlemlerinin ne kadar süreceği ve kaç memura ihtiyaç duyulduğu Büyükkada’da yapılacak tecrübe numaratajıyla belirlenecektir, böylelikle ilk numarataj işlemi pilot bölge seçilen Büyükkada’da gerçekleştirilmiştir. Son maddede, numarataj işlemlerinin tahrir gününe kadar yetiştirilmesi için çalışıldığı ancak bunun İstanbul vilayeti için oldukça güç gözüktüğü belirtilmekte ve heyete verilen 3 aylık süreden şikâyet edilmektedir.

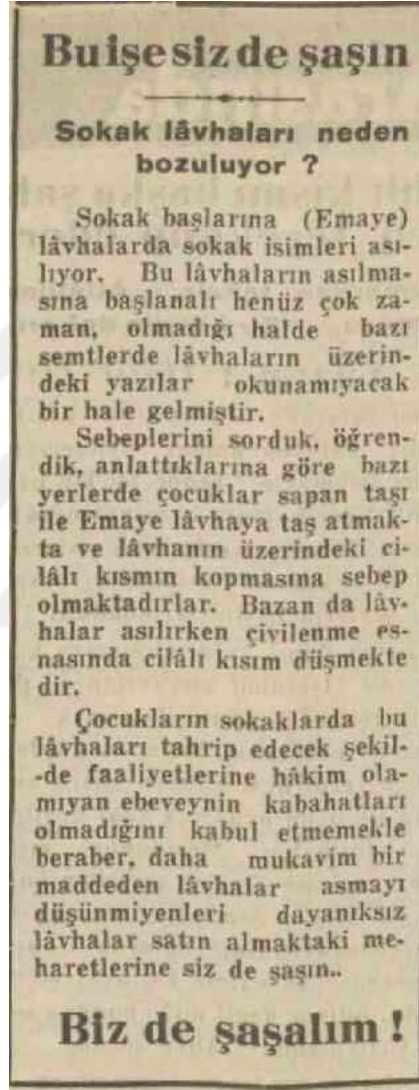
Levhaların yapım malzemesi, üzerindeki boya, yazı biçimi, üzerindeki işaretler ve konumu yönetim teknolojisi açısından önem arz etmektedir. Kullanılan malzemenin sağlamlığı yazının silinmesini önlemekte ve iktidar müdahalesiyle asılan levhanın kalıcılığını sağlamaktadır. Levhaların mahalledeki çocuklar tarafından taşlanması levhaların kısa sürede yıpranmasına ve üzerindeki isimlerin okunaksız hale gelmesine neden olmuştur (Resim 3.2). Bu durum gazete yazılarında eleştirilmiş ve levhaların kalitesi sorgulanmıştır.¹⁵⁹ Daha sonra çıkarılan Belediye Zabıta Talimatnamesi madde 36 ile sokak levhaları ve bina numaralarını her ne suretle olursa olsun bozmak, kirletmek, düşürmek veya yerini değiştirmek yasaklanmıştır.¹⁶⁰ 1935 genel nüfus sayımı öncesi yine sokak levhalarının birçoğunun kırılmış ve dökülmüş olduğundan bahsedilmekte ve bunların sayıma kadar yenileneceği ifade

¹⁵⁸ Osman Nuri Ergin, “Nümerotaj Hakkında Rapor”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, (08.1927).

¹⁵⁹ “Numarataj işi”, *Vakit*, 26 Aralık 1930, s.6.

¹⁶⁰ “Belediye zabıtası talimatnamesi 4”, *Yeniğün*, 10 Eylül 1940, s.2.

edilmektedir.¹⁶¹ Dolayısıyla sokak isminin, yazıldığı levhayla, levhanın üretim süreciyle ve sonrasındaki etkisiyle doğrudan ilişkisi bulunmaktadır. Bu anlamda sokak isimleri öncesi ve sonrasındaki gelişim süreciyle bir bütünlük içermekte ve bir iktidar teknolojisi olarak işlemektedir.

*Resim 3.2 Sokak levhalarının kalitesizliğine dair eleştiri yazısı.*¹⁶²

Mükerrer isimlere bakıldığında neredeyse tamamı sokakta bulunan camii, kilise, hamam, mektep, bakkal, kuyu, fırın, çeşme, tekke, türbe gibi yapılara binaen verilmiştir (Tablo 2). İsim değişikliklerinin büyük çoğunluğu mükerrer isimlerin değiştirilmesiyle olmuştur. Örneğin 82 adet bulunan Camii Sokak ismi yalnızca bir

¹⁶¹ "Nüfus Sayımı İçin Hazırlık", Son Posta, 11 Ağustos 1934, s.2.

¹⁶² Vakıf, 18 Haziran 1931, s.3.

sokakta bırakılmış ve diğerleri tamamen değiştirilmiştir. Böylelikle her sokağın kendine ait bir yeri bulunmuş ve adres karışıklığı yaratan bu durum ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu durumun iki yönlü bir avantajı bulunmaktadır. İtfaiyenin, posta memurunun ya da mahalle sakininin yaşayacağı kafa karışıklığının önlenmesi ve teknokratik iktidarın harita üzerinde her bir sokağı ayrı ayrı belirleyerek nüfuzunu kolaylaştırmasıdır. Bu anlamda iktidarın doğrudan yukarıdan aşağıya, toplumsal gerçekliği tamamen göz ardı ederek, kenti boş bir arsa gibi ele aldığı bir durum söz konusu değildir. Kentin ve kent sakinlerinin ihtiyaçlarının giderilmesiyle ve bu ihtiyaçların iktidar teknolojileriyle şekillendirilmesiyle işleyen bir süreç söz konusudur.

Tablo 2. Bazı mükerrer sokak isimleri.

SOKAK ADI	ADET
Camii	82
Kilise	72
Bostan	53
Hamam	41
Mektep	63
Çeşme	48
Tekke	35
Ayazma	34
Fırın	30
Kuyu	23
Yeni	72
Değirmen	31
Toprak	21
Bakkal	30
Türbe	22
Mezarlık	23

Numarataj sürecinin bir diğer parçası olan mahallelerin birleştirilmesi ve taksimatı da ciddi bir çalışmanın ürünü olarak gerçekleştirilmiştir. Vilayet Belediye Kanunu'na getirilen ek bir kanunla İstanbul'da mahalle, mıntika ve daire taksimatına başlanmıştır. 2 Mart 1926 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanan 744 numaralı Vilayet Belediye Kanunu'na Müzeyyel Kanun'a göre her kasaba ve şehrin bütün ev, bahçe, tarla ve meralarıyla bir belediye dairesi teşkil etmektedir. Kanunun ikinci maddesi ise şöyledir:

Her kasaba veya şehrin hududu uzak tarla, bağ, bahçe ve otlakları içeride kalmak ve tepe veya dere gibi sabit noktalardan geçmek üzere belediye meclisi tarafından bir mazbata ile tespit olunur. Hududu gösteren bu mazbataya bir de harita ilâve edilir. Hudut için kasaba ve şehir ile komşu köyler arasında ihtilâf varsa o da mazbataya yazılır. Hududu gösteren işbu mazbata kaza kaymakamına veya valiye verilir. Vilayet idare heyetinin kararı alınarak kasaba hudutları valinin ve şehrin hudutları Dâhiliye Vekâletinin tasdiki ile kesb-i katiyet eder.¹⁶³

Buna göre sabit bir noktadan geçerek sınırların kesinleştirilmesi gerekecektir. Ayrıca bunlar kadastro heyetinin çalışmasıyla ve Dahiliye Vekaletinin onayıyla sınırlar resmi olarak belirlenmiş olacaktır.

Taksimat öncesi İstanbul'da 600 civarında mahalle bulunmaktaydı ve bunların birçoğunu yalnızca birkaç sokak oluşturmaktaydı. İstanbul'da yangınlardan etkilenen geniş alanların bulunmasıyla birkaç binadan oluşan mahallerin sayısı artmıştır. Halihazırda bunların sınırlarındaki geçişkenlik ve belirsizlik kadastro çalışmalarının gerekliliğini göstermekteydi. Böylelikle birkaç mahallenin oluşturduğu bölge tek mahalleye indirilerek, her bir mahallenin daha geniş alana ve bina sayısına sahip olması sağlanmıştır. Mahalle sayısının 200'ün altına inmesiyle mevcut birçok mahalle ismi de ortadan kaldırılmıştır. Mahalle taksimatları İstanbul Şehremaneti Mecmuası'nın 43, 45, 48, 49, 51, 73/1, 75/3, 77/5, 82/10 sayılı nüshalarında yayınlanmıştır.

Mahalle birleştirme işlemlerinde kimi zaman on bir tane mahallenin bulunduğu bölge tek mahallede birleştirilmiş kimi zamansa iki mahalle tek bir mahalle haline getirilmiştir. Örneğin Beyoğlu'ndaki Hacı Mimi, Sefer Kethüda, Tomtom ve Karabaş mahalleleri tek bir mahallede birleştirilerek Tomtom Mahallesi olarak adlandırılmıştır.

¹⁶³ Resmî Gazete (RG), 3 Mart 1926, sy.311, 744 numaralı kanun

Dahiliye Vekilinin 9 Ekim 1927 tarihinde Başvekalet'e gönderdiği vesikada nüfus sayımı için numarataj işlemlerinin tamamlandığı, bütün sokakların isimlendirildiği, binaların numaralandırıldığı ve bütün bunlar için levha tedarik edilip bunların talik işlemlerinin gerçekleştirildiği belirtilmektedir.¹⁶⁴ İstanbul için 6200 sokak üzerinde değişiklik yapılmış, bunların kimisi yeni sokak olarak açılmış ya da ilk defa isimlendirilmiştir. Bütün isimlendirme ve numaralandırma süreci tamamlanmış olmasına rağmen gerek yeni harflerin kabulü gerekse sokak isimlerine gelen şikayetler bu sürecin nihayete ermesini engellemiştir.

3.2. İsim Değişikliğine Karşıt Sesler, Tartışmalar

Değiştirilen sokak isimleri içerisinde birçok tarihi figür, tarihsel olaya gönderme, Türk şairler, askerler, kahramanlar bulunmasına karşın önemli bir kısmının da rastgelelik içerdiği görülmektedir. Zamanın dar olmasının yanı sıra değişimin kendisinin, içeriğinden daha önemli olduğu bir sürecin işlediği ve değişimin yalnızca yeni olanın inşası için yapıldığı söylenebilir.¹⁶⁵ Değiştirilen gayri-milli isimlerdeki mesleki unvanın tutularak yanındaki yabancı ismin değiştirilmesi bu duruma örnek gösterilebilir. Berber Kalost Sokağı'nın Berber Şefik Sokak olması ya da Basmacı Avram'ın Basmacı Ruşen olarak değiştirilmesi söz konusudur. Semavi Eyice isimlendirmelerin bazılarının alelade olduğunu belirtmektedir:

Rahmetli Osman Nuri Ergin bizim gruba bir ara girmişti. Ondan sonra benim evimde toplantı yapıyoruz, geldi. Dedi: “Kuzum, bu Yazmaca Tahir de kimmiş?”. “Aman üstat!” dedim ben de. “Bana niye soruyorsun?”. Burası tarla idi. Ondan sonra “senin uydurduğun isimlerden biri bu” dedim. Ne Yazmaca var burada ne Tahir. Ondan sonra bunun ucu da Balıkçı Yunus Sokağıdır veya Bostancı'da o zaman liman vardı. Oraya inen sokağa da eh burada balıkçılar var demiş Balıkçı Yunus diye bir isim uydurmuş. Ne balıkçı var ne Yunus var orada. Böyle böyle uydurma isimlerdir.¹⁶⁶

Orhan Okay, doktora tezi için Beşir Fuat üzerine çalışırken aynı isimli sokak adının nereden geldiğini ve neden bu sokağın böyle isimlendirildiğini araştırmak niyetiyle Osman Nuri'yi ziyaret etmiştir. Osman Nuri'nin bu ismi herhangi bir hatıra maksadı taşımaksızın, yalnızca ismin unutulmaması için verdiğini iletmektedir. Bazı

¹⁶⁴ Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA), 30-10-0-0/24-134-7, 09.10.1927.

¹⁶⁵ Paul Connerton, **Modernite Nasıl Unutturur**, çev. Kübra Kelebekoğlu, 3. bs, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2018, s. 68-69.

¹⁶⁶ akt.: Erol Ölçer, **Şehir, Sokak, Hafıza: Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin ile İstanbul Sokak Adları**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014, s. 501.

isimler de onun gezdiği sokaklarda gözüne çarpan birtakım yapılara, insanlara ve çeşitli özelliklere göre verilmiştir. Peçeli Kadın, Kuyulu, Küçük Çocuk, Saksagan, Feraceliler gibi isimlendirmeler bunlara örnek teşkil etmektedir.¹⁶⁷

Sokak isimlendirmesi işlemlerinde mahalle sakinlerinden gelen şikayetlerin olduğu ve bunların dikkate alınmak durumunda kalındığı görülmektedir. Samatya'daki bir sokağın Leblebici Recep olarak adlandırılacağını gören sokak sakinleri, levhanın asılmasını engellemiştir. O sokakta İstiklal savaşı kahramanlarından jandarma Yüzbaşı Recep (Peker) Bey'in evi olduğundan görevlilere karşı çıkmış ve bu ismin konulması önlenmiştir. Buna binaen sokağın adı Müdafaa-i Milliye Sokağı olarak adlandırılmıştır. Benzer bir şekilde Beyoğlu'nda yaygın mükerrer isimlerden olan Mektep Sokak değiştirilmek istenmiş ve Osman Nuri tarafından, genelevlerin bulunduğu bu sokağa frengi hastalığını hatırlatacak şekilde Afet adını vermek istemiştir. Ancak "başımıza bir iş gelmesin" diye bu karardan vazgeçmiş ve Balo Sokak adıyla değiştirilmiştir.¹⁶⁸

Osman Nuri'nin Sultanahmet Camii'ne paralel olan bir sokağa verdiği Karacehennem İbrahim adı da sokak sakinlerince hoş karşılanmamıştır. Karacehennem İbrahim Paşa, II. Mahmut zamanında yeniçeriye topa tutan ve yeni ordunun topçu başı olan bir kimse olduğundan, tarihsel bir göndermeyle bu isim tercih edilmiş. Ancak orada oturanlar, ismin kendilerini rahatsız ettiğini belirtmiş ve belediyeye dilekçe göndermişler. Bunun üzerine sokağın adı Kutlugün olarak değiştirilmiştir.¹⁶⁹ Bu anlamda sokak ve mekân isimleri insan akışını sağlamak, canlı-cansız kümelenmeleri içermek dışında sembolik anlamları da barındırmaktadır. Bu anlamlar yukarıdan aşağıya siyasal iktidar müdahalesiyle uygulandığı gibi sokağı tecrübe eden mahalle sakinlerinin kent idaresine baskısıyla da oluşmaktadır. Böylelikle kentsel mekânın kendisi politik bağlamdan ayrı tutulamadığından sokak isimleri de bu bağlam içerisinde şekillenmektedir.

¹⁶⁷ M. Orhan Okay, **Silik Fotoğraflar: Portreler**, 3. bs, İstanbul, Dergâh Yayınları, 2021, s. 202-203.

¹⁶⁸ Okay, **a.g.e.**, s. 203.

¹⁶⁹ Aktaran Ölçer, **Şehir, Sokak, Hafıza: Kuyulu'dan Biçki Yurdu'na Osman Nuri Ergin ile İstanbul Sokak Adları**, s. 501-502.

Cumhuriyetin ilk nüfus sayımı öncesinde de sokak isimlerindeki gülünç, telaffuzu zor, anlamdan yoksun ve gayri-millî adlar tartışmaya açılmıştır. 1922'deki bir yazısında Cenap Şehabettin, Yunanların Selanik'e girdiklerinde bütün sokak isimlerini değiştirdiklerini söylüyor ve Türkiye'nin neden böyle bir politika izlemediğini sorguluyor. Şehabettin, “şayan-ı hayret nispetlere varan muhafazakarlığımızın sayesi olarak” Bizans döneminden kalma bazı isimlerin varlığından bahsediyor ve bunların manalarının bile unutulduğunu, fakat isminin hala kullanılageldiğini ifade ederek satirik bir şekilde eleştiriyor. İstanbul'daki bazı sokak isimlerinin, Avrupalı birine adres verirken yaratacağı gülünç durumu örnekliyor ve “mahalleniz olmak üzere Çukurçeşme'yi yahut Cellatçeşme'sini elemsiz, kedersiz zikredebilir misiniz” diye soruyor. Şehabettin, gülünç sokak isimlerini odak noktasına alırken, aynı zamanda İbn-i Kemal, Kâtip Çelebi, Baki, Nedim, Şinasi veya Namık Kemal gibi Türk aydınlarının yerine Hrissoverki gibi ecnebi isimlerin kullanılmasını da eleştiriyor ve soruyor: “Hrissoverki kim oluyor? Bu memlekete yahud ale'l-ıtlak cemiyet-i beşeriyeye ne hizmet etmiş?”. Muhtemelen Hrissoverki'nin o sokakta yarım düzine kiralık ev yaptırdığı için isminin verildiğini tahmin etmektedir. Nitekim sokak isimlerinin önemli bir kısmı sokağa ilk temel atan kişilerin isimlerinden oluşmaktaydı ve Şehabettin bu konuda standart bir hukuki kuralı izlemeyen Şehremaneti'ni eleştiriyor. Benzer bir soruyu Piyer Loti ve Klodfarer adlandırmaları için de yöneltiyor: “Bir Pierre Loti'nin, bir Claude Farrere'in Türkler ve Türkiye'ye karşı besledikleri hissiyat ne kadar muhadenet-karane olursa olsun bir Namık Kemal'in aşk-ı vatanı ile mukayese kabul eder mi?”. Bu isimlerin varlığını ancak Türk yazarlarının varlığı müddetince kabul edebileceğini belirtiyor.¹⁷⁰ Bu tartışmalar dönemin gazete karikatür köşelerinde de yer bulmuştur ve geniş okuyucu kitlesiyle paylaşılmıştır (Resim 3.3).

¹⁷⁰ Cenap Şehabettin, “Yeni Sokaklarımız”, **Peyam-ı Sabah**, (26.01.1922), s. 1-2.

Resim 3.3 Yabancı sokak isimlerini eleştiren karikatür.¹⁷¹

Görüldüğü üzere Cumhuriyet elitlerinin medyadaki söylemleri, meclisteki tartışmalarının yanı sıra yeni cumhuriyetin aydınları da sokak isimlerinin gayri-ciddiliğinden ve gayri-milli isimlerin varlığından rahatsızlık duymaktadır (Resim 3.4). Avrupalı kıyaslamasıyla, isimlerin “tuhaf”lığından bahsederken Avrupalının yadırgamayacağı bir isim arayışı içerisinde ve bunun Türkçe ve Türk tarihine ait olmasını savunmaktadır. Türk modernleşmesinin temel ilkelerinden olan Batılılaşmanın bir tezahürünü sunmaktadır. Batının terakkisine erişip kentlerin modernleştirilmesi, askeriye yeni nizam getirilmesi, altyapı hizmetlerinin geliştirilmesinin sağlanması istenmektedir. Ama bunun Türk tarihiyle ve Türklükle iç içe ilerlemesi gerekmektedir. Avrupa’nın uzmanlığından, biliminden, kalkınmasından faydalanıp onlar seviyesine erişmek niyeti vardır. Nitekim 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren başlayan ve erken Cumhuriyetin sonuna kadar devam edecek

¹⁷¹ Cumhuriyet, 28 Mayıs 1932, s.1.

kentsel planlama, mimari, mühendislik işlerinde Batı'dan gelen uzmanlarla çalışılmış, onların onayıyla iş yapılmıştır.

Resim 3.4 Gülünç ve anlamsız sokak isimlerine dair eleştiri yazısı.¹⁷²

1922'de Cenap Şehabettin tarafından dile getirilen bu eleştiriler, ilerleyen yıllarda çeşitli gazete yazılarıyla ve halktan gelen tepkilerle tekrar edilmiştir. 1927 yılındaki değişikliklerde, isimlerin Türk tarihine mal olmuş olaylardan/kişilerden seçilmesine dikkat edilmiş ve buna binaen Kadıköy/Moda'da Rali Sokak, Şinasi Efendi Sokak olarak; Beşiktaş'taki Aziziye Caddesi ise Şair Nedim Caddesi; Beyazıt'taki Vefa Meydanı Sokak da Kâtip Çelebi Caddesi olarak adlandırılmış ve Samatya'da yeni açılan caddeye Namık Kemal Caddesi, Fener'de açılan sokağa da Şair Baki Sokak

¹⁷² Bugün de Bu: Sokak isimleri", Cumhuriyet, 5 Haziran 1934, s.3.

adı verilmiştir. Buna rağmen mevcut yabancı isimler, eski rejime ait isimler ya da mahalle sakinlerini rahatsız eden isimler dolayısıyla Belediye ve Dahiliye Vekaletine şikayetler gelmiştir. Eski rejime ait olan Meşrutiyet isimlendirmesi numarataj memurunun bunu unutmamasıyla mümkün olmuştur. Şikayetler üzerine Dahiliye Vekaleti konuyu tartışmaya açmıştır. Yabancı isimler üzerine gelen şikayetler üzerine ise bazı adımlar atılmış, örneğin Beyoğlu'ndaki Lorando Çıkamaz'ın adı Korsan Çıkamaz olarak değiştirilmiştir. Haçopulo Pasajı'nın adı ise, sahibine ait bir pasaj olduğu için değiştirilememiş ve bunun gerekçesi gazetede yayınlanmıştır (Resim 3.5).

Resim 3.5 Sokak isimleri üzerine gelen şikayetlere dair haberler.¹⁷³

¹⁷³ Cumhuriyet, 12 Şubat 1931, s.2; Vakit, 12 Şubat 1931, s.3

Gayri-milli olduğu için değiştirilmesi istenen bir başka mahalle de Rumların çoğunlukta yaşadığı ve küçük Yunanistan olarak tanımlanan Tatavla'dır. 1929 yılında Tatavla mahallesi Kurtuluş olarak adlandırılmıştır (Resim 3.6). Ancak hükümete yakın yayın organları dahil yeni ismin kullanımı benimsenememiştir. 1929 Tatavla mahallinde çıkan yangın sonrası gazetelerde Tatavla adı kullanılmaya devam etmiştir.¹⁷⁴ Ancak bu mahallenin Rumlardan oluştuğu ve İngiltere başta olmak üzere diğer ülkelerle sürekli ilişki içerisinde olduğu iğneleyici bir dille ifade edilmiştir.¹⁷⁵ Öyle ki yanan bölgenin İstanbul'da bir mahalle değil, küçük Yunanistan'ın kendisi olduğu belirtilmiştir.¹⁷⁶

Resim 3.6 Tatavla'nın Kurtuluş olarak yeniden isimlendirilmesi.¹⁷⁷

Yeni isimler hakkında şikayetler bitmeyince sürekli bir değişime gidilmiş ve karışıklık yaratan durum bu sefer değişimin kendisi olmuştur. 4 Kasım 1932 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'nde "Gelişigüzel Muhasebe" başlıklı yazıda, İstanbul'un sürekli değişen sokak isimlerinden şikâyet ediliyor. "Çok defa bu değişimler, sadece değiştirmiş olmak için değişir. Bazen öyle isimler konulur ki manasını saatlerce düşünmeye mecbur olur." Yeni isimlerin gelişigüzel bir şekilde belirlendiğini ima eden yazıda Fındıklı'daki Ressamlar sokağının, isminin aksine oldukça kirli ve çamurlu olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca yazıda sürecin yalnızca sokak

¹⁷⁴ Akşam, 28 Ocak 1929, s.1; Cumhuriyet, 25 Ocak 1929, s.1.

¹⁷⁵ Vakit, 26 Ocak 1929, s.1.

¹⁷⁶ Vakit, 1 Şubat 1929, s.1.

¹⁷⁷ Milliyet, 1 Nisan 1929, s.3.

isimlerinden ibaret olmadığı ve tramvay duraklarının isimleri için de geçerli olduğunu eklemektedir.¹⁷⁸

Yaklaşık bir sene sonra çıkan bir başka gazete yazısında da benzer bir sorundan bahsedilmekte ve “lüzumlu, lüzumsuz” sokak isimlerinin değiştirilmesini eleştirmektedir: “Sokakların ismini değiştirdik. Hakkımız yokken değiştirdik. Çünkü bunların içinde o sokakları kendi arsasında açtırmış adamların isimleri de vardı... Ne ise! Değiştirdik” diyerek sokağın hatırasını ortadan kaldıran değişiklikleri sorunlu bulmaktadır. Ayrıca sürekli değişikliğin getirdiği karışıklığı şöyle açıklamaktadır: “Adresleri yeni şekilde yazarsanız mektup kayboluyor. Birisine bir yer salık verseniz bulamıyor. Çünkü o sokağın eski ismini bilen yenisini bilmiyor. Onun için halk eski isimleri kullanıyor”.¹⁷⁹

Sokak isimlerinin sürekli değişimi itfaiye, posta memuru ve mahalle sakinleri tarafından tam anlamıyla benimsenmemiştir. Bu anlamda ortaya çıkan karışıklıklar gazete köşelerinde eleştirilmiştir. Nitekim gazetelerdeki bazı ilanlarda eski ve yeni sokak isimleri bir arada kullanılmıştır. 19. yüzyıl Osmanlı yönetiminin bir sorun olarak gördüğü adres karışıklığı meselesi, özellikle posta memurları ve tulumbacılar için problem yaratmaktaydı. Adres karışıklığı problemini ortadan kaldırmak için yapılan isimlendirmeler görüldüğü üzere erken Cumhuriyetin kitlesel yeniden adlandırmalarıyla da çözüme kavuşmamıştır. Emniyet Sandığı emlak müzayedesinin paylaştığı ilanlarda eski ve yeni sokak isimlerini bir arada kullanması bu karışıklığın devam ettiğini ve yeni isimlerin kullanımının halk nezdinde kabul görmediğine işaret etmektedir (Resim 3.7).

¹⁷⁸ “Gelişigüzel Muhasebe”, Son Posta, 4 Kasım 1932, s.4.

¹⁷⁹ “Sokak isimleri”, Milliyet, 14 Temmuz 1933

**YEDİNCİ BÜYÜK
TAYYARE PİYANGOSU**

**1. inci keşide: 11 Ağustostadır
Büyük ikramiye:
30,000 Liradır**

**Ayrıca:
18000 15000 12000 10000 liralık ikramiye ve
10000 liralık bir mükâfat. Bu keşidede
cem'an 3,000 uumara kazanacaktır.**

**Emniyet Sandığı emlak müzayedesini
kat'i karar ilânı**

Müzayede bedeli L. Emlak No. Karşılığı cins ve nev'i mevkî ve müstamelatı Borçlunun ismi

795	14.075	Kasımpaşa Sürü mahallesinde atık mey- levhane ve cedit Güzicevliya sokagında atık 36 ve cedit 42 Numaralı yüz on arşın arsa üzerinde altında bodurunu müteveli ahşap üç kattan ibaret ve birinci katında bir oda, bir sofa, bir mutfak ve ikinci katta üç oda, bir sofa, bir sandık odası, üçüncü katında iki oda, bir sofayı ve otuz arşın bahçeyi havi bir hanenin tamamı. Didar H.	
115	15.252	Avadoluhişinde Göksu mahallesinde eski Göksu ve yeni Kuyu sokagında eski 7 mü- kerrer ve yeni 44 numaralı doksan iki arşın arsa üzerinde altı kârgir üstü ahşap olmak üzere bir buçuk kattan ibaret üç oda, bir sandık odası, iki sofa, bir mutfak, beş yüz yetmiş beş arşın bahçeyi havi harap bir hanenin tamamı. Vasiye H. Ahmed Aga	
130	15.271	Ayvansarayda Hocaali mahallesinde Ha- mam sokagında eski 54, 54 mükerrer mah- lup ve yeni 64 numaralı altmış yedi arşın arsa üzerinde kârgir iki kattan ibaret üç oda, iki küçük sofa ve on üç arşın bahçeyi havi bir hanenin tamamı. Ayşe Tüflü Pa.	
150	15.993	İyile Ceznikasıpaşa mahallesinde Otok- cular sokagında eski 5,7 ve yeni 5 numaralı altmış beş arşın arsa üzerine kârgir bir kaatın ibaret üzeri tahta üstüne çimento ile kaplanmış zemini toprak ve hariç ve dahil duvarları sıvasız bir dükkânın tamamı Ali Ef.	
1500	16.709	Golata'da Yolcuada mahallesinde eski ve yeni Dibeç sokagında eski 8, 10, 12, 3 nu- maralı ve yeni 1, 3 numaralı yüz yetmiş arşın arsa üzerinde biri kârgir üç kattan ibaret dört oda, üç sofa bir mutfak bir kuyu diğeri beza üç kattan ibaret altı oda bir sofa bir kuyu ve müsterek kırk arşın kadar aralığı havi müstakel tamir iki hane- nin tamamı. Nurettin, İsmail Hakko, Mehmet Cavit, Hürşit, Nevîl, Fatma Seniha ve Ayşe Sabiha ve Ayşe Mediha Hanımlar.	
9180	17.051	Üsküdar'da Hacıhasna hatun mahallesinde Paşalimanı caddesinde eski 128, 131 ve yeni 49, 49,1, 43 numaralı ikisi üç bin altıyüz doksan arşın arsa üzerinde kârgir bir katlı diğeri üç yüz yirmi arşın arsa üzerinde ahşap depo diğeri on altı arşın arsa üzerinde kârgir bir oda ve yedi yüz arşın bahçeyi ve üç bin ikiyüz kırk arşın ibaret dag mahallinin tamamı. İsmet Sadiye ve Zekiye ve Hadice Hanımlar İbrahim Hakko Bey.	
170	17.417	Balafta Hocaali mahallesinde Demirci so- kagında eski 11 ve yeni 23 numaralı altmış altı arşın arsa üzerinde kârgir iki kattan ibaret iki oda, ufak bir sofa ve otuz iki arşın bahçeyi havi bir hanenin tamamı Ali Aga ve Fatma Makbule H.	
2525	19.831	Golata'da Kemankes Kara Mustafa ma- hallesinde Gümrük sokagında eski 66 ve yeni 48 numaralı yetmiş bir arşın arsa üzerinde kârgir dört kattan ibaret üç oda, bir koridor, bir mutfak ve darıcağı havi bir dükkânın tamamı. Eyyeniyos vasedi Seman Ef.	

Yukarıda cins ve nev'i mevkî ve müstamelatı yazılı emlak hizalarında
gösterilen bedellerle talipleri üzerinde olup 29-7-929 tarihine müsadık pazaritesi
günü saat on buçuktan itibaren müzayedeye mübâheret olunarak saat on
altıda kat'i kararların çekilmesi mukarrer bulunduğundan talip olanların
mezkûr günde sandık idaresine saat on altıya kadar müracaat eylemeleri ve
on altıdan sonra vuku bulacak müracaatların kabul edilemeyeceği ve mezkûr
emlakta evvelce talip olanların kat'i karar esasında hazır bulunmadıkları ve
başka talip zühur eyyediği takdirde evvelki taliplerin keffiyet etmiş addolun-
caıkları lüzumu ilân olunur.

Emniyet Sandığı emlak müzayedesini

Müzayede bedeli L.	ikraz numarası	Merhunatın cins ve nev'i	Borçlunun ismi
1834	80	Kadrgada mukaddema Bostaniali elyevm Şehsuvar bey mahallesinde Kadrga limanı sokagında eski 90 mükerrer yeni 102 numaralı bir hanenin tamamı.	Ayşe H.
1542	2893	Kadrgada mukaddema Bostanali elyevm Küçükayasofya mahallesinde eski Kadrga-limanı caddesi yeni Mehmetpaşa sokagında eski 2 mükerrer yeni 18 numaralı bir hanenin tamamı.	Şefika H.
38880	3140	Saraçhanede Mimarayas mahallesinde Hor-hor sokagında eski 87 yeni 133, 135 nu-maralı maabahçe bir konağın tamamı.	Fatma Atiye, Ayşe Nebile, Hatice Nezihe ve Sıdika Memduha Hanımlar
4735	3580	Erenköy Sahrayıcedit mahallesinde eski Bostancı yeni Orta cadde eski 23, 24 yeni 66, 66 numaralı maabağ bir köşkün tamamı.	Mehmet Münür ve Ahmet Refik B. ler
520	4131	Tavşantaşında Saraçışak mahallesinde atık Mabeynci çeşme cedit Köşkülhamam sokagında eski 22 mükerrer yeni 19,19-1 numaralı iratlı arsası müstemil bir hanenin tamamı.	Ayşe H.
1300	4536	Boğaziçi Sarıyerde atık Kudretullah cedit Türbe sokagında eski 3 yeni 39 numaralı maabahçe bir hanenin tamamı.	Nimet H.
1650	4537	Boğaziçi Büyükdere'de Camiîşerif sokagında eski 13 ve yeni 17 numaralı bir hanenin tamamı.	Zeliha Seniha H.
2454	4637	Peyikhanede mukaddema Dizdarye elyevm Eminsinan mahallesinde Silâhtaraga mektebi sokagında eski 7 mükerrer yeni 27 numaralı bir hanenin tamamı.	Şüküre H.
21184	4772	Erenköy Sahrayıcedit mahallesinde Bağdat caddesinde eski 37, 38 yeni 286, 288 nu-maralı maabağ ve bahçe bir hanenin ta-mamı.	Emine H. Cemal Zühtü B.
10000	4879	Mahmutpaşada Mahmutpaşayiveli mahalle-sinde Kemerli sokakta eski 3 yeni 16,18 numaralı bir hanenin tamamı.	Şahbeğim H.
10285	5001	Sultanahmette Üçler mahalle ve sokagında eski 8 yeni 6 numaralı maabahçe bir ha-nenin tamamı.	Salih B. Gül H.
4530	5032	Yenibahçede Mollaşeref mahallesinde Ha-yrettinpaşa sokagında eski 24 yeni 72,74 numaralı bir hanenin tamamı.	Seher ve Nahide Hanımlar
8250	5038	Şehzadebaşı Kalenderhane mahallesinde atık Şehzade mektebi cedit Şehzade ca-mii sokagında eski 10 yeni 14 numaralı bir hanenin tamamı.	Mustafa İslâm Ef.
8855	892	Beşiktaş Teşvikiye mahallesinde Kâğıtha-ne ve Kavak sokagında eski ve yeni 154, 15, 17 numaralı iki hanenin tamamı.	Salih Münir Paşa

Yukarıda ikraz numaraları yazılı emlak vadesi hitamında tediye-i deyin edilmemesi hasebile (altmış bir) gün müddetle satılğa çıkarıl-dığından talip olanların ve fazla tafsilât almak isteyenlerin Sandık satış amirliğine müracaat eylemeleri lüzumu ilân olunur.

Resim 3.7 Eski ve yeni sokak isimlerini bir arada gösteren ilanlar.¹⁸⁰

3.3. Karmaşadan “Çözüm”

¹⁸⁰ Cumhuriyet, 28 Temmuz, 1929, s.5; Akşam, 31 Ağustos 1930, s.11.

1 Kasım 1928 tarihinde yeni harflerin kabulüyle birlikte Osmanlıca alfabenin bir hükmü kalmadığından yeni sokak levhalarına ihtiyaç vardı.¹⁸¹ Yine kırmızı zemin üzerine beyaz yazı olacak şekilde¹⁸² ve yeni Türkçe harflerle yazılmak suretiyle yeni sokak levhaları ihaleye çıkarılmıştır (Resim 3.8). Ayrıca levhaların hangi maddeden yapılacağı, masrafın nasıl karşılanacağı gibi konular da tartışmaya açılmıştır. Numarataj faaliyetlerine devam edilirken sokak ve bina levhaları için emaye ve çini gibi numuneler tetkik edilmiş ve en uygun olarak emaye görülmüştür. Buna göre levhaların tamamı emayeden yapılacaktır.¹⁸³ Üretilen levhaların 1930 yılında yapılacak genel nüfus sayımına kadar sokaklara asılması beklenmektedir.¹⁸⁴

*Resim 3.8 Bina numara ve sokak isim levhaları için ihale.*¹⁸⁵

Cemiyeti Belediye İdare Encümeni sokak isimleri üzerindeki tetkikatını bitirmiş ve sokakların 6200 kadar olduğu anlaşılmıştır (Resim 3.9). Osman Nuri'nin tespit ettiği isimlerden iki yüz kadarı değiştirilmiştir. Yeni verilen isimler arasında tayyare şehitlerinin, harp kahramanlarının ve tarihte kıymetli kişilerin isimleri bulunmaktadır. Bu süreçte gazete yayınlarında belirtildiği üzere yeni verilecek isimlerin tarihi açıdan önemi üzerine durulmaktadır. Örneğin Beşiktaş'ta bulunan Aziziye Caddesi'nin adı, Nedim'in orada oturduğu tahmin edilerek Şair Nedim Caddesi olarak değiştirilmiştir.¹⁸⁶ Yeni isimlerin belirlenmesiyle birlikte levhaların üretimi 1930 yılının ocak ayında ihale edilmiştir. Aynı yılın Nisan ayında yeni harfli levhalar tamamlanmış, bunun sonucunda 12 bin sokak ve 120 bin bina levhası

¹⁸¹ Akşam, 17 Haziran 1929, s.3

¹⁸² Milliyet, 25 Kasım 1929, s.3

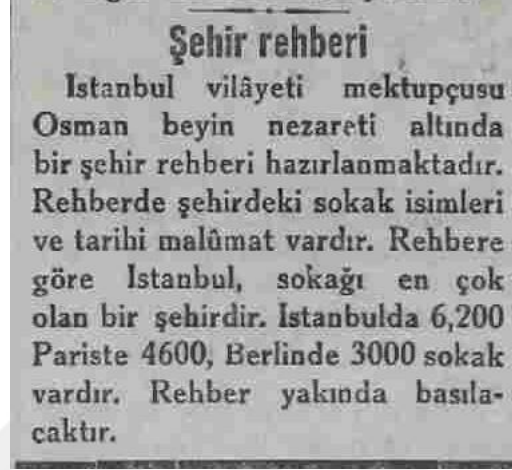
¹⁸³ Milliyet, 27 Eylül 1929, s.3

¹⁸⁴ Milliyet, 25 Kasım 1929, s.3

¹⁸⁵ Akşam, 21 Eylül 1929, s.7

¹⁸⁶ Vakit, 6 Ocak 1930, s.5; Hakimiyet-i Milliye, 6 Ocak 1930, s.3

hazırlanmıştır. Levhaların asılması için de ayrı bir ihale yapılması planlanmış, ayrıca talik işleminin binalara zarar vermeden özel bir alet yardımıyla yapılacağı ve bir aya kadar başlayacağı belirtilmektedir.¹⁸⁷

Resim 3.9 İstanbul, Paris ve Berlin sokak sayıları.¹⁸⁸

İstanbul'da levha üretimiyle meşgul olacak fazla fabrika ve atölye olmadığından Belediye mevcut şirketlerin ve müteahhitlerin müsaitliğine göre hareket etmektedir. Nitekim 1930 yılında tamamlanması beklenen levha asma işlemleri, sözleşme imzalanan müteahhidin geciktirmesiyle uzamıştır. Üçüncü kez sürenin uzatılmasını isteyen müteahhit ve buna göz yuman İstanbul Belediyesi gazete köşelerinde eleştirilmiştir. Ayrıca müteahhidin halihazırda asmış olduğu levhalarında oldukça kalitesiz yapıldığı ve sürekli olarak yıprandığı, kırıldığı ifade ediliyor (Resim 3.10).

Siyasal iktidarın kente müdahalesinin yalnızca tepeden inme, tamamen devlet planlamasıyla gerçekleşmediği bu örneklerde görülmektedir. Ekonomik gerekçeler, müteahhidin keyfiyeti veya geçerli bahaneleri¹⁸⁹, aşağıdan gelen talepler, gazete yazılarıyla siyasal iktidar üzerine kurulan baskılar sürecin kendisini yönlendirmektedir. Bu anlamda sürecin tek taraflı işlemediği ve çeşitli iktidar odaklarının dahil olduğu görülmektedir.

¹⁸⁷ Vakıf, 7 Ocak 1930, s.5; Yarın, 20 Nisan 1930, s.3

¹⁸⁸ "Şehir rehberi" Akşam, 24 Kasım 1932, s.3.

¹⁸⁹ Levha işlerindeki gecikmenin gerekçesi olarak müteahhidin vefatı gösteriliyor. Bkz.: Cumhuriyet, 7 Haziran 1935, s.8.

Resim 3.10 Sokak levhalarını imal eden fabrikaya ve İstanbul Belediyesi'ne eleştiri yazısı.¹⁹⁰

Umumi Şehir Meclisi toplantısında üyelerden Tevfik Amir Bey numarataj işlemleri sonucunda belirlenen yeni sokak isimlerinin halk nezdinde ve kurumlarca bilinir hale gelmesi için bir şehir rehberi hazırlanmasını teklif etmiştir. Buna binaen

¹⁹⁰ Cumhuriyet, 11 Kasım 1930, s.1.

Osman Nuri Bey de “Filhakika sokak isimleri değişince çok müşkülata maruz kalındı. Her gün polisler, mübaşirler, maliye memurları ve bilhassa itfaiye çok müşkülata çekmektedir. Biz bunun için her medeni şehirde olduğu gibi bir harita ile rehber yapacağız” diyerek bunu desteklemiş ve rehberden önce bir şehir haritası yapılması gerektiğini eklemiştir. Avni Bey ise bunun gereksiz bir uğraş olacağını, yalnızca eski-yeni sokak isimlerini gösteren bir cetvelin yeterli olduğunu belirtmiştir. Ancak Osman Nuri’nin de belirttiği gibi bu zaten yapılmış bir şeydi ve bu isimlerin bir şehir rehberi içerisinde, haritalar üzerinde gösterilmesi ihtiyacı bulunmaktaydı.¹⁹¹

Osman Nuri Ergin’in hazırladığı İstanbul Şehri Rehberi¹⁹² 1934 yılında yayınlanmıştır. Rehberde 34 nahiye için ayrı paftalar hazırlanmış ve böylece İstanbul, yeni sokak isimlerini ve mahalle sınırlarını gösterecek şekilde haritalandırılmıştır. Yunus Nadi’nin “İstanbul’u bir aynı gibi açık”¹⁹³ kılan eser olarak tanımladığı rehber, 6215 sokak isminin alfabetik olarak sıralandığı bir kısım içermektedir. Ergin’e göre daha önce, böylesi bir İstanbul rehberi yapılamamasının nedenini sokakların, caddelerin, meydanların milli ve tek bir isimle kullanılamamış olmasına, rehberde esas olacak fenni ve umumi harita eksikliğine ve şehir sınırları içindeki mahalle, nahiye ve şube taksimatının iyice yapılamamasına bağlamaktadır.

Önceki sayımda olduğu gibi, 1935 yılında yapılacak nüfus sayımını öncesinde sokak isimlendirme, bina numaralandırma ve bunların levhalarının asılması işlemlerinin bitirilmesi hedeflenmiştir. Ancak 1927 sayımında yaşanan eksiklikler ve çözüme kavuştuğu düşünülen işlemlerin tekrar problem olarak ortaya çıkması bu seçimde de geçerli olmuştur. İkinci genel sayımın tamamlanmasına karşın isimlendirme üzerindeki münakaşalar son bulmamıştır. Sokak isimleri değiştirilmeye devam edilmiş, dolayısıyla bunların levhalandırılması süreci de yeniden ortaya çıkmıştır. Önceki süreçte İslami gönderimi bulunan isimlerde ciddi bir değişikliğe gidilmemiştir. Bunun üzerine sokak isimleri üzerine tartışma tekrar açılmış ve bu isimlerin varlığı şikâyet sebebi olmuştur. Dahiliye Vekaleti vilayete talimatname göndererek İstanbul’daki gayri-milli sokak isimlerinin değiştirilmesini bildirmiştir.

¹⁹¹ Cumhuriyet, 19 Aralık 1930, s.2; Milliyet, 19 Aralık 1930, s.6.

¹⁹² Ergin, **İstanbul Şehri Rehberi**.

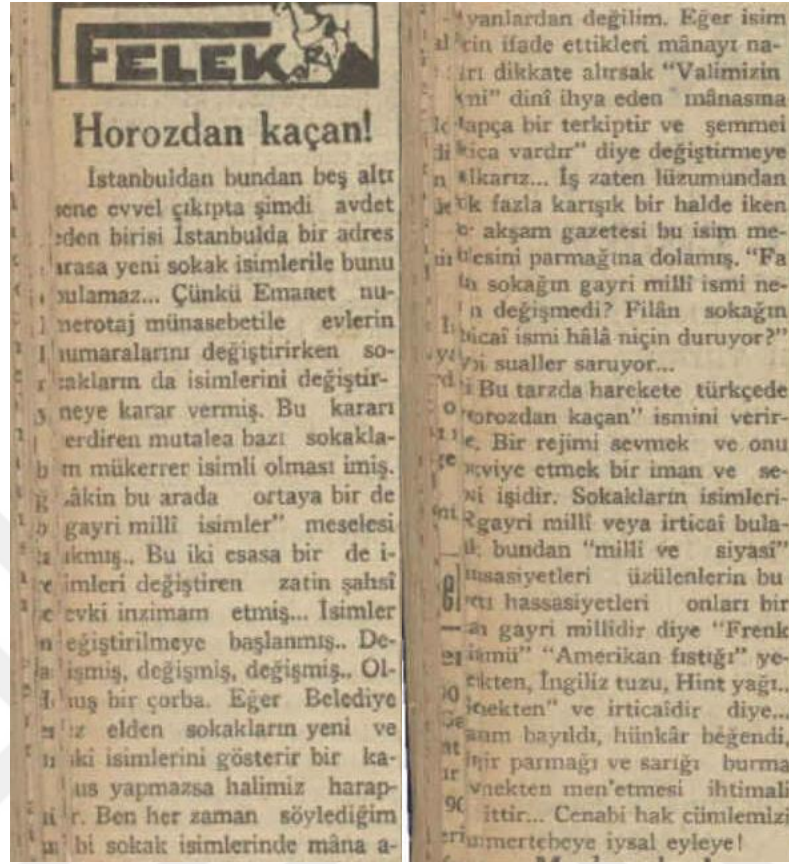
¹⁹³ “Güzel bir eser: İstanbul Şehri Rehberi”, Cumhuriyet, 6 Mart 1935, s.1.

Önceki süreçten farklı olarak Türk vatandaşlığının zeminini, teorisini tehdit eden Hacı, Şeyh, Hoca, Hafız gibi dini gönderimi bulunan ve “milli telakkiye uymayan, milli hassasiyeti rencide eden” unvanlar sokak tabelalarından kaldırılacaktır. Bunun yerine tarihi büyük şahsiyetlerin isimleri kalacaktır.¹⁹⁴ İsimlendirmenin tarihsel niteliğine dikkat çekilmek istenmiş ve Müzeler İdaresi Eski Eserleri Koruma Encümeni ile de temasa geçilmiştir.¹⁹⁵

Milli isimlerin kullanılmasının şiddetle tavsiye edilmesi ve gayri-milli olanların ifşaata maruz kalması gazeteler arasında da bir tartışma başlatmıştır. Akşam gazetesi milli olmayan isimler üzerinde devamlı eleştiride bulunmakta ve bunların derhal değiştirilmesini kimi zaman ironik kimi zaman sert bir dille ifade etmektedir. “Horozdan Kaçan” başlıklı Milliyet köşe yazısında bu değişikliklerin yeterince olduğu ve sokak isimlerinde sürekli bir mana arayışının yersiz olduğu üzerinden Akşam gazetesi eleştirilmektedir. Sokak isimleri “değişmiş, değişmiş, değişmiş... Olmuş bir çorba” ifadesiyle sokakların yeniden ve yeniden isimlendirilmesinin kafa karışıklığı yarattığından ve bunun akılda kalması için eski-yeni isimleri gösterir bir rehber ihtiyacının olduğundan bahsetmektedir (Resim 3.11).

¹⁹⁴ “Şehrimizde gayri milli sokak isimleri değiştirilecek”, Haber, 21 Eylül 1936, s.3; “Sokak isimleri”, Akşam, 4 Mart 1937, s.5.

¹⁹⁵ “Sokak isimleri”, Son Telgraf, 5 Ekim 1937, s.3.

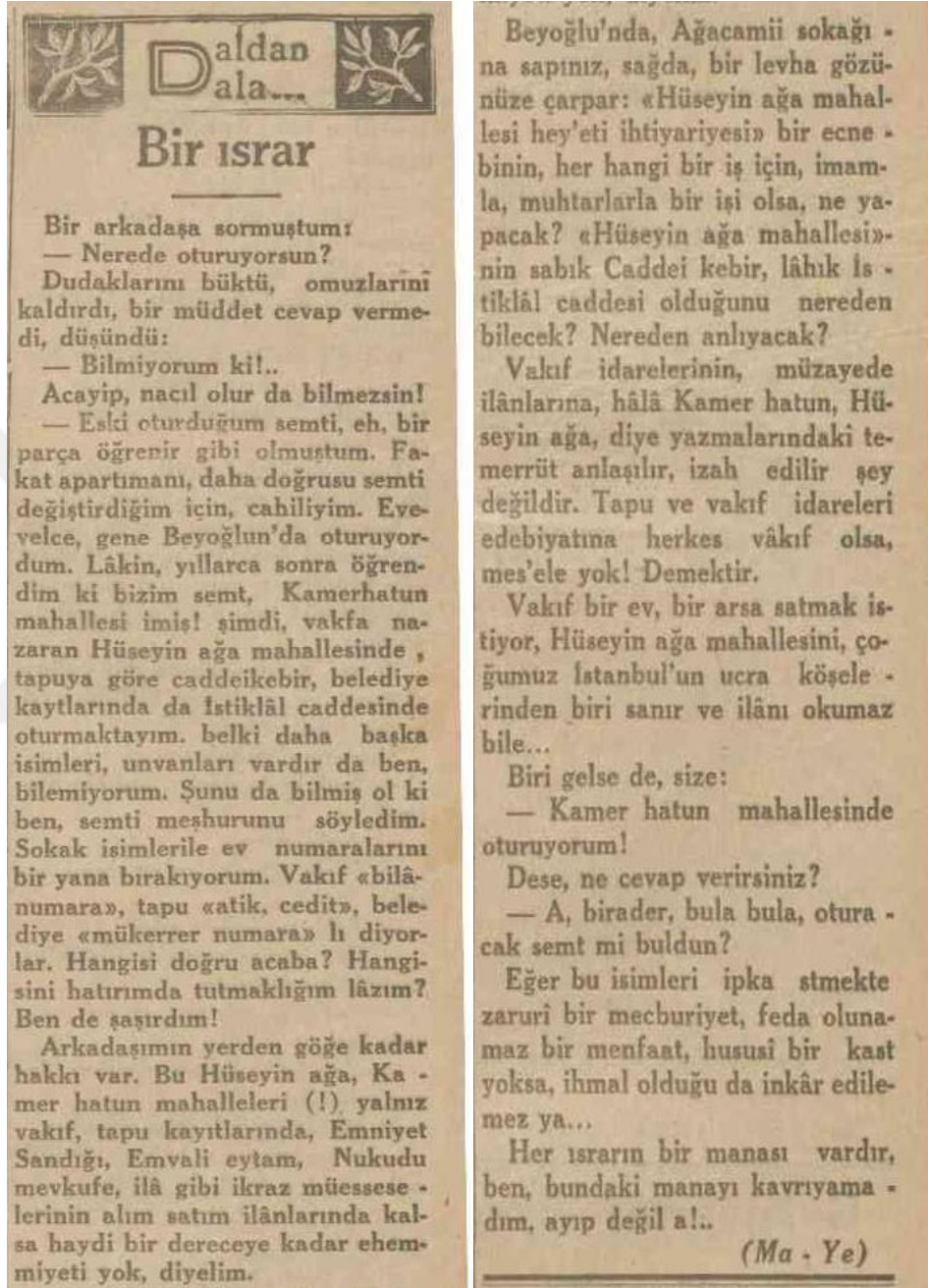

Resim 3.11 İsimlerin sıklıkla değiştirilmesi ve eski-yeni isimleri gösteren bir liste ihtiyacını dile getiren köşe yazısı.¹⁹⁶

Sokak isimlerinin değişen konjonktüre, gelen şikayetlere karşılık sürekli olarak değişime tabii tutulması ayrı bir şikâyet konusu oluşturmaktadır (Resim 3.12). Cumhuriyetin ilk on yılı içerisinde sürekli değişen isimler, bir türlü sabitliğe erişemeyip tekrar tekrar değişime uğramaktadır. 1937 yılına gelindiğinde benzer tartışmalar devam etmektedir. 23 Haziran tarihli Akşam Gazetesi'nde "bu kaçınıcı değişme? Her defasında, sokaklarımıza milli telakkilere uygun isimler bulmak arzusu ile gayret ediyoruz. Fakat yaptıklarımızı kendimiz de çarçabuk beğenmiyoruz..." diye isyan edilmektedir. Ayrıca bu değişimler sebebiyle -daha önceki süreçte de tekrarlanan- posta memurlarının ve itfaiye şoförlerinin verilen adresi bulmakta yaşadığı zorluklardan bahsedilmektedir. Sürekli değişimlerin, sakinleri şehre yabancılaştıracığı ve bu nedenle şehrin sosyal hayatından, tarihinden, varlığından,

¹⁹⁶ "Horozdan kaçan!", Milliyet, 15 Şubat 1931, s.4.

ruhundan bir parça olan sokak isimlerinin sıklıkla değiştirilmemesi gerektiği bu süreçte de yinelenmektedir.¹⁹⁷

Resim 3.12 Sürekli değiştirilen isimlerin mahalle sakinlerinde yarattığı kafa karışıklığı.¹⁹⁸

Sokak isimlendirmeleri üzerine getirilen yeni bir mesele de bu isimlerin numaralarla değiştirilmesi tartışmasıdır. 1937 yılının şubat ayında, Şehir Meclisi

¹⁹⁷ "Sokak isimleri", Akşam, 23 Haziran 1937, s.3.

¹⁹⁸ "Daldan Dala: Bir ısrar", Cumhuriyet, 19 Haziran 1930, s.2.

sokak isimleri yerine numaralar konulması teklifi üzerine toplanmıştır. Tartışma neticesinde mahallelere verilecek tarihi isimlerle beraber sokak numaralarının konulması meselesinin tekrar tartışılması münasip görülmüştür.¹⁹⁹ Nurullah Ataç ise Haber Gazetesi'ndeki köşe yazısında bu meseleye değinmekte ve numaralandırmayı eleştirmektedir. Amerika'nın bazı şehirlerinde sokaklara ad değil, numaralar verilmekte olduğunu ancak bunun Türkiye için geçerli olamayacağını izah etmektedir. Ona göre, ad vermek şahsiyet izafe etmektedir ve insan ad sayesinde onun şahsiyetini, hususiyetini anlamaya çalışmaktadır. Bu sebeple 25.Cadde, 239.Sokak gibi numaralandırmaların manasız olduğunu ifade etmektedir.²⁰⁰ Benzer şekilde Son Posta Gazetesi'nde Muhittin Birgen, İzmir'deki sokak isimlerinin numaralarla değiştirilmesini eleştirmekte ve bu konuda İzmirlilerin de kendisi gibi telaş içerisinde olduklarını aktarmaktadır. Numaralandırmayla birlikte İzmirlilerin kente dair hafızasının/bilgisinin üzerine bir sünger çekileceğini belirtmekte ve New York'taki numaralandırmanın orası için gayet doğal olduğunu ancak İzmir şartlarına uygun olmayacağını ve adres karışıklıklarını ortadan kaldırmayacağını yazmaktadır.²⁰¹

Sokak isimlendirmelerinin yarattığı karmaşıklık ve sürekli değişim çok parti dönemine kadar ve hatta daha sonrasında da devam etmiştir. 1940 yılındaki bir gazetede "Türkçe olmayan sokak isimleri" başlıklı yazıyla, yabancı isimlerin değiştirileceği yinelenmiştir.²⁰² 1947'deki bir gazete yazısında da adres karışıklığı için sokakların numaralandırılması çözüm önerisi olarak tekrar sunulmuştur²⁰³; 1952 yılındaki "Biz ki Ayasofya'nın bile ismini değiştirmedik" başlıklı bir yazıya "yine sokak isimleri değişmiş" diyerek başlanmış ve adreslerin, kayıtların, kütüklerin altüst olduğunu söylenmiştir.²⁰⁴ Aynı senedeki başka yayında yeni bir şehir rehberi ihtiyacından bahsedilmektedir.²⁰⁵

¹⁹⁹ Yeni Asır, 5 Şubat 1937, s.1.

²⁰⁰ Nurullah Ataç, "Sokak isimleri", Haber, 15 Aralık 1938, s.3.

²⁰¹ Muhittin Birgen, "Hergün", 24 Aralık 1938, s.2.

²⁰² "Türkçe olmayan sokak isimleri", ikdam, 22 Aralık 1940, s.2.

²⁰³ "İstanbul'un sokak isimleri", Vakıf, 24 Temmuz 1947, s.2.

²⁰⁴ "Biz ki Ayasofya'nın bile ismini değiştirmemiştik", Akşam, 11 Haziran 1952, s.1.

²⁰⁵ "Sokak isimleri", Akşam, 22 Kasım 1952, s.3.

SONUÇ

Bu çalışmada Erken Cumhuriyet dönemi sokak isimlendirmeleri bir yönetim stratejisi olarak değerlendirilmiştir. Yeni cumhuriyette sokak isimlendirmelerinin hangi bağlamda yapıldığı, neden yapıldığı ve nasıl bir süreç işlediği gösterilmiştir. İsimlendirmenin hangi aktörler etrafından şekillendirildiği incelenmiş ve Türk modernleşmesinin bir kopuşu temsil ettiği düşüncesi sokak isimlendirmeleri üzerinden eleştirilmiştir. Böylelikle modernleşme okumalarındaki yukarıdan aşağıya doğru işleyen, tek yönlü bir iktidar yapı anlayışı tartışmaya açılmıştır. Ayrıca bunun tepeden inme siyaset dışında bir ihtiyaç durumunda geliştiği, çeşitli zorunlulukların işin içine dahil olduğu, mal, insan ve sermaye dolaşımının da etkili olduğu bir süreç işaret etmektedir.

Osmanlı'da yangınların kente çabuk yayılması, salgınların halk sağlığını tehdit etmesi gibi süreçler kent idaresi anlamında bir baskı yaratmıştır. Bu baskının neticesi olarak kent hem devletin hem de nüfus hareketliliğinin faydasına işleyecek şekilde düzenlemelerle sonuçlanmıştır. Hukuki, askeri, eğitim, idari alanda başlayan bu reformlar daha sonra kentsel mekânın düzenlenmesi, kagir yapının teşvik edilmesi, sokakların genişletilmesi, çıkmaz olanların ortadan kaldırılması ve kent merkezleriyle bağlantısının sağlanması, aydınlatmanın sağlanması, temiz şebeke suyunun getirilmesi; arazinin tesviye edilerek çukurdan ve çamurdan arındırılması, kanalizasyon borularıyla hijyenik bir mekânın tesis edilmesine, her sokakta güvenliğin ve asayişin sağlanmasına doğru evrilmiştir. Bütün bu siyasetin, altyapı çalışmalarının, kentsel güzelleştirmelerin temelinde artan nüfusun bir "özgürlük" verilerek hareket edebilmesi bulunmaktadır. Böylece nüfus kent içerisindeki dolaşımıyla tüketim ve piyasa ekonomisine dahil olmaktadır.

Erken Cumhuriyette yaşanan teknik-teknolojik gelişmeler de bu yönetim sorunuyla iç içe işlemektedir. Nüfus sayımların yeni teknolojilerin kullanımı, nüfusun tam olarak sayısallaştırılması ve okunabilir kılınması söz konusudur. Bu okunaklılık kentsel mekân üzerindeki akışların yönetilmesini ve yönlendirilmesini kolaylaştırmaktadır. Bu anlamda iktidar bilgisinin tesis edilmesi için istatistiğin önemli bir yeri bulunmaktadır. 1927'de delikli kartların kullanılarak kişilerin bütün

bilgileri bu kartlarda kodlanmış ve bunlar bir sınıflandırmaya tabii tutularak sistematize edilmiştir. Genel nüfus sayımı, yalnızca nüfusu saymaktan öte bireylerin niteliklerinin dahil olduğu bir nüfus verisi de sunmaktadır. Sayımın etkin bir sonuç vermesi için kent bölümlere ayrılmış, her mıntıka için memur sayısı ayarlanmış, sokaklar isimlendirilmiş ve binalar numaralandırılmıştır.

Sokak isimlerinin haritalar üzerinde gösterilmeye başlanması ve haritaların giderek detaylandırılması kentsel okunabilirliği sunmasının yanında nüfusun dolaşım kanallarını da göstermektedir. Şehir rehberlerinin hazırlanması bu dolaşıma hizmet eden bir diğer etkindir. Osman Nuri Ergin öncülüğünde tamamlanan isimlendirme sürecinin kimi zaman içerdiği rastgelelik, sokakların isimsiz kalmaması açısından kıymetlidir. Nitekim kısa bir sürede gerçekleştirilen bu isimlendirmeler, olabildiğince manalı isimler aranmasına karşın sokakların isimsiz kalmaması öncelik taşımaktadır. Resmi olarak isimlendirilen sokaklar, ismin içeriğinden bağımsız olarak görünür hale gelmektedir. Bu çalışma sokak isimlerinin içeriğinin, isimlendirme sürecinin önüne geçtiği bir yazından farklı olarak bu sürecin kendisini bir iktidar düzeneği olarak incelemektedir.

Çalışmayı benzerlerinden ayıran en önemli ve temel unsur, farklı iktidar ilişkilerinin dahil olduğu bir süreci sokak isimlendirmeleri etrafında incelemesidir. İnsan ve mal akışlarının liberalleşen modern kent içerisinde yönetim teknolojileriyle, yeni tekniklerle, uzmanlıklarla birlikte nasıl desteklediği gösterilmiştir. Osmanlı sürecindeki Moltke planıyla başlayan erken Cumhuriyette Henri Prost'a kadar giden süreçte sokakların gezilebilir duruma getirilmesi söz konusudur. Sokaklar isimlendirmeye, temizlikle, asayişle ve ulaşım imkanlarıyla gezilebilir kılınmakta ve açığa çıkmaktadır. İktidar mekanizmalarının kentsel dolaşım, kent içi akışlar ve hareketlilik üzerindeki kullanımı, kimi zaman yerelden kentsel idareye giden baskı kimi zaman doğal afetlerin, yangınların, salgınların gibi nüfus tehdit unsurlarının varlığı nedeniyle bir mecburiyet sunmaktadır.

KAYNAKÇA

1865 yılı kolera salgını araştırmalarında belirtilen, salgınının yayılmasını açıklayan, Dr. L. Mongeri tarafından çizilmiş İstanbul Boğazı ve civarı haritası, 1865., 1865, (evrimii)
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/118924>, 28.07.2024.

Charles E. Goad'ın hazırladığı sigorta haritalarından 1904 tarihli İstanbul bölgesine ait 5 numaralı pafta - Section No:5 of Charles E. Goad Insurance map of Stambul (Old City) dated 1904., 1904, (evrimii)
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/93329>, 28.07.2024.

Dr. Brunetti'nin Pera Yangını hakkında yazdığı Episode de la Catastrophe de Péra adlı kitapta yer alan Pera'nın planı - Map of Pera from the book, Episode de la Catastrophe de Péra, written by Dr. Brunetti on the 1870 Pera Fire., 1870, (evrimii)
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/118163>, 29.07.2024.

“Garp Belediyeleri: Belediye İstatistikleri”, Şehremaneti Mecmuası, No: 19, 1926, s. 19-23.

İstiklal Caddesi, Ağa Camii - İstiklal Avenue, Ağa Mosque (29.07.2024), (evrimii)
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/126502>, 29.07.2024.

Mühendishane-i Hümayun. İstanbul. Şehir 1845, 1845, (evrimii)
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/116052>, 28.07.2024.

“Paris1855titlecoll-scaled.jpg (2560×2061)”, (26.07.2024), (evrimii)
<https://blogs.loc.gov/maps/files/2023/05/Paris1855titlecoll-scaled.jpg?loclr=blogmap>, 26.07.2024.

- Pervititch, Jacques: **Légende. Stamboul. Plan cadastral levé et dessiné en 1923.**, 1923, (Çevrimiçi)
<https://archives.saltresearch.org/handle/123456789/108083>, 07.08.2024.
- Akbulut, Hüseyin: “Cumhuriyet Dönemine Kadar Osmanlı İmparatorluğu’nda Sigortacılık”, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Doktora Tezi Tezi, 2014.
- Akgül, Merve: “Ethnic Homogenization in Turkey: The Case of Toponymic Practices in Istanbul”, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2017.
- Akın, Nur: **19. Yüzyılın İkinci Yarısında Galata ve Pera**, 3. bs, İstanbul, Literatür Yayınları, 2011.
- Akpınar, İpek: “The Rebuilding of İstanbul Revisited: Foreign Planners in the Early Republican Years”, **New Perspectives on Turkey**, C. 50, 2014, s. 59-92.
- Alderman, Derek, Joshua Inwood: “Street naming and the politics of belonging: Spatial injustices in the toponymic commemoration of Martin Luther King, Jr.”, **The Political Life of Urban Streetscapes**, ed. Reuben Rose-Redwood, Maoz Azaryahu, Derek Alderman, London, Routledge, 2017, s. 259-274.
- Aliağaoğlu, Alpaslan, Alper Uzun: “Şehirselleşme (Hodonimi): Türkiye İçin Bir Tipoloji Denemesi”, **Coğrafi Bilimler Dergisi**, C. 9, No: 2, 2011, s. 123-134.
- Azaryahu, Maoz: “Naming the Past: The Significance of Commemorative Street Names”, **Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming**, ed. Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho, New York, Routledge, 2009, s. 53-70.
- “The politics of commemorative street renaming: Berlin 1945–1948”, **Journal of Historical Geography**, C. 37, No: 4, 2011, s. 483-492.

- “The Power of Commemorative Street Names”,
Environment and Planning D: Society and Space, C. 14,
No: 3, 1996, s. 311-330.
- Azaryahu, Maoz,
Rebecca Kook: “Mapping the Nation: Street Names and Arab-Palestinian
Identity: Three Case Studies”, **Nations and Nationalism**,
C. 8, No: 2, 2002, s. 195-213.
- Baktıaya, Adil: “Herman Hollerith’in Dünyayı Değiştiren Delikli Kartları”,
Toplumsal Tarih, No: 346, 2022, s. 2-6.
- “Osmanlı’dan Cumhuriyete Delikli Kartlar ve İstatistik
Makineleri”, **Toplumsal Tarih**, No: 347, 2022, s. 1-6.
- Başvekalet İstatistik
Umum Müdürlüğü: **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Fasikül III:
Usuller Kanun ve Talimatnameler, Neticelerin Tahlili**,
Ankara, Başvekalet Müdevvenat Matbaası, 1929.
- Batuman, Bülent: **Kentin Suretleri: Mekân ve Görsel Politika**, Ankara,
Dipnot Yayınları, 2019.
- Bauman, Zygmunt: **Modernlik ve Müphemlik**, çev. İsmail Türkmen, İstanbul,
Ayrıntı Yayınları, 2003.
- Belge, Murat: **Militarist Modernleşme: Almanya, Japonya ve Türkiye**,
2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2012.
- Benjamin, Walter: **Pasajlar**, çev. Ahmet Cemal, 4. bs, İstanbul, Yapı Kredi
Yayınları, 2002.

Berkes, Niyazi: **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, 35. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2023.

Bodnar, Eva: “‘I Have Often Walked Down This Street Before...But What Was It Called?’: Changes to Street Names in Budapest from the End of Turkish Rule to the Present”, **Past Imperfect**, C. 15, 2009.

Bozdoğan, Sibel: **Modernizm ve Ulusun İnşası: Erken Cumhuriyet Türkiye’sinde Mimari Kültür**, 3. bs, İstanbul, 2012.

Brummett, Palmira: **Image and Imperialism in the Ottoman Revolutionary Press, 1908-1911**, New York, State University of New York Press, 200M.S.

Buck, Susan L.: “A Material Evaluation of the Gropius House: Planning to Preserve a Modern Masterpiece”, **APT Bulletin: The Journal of Preservation Technology**, C. 28, No: 4, 1997, s. 29-35.

Burchell, Graham: Peculiar Interests: Civil Society and Governing ‘The System of Natural Liberty’”, **The Foucault Effect: Studies in Governmentality with Two Lectures by and Interview with Michel Foucault**, ed. Graham Burchell, Colin Gordon, Peter Miller, Chicago, The University of Chicago Press, 1991, s. 119-151.

Certeau, Michel De: **Gündelik Hayatın Keşfi I: Eylem, Uygulama, Üretim Sanatları**, çev. Lale Arslan Özcan, 1. bs, Ankara, Dost Kitabevi Yayınları, 2008.

Connerton, Paul: **Modernite Nasıl Unutturur**, çev. Kübra Kelebekoğlu, 3. bs, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2018.

Çelik, Ahmet: “Cumhuriyet Döneminde Yer İsimlerinin Türkçeleştirilmesi Meselesi”, **Rifat Özdemir’e Armağan**, ed. Rahmi Doğanay, Ahmet Çelik, Fatih Özçelik, İstanbul, Hiperyayın, 2018, s. 496-532.

Çelik, Zeynep: **19. Yüzyılda Osmanlı Başkenti Değişen İstanbul**, çev. Selim Deringil, 4. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2019.

Çınar, Alev: **Modernity, Islam and Secularism in Turkey: Bodies, Places and Time**, London, University of Minnesota Press, 2005.

Dağdelen İrfan, (ed.): **Cadastre de la Ville de Constantinople**, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, 2005.

Dalgıç, Eda Nur: “Redefining Urban Identity Through Urban Toponymy: İstanbul’s Street Name Changes in the Early Republican Period (1927-1934)”, İstanbul, Kadir Has Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2023.

Demiren, Şemsa: “Le Corbusier ile Mülakat”, **Arkitekt**, C. 1949, No: 215-216, 1949, s. 230-231.

Dinçkal, Noyan: “Reluctant Modernization: The Cultural Dynamics of Water Supply in İstanbul, 1885–1950”, **Technology and Culture**, C. 49, No: 3, 2008, s. 675-700.

Dogan, Aykiz: “Modernising Turkey with statistics: implementing ISI expertise in the Turkish statistical reform at the end of the 1920s”, **European Review of History: Revue européenne d’histoire**, C. 30, 2023, s. 73-100.

Doğan, Niyazi: “İktidarın Mekanla İmtihanı: Osmanlı ve Cumhuriyet Dönemi Toponomi Politikaları Bağlamında İktidarın Yeniden Üretimi”, Malatya, İnönü Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi Tezi, 2019.

Dr. Marchand: “Rapport de la Commission Nommée par le Conseil Supérieur de Santé pour s’Occuper de la Question d’Hygiène Publique, dont il a été saisi par le Gouvernement Impérial”, C. 13, **Medicale d’Orient**, (1869).

Durhan, Sıla: “Erken Cumhuriyet İstanbul’unda Kentsel Değişim (1928-1950)”, İstanbul, Yıldız Teknik Üniversitesi, Doktora Tezi Tezi, 2009.

Dündar, Fuat: “Empire of Taxonomy: Ethnic and Religious Identities in the Ottoman Surveys and Censuses”, **Middle Eastern Studies**, C. 51, No: 1, 2015, s. 136-158.

“From listing religions to tabulating nationalities: Ottoman identity policies and enumeration practices”, **Middle Eastern Studies**, C. 60, No: 1, 2024, s. 16-32.

Emsley, Clive: **The English Police, A Political and Social History**, New York, Routledge, 2014.

Ergin, Osman Nuri: **İstanbul Şehri Rehberi**, İstanbul, Matbaacılık ve Neşriyat Türk Anonim Şirketi, 1934.

Mecelle-i Umur-ı Belediye, C. 3, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Mecelle-i Umur-ı Belediye, C. 2, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

Mecelle-i Umur-ı Belediye, C. 1, İstanbul, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Kültür İşleri Daire Başkanlığı Yayınları, 1995.

“Nümerotaj Hakkında Rapor”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, (08.1927).

“Sokak Levhalarıyla Bina Numaraları Hakkında Rapor”, **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, (07.1927).

Ergut, Ferdan: **Modern Devlet ve Polis: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Toplumsal Denetimin Diyalektiği**, 3. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2015.

Escobar, Arturo: “Displacement, Development, and Modernity in the Colombian Pacific”, **International Social Science Journal**, C. 55, No: 175, 2003, s. 157-167.

Eyice, Semavi: “Galata Hakkında İki Kitap ve Bu Münasebetle Bazı Notlar”, **Tarih Dergisi**, C. 1, No: 1, 1949, s. 201-219.

“Haliç”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, C. 15, Türkiye Diyanet Vakfı, 1988, s. 264-280.

Foucault, Michel: **Güvenlik, Toprak, Nüfus: College de France Dersleri (1977-1978)**, çev. Ferhat Taylan, 1. bs, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2013.

Toplumu Savunmak Gerekir, çev. Şehsuvar Aktaş, 8. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2018.

Gardiner, Michael: **Gündelik Hayat Eleştirileri**, Ankara, Heretik Yayınları, 2016.

- Gautier, Théophile: **Constantinople of To-Day**, çev. Robert Howe Gould, Londra, David Bogue, 1854.
- Gül, Murat: **Modern İstanbul'un Doğuşu: Bir Kentin Dönüşümü ve Modernizasyonu**, çev. Büşra Helvacıoğlu, 3. bs, İstanbul, Sel Yayıncılık, 2018.
- Gül, Murat, Richard Lamb: "Mapping, Regularizing and Modernizing Ottoman Istanbul: Aspects of the Genesis of the 1839 Development Policy", **Urban History**, C. 31, No: 3, 2004, s. 420-436.
- Hayal, Orhan: "Devlet İş: 19. Yüzyıl İstanbul'unda Halk Sağlığı ve Sıhhi Altyapıların Materyal-Politiği.", **Amme İdaresi Dergisi**, C. 56, No: 2, 2023, s. 63-94.
- Howard, Ebenezer: **Garden City of Tomorrow**, London, Passim, 1902.
- Jacquart, Camille: "Nüfus İşleri: Tahrir-i Nüfusun Neticeleri", **İstanbul Şehremaneti Mecmuası**, (02.1927).
- "Umumi Nüfus Tahriri ve Çocuklar", C. 2, **Gürbüz Türk Çocuğu**, (10.1927).
- Jordan, David P.: **Transforming Paris: The Life and Labors of Baron Haussmann**, New York, The Free Press, 1995.
- Joyce, Patrick: **The Rule of Freedom: Liberalism and the Modern City**, London, Verso, 2003.

- Kapur, Anu: **Mapping Place Names of India**, London, Routledge India, 2019.
- Karpat, Kemal H.: “Ottoman Population Records and the Census of 1881/82–1893”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 9, No: 2, 1978, s. 237-274.
- Keyder, Çağlar: “The Setting”, **İstanbul: Between the Global and the Local**, ed. Çağlar Keyder, Lanham, Rowman & Littlefield Publishers, 1999, s. 9-31.
- Koloğlu, Orhan: **Türkiye’de Devlet ve Sınıflar**, 21. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.
- Köker, Levent: “Osmanlı Basınında 1865 Kolera Salgını, İstanbul Sağlık Konferansı ve Mirza Malkom Han”, **Osmanlı Bilimi Araştırmaları**, C. 6, No: 2, 2005, s. 139-150.
- Larkin, Brian: **Modernleşme, Kemalizm ve Demokrasi**, 2. bs, İstanbul, İletişim Yayınları, 1993.
- Lavelle, Louis: “The Politics and Poetics of Infrastructure”, **Annual Review of Anthropology**, C. 42, No: Volume 42, 2013, 2013, s. 327-343.
- Le Corbusier: **Söz ve Yazı: Sessizlikten Çığlığa**, çev. Işık Ergüden, Ankara, Fol Kitap, 2021.
- Le Corbusier: **Atina Anlaşması**, çev. Ayla Yörükkan, 4. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2021.

When the Cathedrals Were White, çev. Francis E. Hyslop Jr., New York, McGraw-Hill Paperbacks, 1964.

Lerner, Daniel: **The Passing of Traditional Society: Modernizing the Middle East**, London, Free Press, 1964.

Levy-Aksu, Noemi: **Osmanlı İstanbulu'nda Asayiş 1879-1909**, çev. Serra Akyüz, İstanbul, İletişim Yayınları, 2017.

Lewis, Bernard: **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, çev. Boğaç Babür Turna, 12. bs, Ankara, Arkadaş Yayınevi, 2021.

Myers, Garth Andrew: "Naming and Placing the Other: Power and the Urban Landscape in Zanzibar", **Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming**, ed. Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho, New York, Routledge, 2009, s. 85-101.

Nişanyan, Sevan: **Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Değiştirilen Yeradları**, İstanbul, Tesev Yayınları, 2011.

Okay, M. Orhan: **Silik Fotoğraflar: Portreler**, 3. bs, İstanbul, Dergah Yayınları, 2021.

Oktay, Tarkan: **Osmanlı'da Büyükşehir Belediye Yönetimi: İstanbul Şehremaneti**, 1. bs, İstanbul, Yeditepe Yayınevi, 2011.

Ortaylı, İlber: **Tanzimat Devrinde Osmanlı Mahalli İdareleri (1840-1880)**, 4. bs, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2020.

- Öktem, Kerem: “The Nation’s Imprint: Demographic Engineering and the Change of Toponymes in Republican Turkey”, **European Journal of Turkish Studies Social Sciences on Contemporary Turkey**, No: 7, 2008, s. 102-128.
- Ölçer, Erol: **Şehir, Sokak, Hafıza: Kuyulu’dan Biçki Yurdu’na Osman Nuri Ergin ile İstanbul Sokak Adları**, İstanbul, Zeytinburnu Belediyesi Kültür Yayınları, 2014.
- Öncel, Derin, Figen Orçun Kafesçioğlu: “1858-1860 Galata, Pera ve Pangaltı planı”, **Mimarist**, No: 15, 2005, s. 18-19.
- Palmberger, Monika: “Nationalizing the streetscape: The case of street renaming in Mostar, Bosnia and Herzegovina”, **The Political Life of Urban Streetscapes**, ed. Reuben Rose-Redwood, Maoz Azaryahu, Derek Alderman, London, Routledge, 2017, s. 168-185.
- Pickles, John: **A History of Spaces: Cartographic Reason, Mapping and the Geo-Coded World**, London, Routledge, 2003.
- Rose, Nikolas, Peter Miller: “Political Power beyond the State: Problematics of Government”, **The British Journal of Sociology**, C. 42, No: 2, 1992, s. 173-205.
- Sabancıoğlu, Müsemma: “Jacques Pervititch and His Insurance Maps of Istanbul”, **Dubrovnik Annals**, No: 7, 2003, s. 89-98.
- Scott, James C: **Devlet Gibi Görmek: Bazı Toplumsal Kalkınma Planlarının Başarısızlık Hikayeleri**, çev. Ozan Karakaş, İstanbul, Koç Üniversitesi Yayınları, 2020.
- Sennett, Richard: **Ten ve Taş: Batı Uygarlığında Beden ve Şehir**, çev. Tuncay Birkan, 5. bs, İstanbul, Metis Yayınları, 2018.

- Seyitdanlioğlu,
Mehmet: **Tanzimat Döneminde Modern Belediyeciliğin Doğuşu: Yerel Yönetim Metinleri**, 1. bs, İstanbul, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2010.
- Shaw, Stanford J.: “The Nineteenth-Century Ottoman Tax Reforms and Revenue System”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 6, No: 4, 1975, s. 421-459.
- “The Ottoman Census System and Population, 1831–1914”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 9, No: 3, 1978, s. 325-338.
- “The Population of Istanbul in the Nineteenth Century”, **International Journal of Middle East Studies**, C. 10, No: 2, 1979, s. 265-277.
- Shaw, Stanford J.,
Ezel Kural Shaw: **History of the Ottoman Empire and Modern Turkey: Volume 2, Reform, Revolution, and Republic: The Rise of Modern Turkey 1808-1975**, New York, Cambridge University Press, 1977.
- Simmel, Georg: “Metropol ve Zihinsel Hayat”, **Bireysellik ve Kültür**, İstanbul, Metis Yayınları, 2009, s. 317-330.
- Söğüt, Emine Sibel: “Tarihi Yarımada’da Hocapaşa Yangın Alanı’nın Mekansal Dönüşümü”, İstanbul, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Doktora Tezi Tezi, 2015.
- Stump, Roger W.: “Toponymic Commemoration of National Figures: The Cases of Kennedy and King”, **Names**, C. 36, No: 3, 1988, s. 203-216.
- Suda, E. Zeynep: “1930 ve 1940’larda İstanbul’da Modernleşme ve Kentsel Planlamaya Dair Düşünceler: ‘Güzelleşen İstanbul’”, **Toplum, Tarih ve Siyaset Üzerine Yazılar, Prof. Dr. Cemil Oktay’a Armağan**, ed. H. Birsan Hekimoğlu, İnci Özkan Kerestecioğlu, Ankara, Gazi Kitabevi, 2021, s. 323-351.

Şehabettin, Cenap: “Yeni Sokaklarımız”, **Peyam-ı Sabah**, (26.01.1922).

Tanyeli, Uğur: **Korku Metropolü İstanbul: 18. Yüzyıldan Bugüne**, İstanbul, Metis Yayınları, 2022.

Tekeli, İlhan: “19. Yüzyılda İstanbul Metropol Alanının Dönüşümü”, **Tanzimat: Değişim Sürecinde Osmanlı İmparatorluğu**, ed. Halil İnalcık, Mehmet Seyitdanlıoğlu, 1. bs, Ankara, Phoenix Yayınevi, 2006, s. 363-375.

Modernizm, Modernite ve Türkiye’nin Kent Planlama Tarihi, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2009.

Toprak, Zafer: “Sayısallaşma ya da Cumhuriyet’in Rasyonelleşmesi”, **Uluslararası Atatürk ve Çağdaş Toplum Sempozyumu**, İstanbul, İş Bankası Kültür Yayınları, 2002, s. 244-259.

Toprak, Zafer, Erol
Tümertekin, Uğur
Tanyeli: “Cumhuriyet İstanbul’u”, **İstanbul’un Dört Çağı**, 1. bs, İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 1996, s. 67-89.

Tunçay, Mete: **Türkiye Cumhuriyeti’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Ankara, Yurt Yayınları, 1981.

Tüfekçioğlu, Hayati: **Sormagir Sokak’tan Başkurt Sokak’a: İstanbul’da Sosyal Dönüşümün Sokak İsimlerine Yansıması**, İstanbul, Doğu Kitabevi, 2021.

Türköz, Meltem: “Bu soyadı alınmamış ise...” **Ulus İnşası ve Soyadları**, İstanbul, İletişim Yayınları, 2023.

Uluskan, Seda
Bayındır: “Atatürk Dönem İnde İstanbul’un İmarı ve Henri Prost Planının Basındaki Yankıları (1936- 1939)”, **Erdem**, C. 16, No: 48, 2007, s. 109-156.

Yeoh, Brenda S. A.: “Street Names in Colonial Singapore”, **Geographical Review**, C. 82, No: 3, 1992, s. 313-322.

“Street-naming and Nation-building: Toponymic Inscriptions of Nationhood in Singapore”, **Critical Toponymies: The Contested Politics of Place Naming**, ed. Lawrence D. Berg, Jani Vuolteenaho, New York, Routledge, 2009, s. 71-85.

Yıldız, Ahmet: “Ne Mutlu Türküm Diyebilene” Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938), İstanbul, İletişim Yayınları, 2001.

Zelinsky, Wilbur: “Nationalism in the American Place-Name Cover”, **Names**, C. 31, No: 1, 1983, s. 1-28.

Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Gülbüz Türk Çocuğu

Haber

Hakimiyet-i Milliye

İkdam

İstanbul Şehremaneti Mecmuası

Journal de Constantinople

La Turquie

Levand Herald

Milliyet

Son Posta

Son Telgraf

Vakit

Yeni Asır

Yenigün

Arşiv

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

İBB Atatürk Kitaplığı

SALT Research

TBMM ZC